

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

2

ROČNÍK XXIV, 1973

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

O MARXISTICKÚ JAZYKOVEDU V ČSSR

Z podnetu ideologického oddelenia ÚV KSČ a Prezídia ČSAV zišli sa českí a slovenskí jazykovedci — členovia Komunistickej strany Československa dňa 17. mája 1973 v Prahe na celoštátnom seminári. Po úvodnom referáte K. Horálka a J. Horeckého odznelo okolo dvadsať diskusných príspevkov. Všetky budú publikované v zborníku „O marxistickú jazykovedu v ČSSR“, ktorý vydá Vydavateľstvo SAV. Uverejňujeme závery úvodného referátu a záverečné uznesenia.

I. Na úspešné plnenie uznesení XIV. zjazdu KSČ v oblasti spoločenských vied a konkrétne v jazykovede treba mať predovšetkým kvalifikovaných a ideologicky vyspelých pracovníkov, ktorí budú schopní riešiť aktuálne úlohy jazykovedy v socialistickej spoločnosti, pri formovaní spoločenského vedomia nášho ľudu, riešiť úlohy jazykovedy ako plnoprávnej súčasti socialistickej vedy ako výrobnjej sily v období budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Preto je výchova najmä mladých jazykovedcov v duchu dialektického a historického materializmu prvoradou úlohou našich jazykovedných pracovísk.

Jazykovedci musia dôsledne a principiálne chápať a vysvetľovať spoločenské javy a kategórie a teda i jazyk z hľadiska marxisticko-leninskej filozofie. Treba čím skôr dosiahnuť, aby sa základné princípy marxisticko-leninskej filozofie nielen „aplikovali“ na riešenie základných otázok jazykovedy, ale aby sa stali východiskom tohto riešenia. Dôležitou oporou je najmä marxistická teória poznania a leninská teória odrazu.

Treba prekonávať odbornícku izolovanosť jazykovedného výskumu, prehĺbovať spoluprácu v rámci styčných spoločenských vied i v rámci rozvíjajúcej sa teórie vedy. Treba brániť našu jazykovedu pred vplyvmi idealistických koncepcií. Jazykovedci sa musia stať plnou zložkou marxisticko-leninskej vedy.

II. Jazyk chápe marxisticko-leninsky orientovaná jazykoveda ako univerzálny dorozumievací prostriedok, ktorý má celospoločenskú (celonárodnú) a nadtriednu platnosť, ako nástroj myslenia, ako prostriedok na fixovanie a ukladanie skúseností ľudstva, ako základný prostriedok na vytváranie a rozvíjanie národnej kultúrnej tradície.

Na výskum takto chápaného jazyka treba využívať marxistickú gnozeológiu a materialistickú dialektickú metódu. Z tohto základného aspektu treba prehodnotiť prínos doterajších jazykovedných metód. Pri všetkých metódach treba vidieť ich

historickú, vývinovú ohraničenosť. Týka sa to historicko-porovnávacej metódy i štrukturálnej metódy všetkých odtienkov. Jazykovedný štrukturalizmus treba podrobiť hlbokému rozboru najmä z hľadiska jeho filozofických idealistických základov. Skúmanie jazykových štruktúr má byť i naďalej jednou z úloh marxisticky orientovanej jazykovedy. Pravda, štruktúru treba vidieť v jej závislosti od systému, lebo jazykové javy sú determinované systémom, nie štruktúrou. Ďalej treba prekonávať aj ohraničenosť na výskum samotného systému a jeho štruktúry. Nevyhnutne treba skúmať dialektický vzťah systému (i jazykového) k okoliu ako aj vývin systému. Pritom treba mať ustavične na zreteli dialektickú spätosť obsahu a formy jazykových jednotiek i celých jazykových útvarov.

Z týchto pozícií treba prehodnotiť buržoázne idealistické koncepcie v jazykovede, zaujímať k nim správne, marxisticko-leninskou teóriou podložené stanoviská, upozorňovať na ich filozofické základy i spoločenské dôsledky. Treba rozhodne bojovať proti nekritickému preberaniu buržoáznych metód, ale nezatvárať oči pred ich skutočným prínosom.

Naša jazykoveda musí aktívne pomáhať pri vypracúvaní zásad jazykovej politiky v ČSSR, musí venovať patričnú pozornosť výskumu jazykových kontaktov a konfrontačnému štúdiu jazykov. Popri monograficky orientovaných výskumoch dozrel čas na sústavný a úplný opis našich jazykov.

III. Treba skúmať problémy, ktoré majú význam pre rozvoj socializmu v domácich i medzinárodných súvislostiach. Je nevyhnutné prehĺbovať medzinárodnú spoluprácu na riešení základných teoretických otázok (stále komisie, spoločné porady, sympóziá — najmä v rámci socialistického tábora).

Ďalej treba vyhľadávať a vychovávať jazykovedný dorast, venovať zvýšenú pozornosť práci školiteľov, zvyšovať angažovanosť všetkých pracovníkov na spoločných úlohách, sústrediť sa na plánované úlohy, podporovať autoritu štátneho plánu.

Treba omladzovať pracoviská, zbavovať sa neproduktívnych a neperspektívnych pracovníkov, odhaľovať vnútorné rezervy.

1. Rokovanie seminára po kritickom zhodnotení situácie v našej jazykovede ukázalo, že ešte neboli prekonané všetky dôsledky krízového obdobia. Nevyhnutným predpokladom ďalšej práce je vytýčiť jasné zásady, z ktorých treba v lingvistikе vychádzať.

2. Jazykovedci musia vo svojej práci dôslednejšie a s väčšou rozhodnosťou uplatňovať princípy marxizmu-leninizmu. Presadzovať túto smernicu sú povinné inštitúcie i jednotlivci.

3. Z rokovania vyplynuli aj priame pracovné dôsledky. Treba venovať väčšiu pozornosť teoretickým otázkam, predovšetkým problematike vzťahov medzi jazykom a spoločnosťou, medzi jazykom a myslením, ako aj teórii sústavných opisov jazykových systémov (gramatickej stavby), teórii spisovných jazykov a i. V okruhu

vztahov medzi jazykom a spoločnosťou treba venovať pozornosť najmä otázkam jazykovej politiky v socialistickom štáte.

4. Treba oživiť odborný záujem o otázky národných jazykov (spisovných). Sem patrí aj otázka periodizácie našich národných jazykov — diskusie o slovenčine ukazujú, aké ťažkosti treba v tejto oblasti prekonávať.

5. Niektorým naliehavým otázkam by sa mali v najbližšom čase venovať špeciálne konferencie alebo sympóziá. Urýchlene by sa mala usporiadať konferencia o vzniku a vývine slovenčiny.

6. Vedúcu úlohu strany treba presadzovať dôsledne v kádrovej politike v akademických ústavoch i na vysokých školách. Sústavnú starostlivosť treba venovať výchove vedeckého dorastu. Všeobecná jazykoveda by sa mala zaviesť ako učebný odbor na univerzitách v Prahe a Bratislave.

Redakcia

O NIEKTORÝCH PROBLÉMOCH SKÚMANIA JAZYKA

VIKTOR KRUPA

Pokusy o aplikáciu princípov marxistickej filozofie na výskum jazyka, jeho štruktúry a funkcií majú dlhoročnú tradíciu v Sovietskom zväze aj v iných socialistických krajinách. Pri ich spätnom hodnotení sa však ukazuje, že cesta k marxisticky podloženej jazykovede nebola priamočiara ani jednoduchá. Či to už bola Marrova teória štadiálneho vývinu, dovedená ad absurdum Marrovými epigónmi, alebo neskoršia hypertrofia historicko-porovnávacej metódy, aplikácia marxistickej filozofie na jazykovedu sa chápala prívelmi úzko a niektoré vlastnosti jazyka sa často zdôrazňovali na úkor iných. V neskoršom vývine sa však tieto počiatočné ťažkosti prekonali a dnes možno konštatovať, že aplikácia základných princípov marxistickej dialektickej metódy umožňuje všestranný výskum jazyka. Marxizmus má bytostný záujem na dôkladnom poznaní všetkých stránok jazyka, a to nielen pre jeho historicko-spoločenskú povahu, ale aj preto, že jazyk predstavuje prizmu, cez ktorú človek vníma skutočnosť a je teda jediným nástrojom filozofického myslenia. Bez dôkladnej znalosti tohto nástroja by každá filozofia stála na veľmi vratkých základoch.

V marxistickej filozofii sa jazyk chápe ako spoločenský jav, ako prostriedok komunikácie a myslenia, záväzný pre všetkých členov daného spoločenstva. V jazyku sa odráža všetka skúsenosť tohto spoločenstva a cez ňu objektívna skutočnosť, do ktorej patrí nielen prírodná, ale aj spoločenská a psychická skutočnosť. V nemarxistickej filozofii a jazykovede sa často vyslovoval názor, že jazyk vlastne vytvára obraz skutočnosti. Tento názor je známy od Cassirera, Carnapa, Ajdukiewicza a uplatnil sa i v jazykovede. Od tohto názoru nie je ďaleko k predstave, že existuje iba subjektívny obraz sveta. Táto predstava je však nezlučiteľná s nepopierateľnou spoločenskou povahou jazyka.

Čisto idealistickým ponímaním jazyka ako jedinej skutočnosti nie je potrebné sa zaoberať, pretože tento mystický subjektivismus sa výraznejšie neuplatnil ani v nemarxistickej jazykovede. Zato si zaslúži väčšiu pozornosť takzvaná teória jazykovej relativity, ktorú sformulovali americkí jazykovedci E. Sapir (1921; 1964) a B. L. Whorf (1956). Jej korene však siahajú až do prvých desaťročí minulého storočia k Wilhelmovi von Humboldtovi (1836). Podľa tejto hypotézy jazyk rozhodujúcim spôsobom vplýva na to, ako vnímame a chápeme skutočnosť. Jazyk teda predstavuje podľa Sapira a Whorfa vlastne akýsi svetonázor. Z tohto nesprávneho predpokladu zákonite

vyplýnul nesprávny záver, ktorý zveličoval, ba až absolutizoval rozdiely medzi jednotlivými jazykmi. Tu sa dostávame k odrazovej povahe jazyka. Je nesporné, že anglické slovo *take*, nemecké *nehmen*, japonské *toru* a maorijské *tango* sa nekryjú presne so slovenským slovom *brať* a zahrnujú v sebe aj významy cudzie ich najbližšiemu slovenskému ekvivalentu. Práve z takýchto a podobných rozdielností vychádzala kritizovaná teória jazykovej relativity, zveličovala ich a na ich základe tvrdila, že obraz skutočnosti je v rozličných jazykoch sveta zásadne rozdielny a že to má za následok rozličný spôsob myslenia, ktorý vyúsťuje do rozdielneho svetonázoru. V oblasti filozofie by teória jazykovej relativity nevyhnutne viedla k arbitrárnosti poznania sveta. Teória jazykovej relativity zanedbáva ten fakt, že skutočnosť je objektívne členená a že toto objektívne členenie nevyhnutne nachádza odraz v jazykoch, menovite v ich významovej rovine. Jednotlivé jazyky nečlenia skutočnosť arbitrárne, ľubovoľne, ale sú viazané tým, čo sa v nich odráža, t. j. objektívnou skutočnosťou. Jazyk nikdy nečlení skutočnosť tak, aby sa pod jednou a tou istou slovnou „nálepkou“ našli nezlučiteľné, protikladné javy. Vždy sú to javy príbuzné, podobné. Ilustruje to nasledujúci príklad. Sú jazyky, ktoré zahrnujú do významu jedného slova „smrť“ i „chorobu“ (maorijské *mata*) a do druhého „život“ i „zdravie“ (maorijské *ora*), ale niet jazyka, ktorý by členil skutočnosť tak, že by, povedzme, jedným slovom označoval „smrť“ a „život“, druhým „zdravie“ a „chorobu“ a podobne. Ak sa medzi jazykmi vyskytujú rozdielnosti čo do členenia skutočnosti, je to dôsledok subjektívneho faktora, ktorý v tomto prípade predstavujú praktické potreby tej-ktorej spoločnosti a jej skúsenosti. Z tohto zorného uhla nie je ťažké pochopiť, že eskimáčetina rozlišuje viac druhov snehu a ľadu ako slovenčina, zatiaľ čo napríklad polynézske jazyky majú zase veľmi podrobne rozpracovanú rybársku a moreplaveckú terminológiu. Isté nepodstatné rozdielnosti medzi jazykmi vznikajú aj následkom toho, že kontinuitná čiže spojitá skutočnosť sa prevádza do jazyka, ktorý je, prirodzene, diskretný čiže nespojitý. Z porovnávania sémantiky jednotlivých jazykov vyvodzuje marxistická jazykoveda opodstatnený záver, že jazyky odrážajú objektívnu skutočnosť, a to spôsobom, ktorý sa zásadne nelíši, či už ide o slovenčinu, japončinu, swahilčinu alebo o hociktorý iný jazyk. Dôkazom toho je aj zásadná možnosť prekladania z jedného jazyka do druhého, i keď pri tomto procese prichádza k istému posunu, prípadne strate informácie. To však súvisí ani nie natoľko s rozdielnymi odrazovými schopnosťami jednotlivých jazykov ako s nerovnakým kultúrnym pozadím jazyka pôvodiny a jazyka prekladu, pretože preklad predstavuje aj transfer z jednej kultúry do druhej.

Teória jazykovej relativity okamžite stráca na presvedčivosti, ak si uvedomíme, že jazyk je spoločenský výtvor, nerozlučne spätý s praktickou činnosťou spoločnosti. Správnosť jazykového odrazu dovoľuje ľuďom na túto

skutočnosť pôsobiť. Preto je jazyk veľmi stály spoločenský jav a nemôže sa svojvoľne a bezhranične meniť. Naopak, mení sa veľmi pomaly a podľa istých zákonitostí. Tempo vývinu jazyka je podmienené, presnejšie povedané, limitované jeho spoločenskou funkciou. Jazyk sa vyvíja cez rečovú činnosť svojich nositeľov, ktorá je jediným spôsobom existencie jazyka. Jazyk nie je živý organizmus, a preto sa jazykové zmeny nedajú porovnávať so zmenami biologickými. Všetky podnety vedúce k zmene a vývinu jazyka vychádzajú zvonka, cez nositeľov jazyka, hoci ich konkrétna realizácia je podmienená vnútorným usporiadaním jazyka. Pri jazykových zmenách pôsobia dve protichodné tendencie. Potreba efektívnosti komunikácie si vyžaduje, aby sa dalo jazykom vyjadriť všetko, čo spoločnosť potrebuje, a aby sa to dalo vyjadriť čo najzreteľnejšie, bez porúch v dorozumívaní. V opačnom smere pôsobí tendencia po artikulačnom komforte, ktorá vedie k „ošúchavaniu“ slov, k stieraniu rozdielov (k znižovaniu redundancie) a tak ku zvýšenej pravdepodobnosti porúch a nedorozumení v komunikácii. Účinky tejto tendencie udržuje na prijateľnej hladine tendencia po efektívnosti komunikácie, a to tak, že neúnosné dvojznačnosti v jazyku sa likvidujú, či už tvorením nových slov alebo inými prostriedkami. Popri živých zmenách slúži záujmom efektívnosti komunikácie aj vedomá normatívna činnosť jazykovedcov, bez ktorej sa nezaobíde ani jedno moderné jazykové spoločenstvo.

Jazyk sa vyvíja postupne, mení svoju kvalitu nenápadným pribúdaním drobných zmien, ktoré neznemožňujú efektívnu komunikáciu. Z tejto vlastnosti vývinu jazyka vychádza glottochronológia a lexikoštatistika a práve vzhľadom na túto vlastnosť je Marrova teória štadiálneho vývinu jazyka od základov pomýlená a nemarxistická. Až do známej sovietskej diskusie o teoretických otázkach jazykovedy táto teória hlboko deformovala rozvoj sovietskej lingvistiky. Jazyk sa dá skúmať historicko-porovnávacou metódou iba za predpokladu, že jazykové zmeny chápeme ako postupné. Správnosť tohto stanoviska potvrdzujú výsledky historicko-porovnávacieho výskumu jazykov, ktoré obohacujú znalosti o predhistórii a ranej histórii rozličných jazykových spoločenstiev a ktoré sa často kryjú s výsledkami získanými metódami archeologickými alebo historickými.

Nie je ťažké pochopiť, že po skončení dlhoročného marrovského monopolu sa v sovietskej jazykovede prejavil zvýšený záujem o historicko-porovnávaciu metódu, a to najmä v druhej polovici päťdesiatych rokov. Bola to reakcia na predchádzajúce obdobie a práce z týchto rokov zdôrazňovali najmä historickú povahu jazyka. Hoci historický moment pri výskume jazyka nemožno zanedbať, je potrebné uvedomiť si, že jazyk ako prostriedok dorozumievania, prenosu informácií, existuje v synchrónnej rovine a má nevyhnutne systémový charakter. Z jeho funkcie vyplýva, že to musí byť taký systém, ktorý sa dá vnímať ľudskými zmyslami, teda systém materiálny. Súčasne je to

system otvorený, t. j. spojený cez vstupy a výstupy s okolím. Prvky jazykového systému sú artikulované a sluchom vnímateľné jednotky, ktoré umožňujú zakódovať, preniesť a zase dekódovať ideu, ktorá sama osebe nie je zmyslami vnímateľná. To znamená, že materiálne prvky sú pre takýto systém relevantné vďaka vlastnostiam, ktoré sa im pripisujú v procese dorozumievania, teda vďaka prenášanému významu, a nie vďaka svojím substančným vlastnostiam. Takéto systémy sa obyčajne nazývajú znakové alebo sémiotické. V. M. Solncev (1971) ich označuje ako druhotné materiálne systémy, na rozdiel od prvotných, akými sú napríklad stroje či živé organizmy, ale i na rozdiel od ideálnych systémov, akými sú rozličné filozofické sústavy. Dôležitou črtou jazyka ako sémiotického systému je i skutočnosť, že vlastnosti pripísované materiálnym prvkom jazyka (t. j. ich význam) nijako nevyplývajú z ich substančných vlastností.

Na rozličných stupňoch či rovinách jazyka sa stretávame s podvojnou alebo dvojstupňovou vnútornou usporiadanou. Pri definícii druhotných materiálnych systémov sme narazili na protiklad obsahu a formy. V jazyku obsah predstavuje správa, ktorá sa komunikuje, t. j. význam. Obsah sa komunikuje pomocou formy, do ktorej je zakódovaný. Aj forma má dvojitú stavbu, pretože do nej patrí substancia (t. j. prvky) a štruktúra (t. j. vzťahy medzi prvkami). To, že aj vzťahy prenášajú význam, a teda patria do formy, je zjavné z gramatiky izolujúcich jazykov (napríklad z čínštiny), kde je relevantná aj pozícia slova vo vete, pričom sa pod pozíciou nerozumie len miesto slova vo vete, udané vzdialenosťou od začiatku vety, ale skôr miesto relačné, súvisiace s pozíciou a funkciou ostatných slov vo vete.

Marxistická jazykoveda zdôrazňuje dialektickú jednotu obsahu i formy. Forma je v jazyku nositeľom obsahu a sémiotický systém môže fungovať len v nerozlučnej spätosti oboch jeho zložiek, formálnej i obsahovej. Preceňovanie alebo absolutizácia niektorej z týchto zložiek viedla v minulosti neraz k nesprávnym záverom. Absolutizácia formy je príznačná pre americký deskriptivizmus. Ten sklzával na pozície empirizmu, pretože zotrval na zúženom chápaní javu a obmedzoval sa na výskum zmyslovo vnímateľnej stránky jazyka a na usporiadanie prvkov jazyka v reči. Deskriptivizmus vychádzal najmä z L. Bloomfielda (1926), ktorý ešte nepopieral dôležitosť významu pre jazykový opis. Bloomfieldovi nasledovníci však čoraz väčšmi zanedbávali dôležitosť významu a Z. S. Harris (1951) sa dokonca pokúšal členiť reč na morfy bez prihliadnutia k významu. Niektorí deskriptivisti sa dostali na pozície subjektívnoidealistického empirizmu, pretože namiesto objektívnych javových (v tomto prípade jazykových) foriem podstrčili vlastné zmyslové obrazy týchto foriem. Tento smer americkej lingvistiky Ch. F. Hockett (1958) výstižne označil ako „hokus-pokusovú“ jazykovedu; mal pritom zrejme na mysli prívelmi voľnú väzbu medzi tým, čo v jazyku

skutočne je, a tým, čo v ňom nachádzali títo jazykovedci. Naproti tomu pre európsky štrukturalizmus bolo typické stotožňovanie formy so štruktúrou. Vzhľadom na to, že štrukturalizmus nastúpil po atomistickom, v podstate substančnom prístupe k jazyku, je pochopiteľné, že často podceňoval úlohu materiálnej substancie a tvrdilo sa, že prvky sú prvkami jazyka len preto, že sú vo vzájomných vzťahoch. Hoci štrukturalizmus pokladal objekt za priesečník rozličných vzťahov, skúmal jazyk v izolácii od jeho okolia a tak vlastne vyvracal sám seba. Štrukturalizmu sa dá vyčítať aj to, že prerastal z metódy na teóriu, ba až na ideológiu, hoci na túto skutočnosť sa často zabúdalo (Lane, 1970). Ďalšou často kritizovanou slabinou štrukturalizmu bola snaha klásť čas na roveň iným dimenziám, pričom sa zabúdalo na nezvratnosť pohybu a zmien v čase. Treba si však uvedomiť, že kritika štrukturalizmu neznamená zavrhovanie štruktúrneho prístupu k jazyku. Štruktúrny prístup treba dopĺňať prístupom substančným, lebo iba takto možno obsiahnuť jazyk ako systém, teda ako jednotu prvkov a štruktúry. Tento komplexný prístup k jazyku sa v niektorých najnovších prácach označuje ako systémový (Obščeje jazykoznanije, 1972) a v tomto zmysle možno štrukturalizmus pokladať dnes už v podstate za prekonaný.

V substancii sa dvojstupňovosť uplatňuje ako veľmi efektívny princíp jazykovej stavby, pretože umožňuje utvárať z obmedzeného počtu základných prvkov (hlások) pomocou nevelkého a takisto obmedzeného počtu kombinačných pravidiel prakticky neobmedzený počet vyšších jednotiek schopných prenášať význam. Na nižšej rovine máme teda do činenia s hláskami, ktoré samy nie sú nositeľmi významu, ale jeho rozlišovateľmi, a na vyššej rovine s morfémmi, ktoré sa skladajú z hlások a sú obdarené významom. Táto schéma je, prirodzene, veľmi približná a zjednodušená. Vzaté celkom všeobecne, v substancii máme do činenia s prvkami rozlišovateľmi a s prvkami významonosnými. Významonosné prvky sú z hľadiska typu významu (ktorý určuje funkcie týchto prvkov v reči) dvojaké: 1. asociatívne, t. j. také, ktoré vo svojom význame odrážajú javy objektívnej skutočnosti, a 2. relačné, t. j. také, ktoré vyjadrujú vzťahy medzi nimi. Slovo je v ideále spojením, jednotou asociatívneho a relačného významu. Vo flektívnych jazykoch, napríklad aj v slovenčine, má slovo obidva tieto významy i v jazyku (langue). Pritom v reči sa vyskytujú iba rozličné tvary slova, v závislosti od toho, aký relačný význam je práve potrebné vyjadriť. Naproti tomu v izolujúcich jazykoch, napríklad v čínštine, vietnamčine alebo v iných jazykoch juhovýchodnej Ázie, nadobúda slovo relačný význam až v reči, vďaka svojej pozícii vo vete. Slovo ako jednotka jazyka (langue) tu nie je jednotou asociatívneho a relačného významu. Táto jednota sa uskutočňuje až v rečovej činnosti. V izolujúcich jazykoch rozlišovanie slova a morfémy stráca na dô-

ležitosti práve z tej príčiny, že relačné významy sa zväčša vyjadrujú pozične a len zriedka osobitnými gramatickými morfémi.

Veta, na rozdiel od slova ako pomenovacej jednotky, je v plnom zmysle slova jednotkou reči. Kým slovo má len pomenovaciú hodnotu, veta má hodnotu komunikatívnu. Gramatika umožňuje z vopred danej zásoby slov pomocou obmedzeného počtu pravidiel utvárať neobmedzený počet viet. V tomto zmysle reč, t. j. súbor všetkých možných viet, odráža nekonečný počet vzťahov medzi javmi objektívnej skutočnosti. Reč je nespojitým odrazom spojitej skutočnosti. Človek v myšli rozčleňuje spojitú skutočnosť na jednotlivé udalosti. Hoci je toto rozčleňovanie podmienené objektívne, hrá v ňom významnú úlohu i subjektívny činiteľ. Na tejto rovine sa prejavuje v podobe logicko-gramatických kategórií. Či už sa „udalosti“ podávajú v reči globálne (napríklad neosobné vety) alebo rozčlenené (veta ako predikácia zahrnujúca agens, objekt, činnosť atď.), veta na rovine jazykového odrazu referuje o vzťahoch medzi javmi objektívnej skutočnosti. V tejto súvislosti hovoríme o propozičnej funkcii (Searle, 1969). Neodmysliteľnou zložkou vety je však súčasne i modalita, postoj hovoriaceho k propozícii, teda subjektívny faktor, ktorý robí z propozície tvrdenie, otázku, rozkaz a podobne.

Subjektívny faktor vystupuje v reči na viacerých rovinách a marxistická filozofia prítomnosť subjektívnej zložky nijako nepopiera. Naopak, podľa teórie odrazu je subjektívno nevyhnutnou zložkou jazykového odrazu objektívnej skutočnosti. Ako tvrdí T. Pavlov „...každá idea, práve preto, že je subjektívnym odrazom objektívneho predmetu, líši sa od samého predmetu práve ako idea, t. j. ako jednota momentov alebo elementov, alebo stránok vychádzajúcich aj zo samého predmetu, aj zo subjektu“ (Pavlov, 1951). Bez subjektívneho momentu by odraz vlastne nebol odrazom, ale bol by tožný s odrážaným predmetom.

Prítomnosť subjektívneho faktora v poznávacom odraze, a teda aj v jazyku, spôsobuje, že odraz nie je čosi raz navždy dané, nemenné, a súčasne poskytuje predpoklad pre neprestajný vývin jazyka ako spoločensko-historického javu.

*Kabinet orientalistiky SAV
Bratislava, Klemensova 27*

Bibliografia

- BLOOMFIELD, L.: A Set of Postulates for the Science of Language. *Language*, 2, 1926, s. 153—164.
HARRIS, Z. S.: *Methods in Structural Linguistics*. I. ed. Chicago, University of Chicago Press 1951. 111 s.
HOCKETT, Ch. F.: *A Course in Modern Linguistics*. I. ed. New York, Macmillan 1958. 621 s.

HUMBOLDT, von W.: Über die Kawiſprache. 1. Über die Verſchiedenheit des menſchlichen Sprachbaues... Berlin, Abhandlungen der Akademie der Wiſſenſchaften 1836.

LANE, M.: Introduction: I. The Structuralist Method. In: Structuralism. A Reader. London, Jonathan Cape 1970, s. 18.

Obſčeje jazykoznanije. Vnutreňñaja ſtruktura jazyka. Red. B. A. Serebrennikov. Moskva, Nauka 1972. 564 s.

PAVLOV, T.: Teória odrazu. 1. vyd. Bratislava, SAVU 1951, s. 122.

SAPIR, E.: Language. 1. ed. New York, Harcourt and Brace 1921.

SAPIR, E.: Conceptual Categories in Primitive Languages. In: Language in Culture and Society. Red. D. Hymes. New York, Harper and Row 1964, s. 128.

SEARLE, J. R.: Speech Acts. 1. ed. Cambridge, The University Press 1969, s. 29-33.

SOLNCEV, V. M.: Jazyk kak ſistemno-ſtrukturnoje obrazovanije. 1. izd. Moskva, Nauka 1971. 292 s.

WHORF, B. L.: Language, Thought, and Reality. Ed. by J. B. Carroll. New York, Wiley 1956.

ON SOME PROBLEMS OF LINGUISTIC RESEARCH

Summary

Marxism is interested in language not only as in a historical and social phenomenon but also as in the only vehicle of philosophical thought.

When discussing language in relation to thought and reality, one has to mention the so-called theory of linguistic relativity. The latter exaggerates differences between various languages and ignores the reflective nature of language. According to Marxian linguistics all languages reflect the objective reality in an essentially similar way. The reflective nature of language warrants its stability in time. Language is no living organism, and therefore linguistic changes cannot be compared with biological ones.

Language is an open secondary material system connected through inputs and outputs with its environment. Marxian linguistics stresses the dialectic unity of content and form as well as the need to investigate both. Form comprises substance (i. e. elements) and structure (i. e. relations). While American descriptivists tended toward an absolutization of form, European structuralists reduced form to structure. Substance consists of distinctive and meaningful elements. The latter are either associative or relational. Word as a nominative unit represents a unity of both types of meaning, at least in the inflective languages. Sentence, unlike word, has a communicative value. Speech, i. e. the set of all imaginable sentences, reflects the infinite number of relations between phenomena of the objective reality. Thus speech is a discrete reflection of the reality that is continuous. An inherent feature of the linguistic reflection is the subjective factor that reappears in language at several levels.

SLOVÁCI A ICH REČ (PRÍSPEVOK K STARŠÍM DEJINÁM SLOVENČINY)

JÁN DORULA

O vysokej úrovni hospodárskeho a kultúrneho života Slovienov vo Velkomoravskej ríši nás informujú historické a archeologické pramene. Naši predkovia žili už vtedy na celom svojom území v nadkmeňovej organizácii, čo svedčí o vysokom stupni spoločenskej integrácie. Nezachovali sa nám ani staré názvy kmeňov z nášho územia. Naši predkovia sa nazývali *Slovienni*, neskoršie *Slovákmi*. Názov *Slovák* (množné číslo *Slováci*) poznáme až z neskoršieho stredoveku (15. stor.), je teda pomerne nový. Nie je odvodený od názvu krajiny obývanej *Slovienni* (*slovienska zem*, *Slovensko*) a nestal sa ani odvodzovacím základom ženského názvu. Ten zostal naďalej nezmenený — *Slovenka*. Nezmenil sa ani v základe prídavných mien *slovenský*, *-á*, *-é* (a nie *slovácky*...). Integrácia obyvateľstva na území, ktoré dnes Slováci obývajú (oproti minulosti je toto územie značne zmenšené), je teda veľmi starého dáta. Táto integrácia mala, pravda, už v predvelkomoravskom období svoj vývin a niekoľko stupňov. Máme správy o existencii Samovej ríše v 7. storočí, bol tu aj avarský kaganát v 6.—8. storočí (Samova ríša vznikla ako výsledok zjednoteného úsilia našich predkov v boji proti avarskej nadvláde). Po zániku Veľkej Moravy sa postupne od 10. storočia stala celá oblasť slovenského jazyka súčasťou uhorského štátu. Len oblasť východnej Moravy sa neskôr včlenila do vznikajúceho českého štátu. V čase najväčšieho rozmachu patrili k Veľkej Morave ako okrajové územia i Čechy a oblasť malopoľská.¹

Slovanské kmene, ktoré prichádzali niekedy v 5. storočí zo svojej nadkarpatskej pravlasti na územie Slovenska, Panónie a Pótsia, priniesli si so sebou jazyk, ktorým hovorili Slovania v pravlasti, praslovančinu. Praslovančina sa časom natolko diferencovala, že na veľkom území, ktoré Slovania zaujali, postupne vznikli osobitné slovanské jazyky. Ich príbuznosť je zreteľná podnes aj bez hlbšieho skúmania. Vo vývine jednotlivých slovanských jazykov sa často odráža staré i nové susedstvo týchto jazykov. Tak napríklad niektoré najstaršie diferenčné praslovanské javy zaraďujú slovenčinu k západoslovan-

¹Bližšie o celej problematike slovanského osídlenia Slovenska, o vznikaní nadkmeňových slovanských útvarov a o otázkach vzniku a vývinu slovenskej národnosti z archeologického a historického hľadiska sa možno dozvedieť vo viacerých novších prácach, v ktorých sa zhrňajú a syntetizujú výsledky doterajšieho skúmania: Točík, 1965; Chropovský, 1970; Dekan, 1972; Ratkoš, 1972; Halaga, 1967.

ským jazykom, ale niektoré iné staré jazykové javy spájajú strednú slovenčinu so skupinou južnoslovanských jazykov. Ba pri metatéze skupín *-or-*, *-ol-* v polohe medzi spoluhláskami (schematicky *tort*, *tolt*) sú výsledky v celej slovenčine také ako v južnoslovanských jazykoch (*trat*, *tlat*; *krava*, *hlava*). V tomto prípade sú dokonca aj v češtine také výsledky ako v južnoslovanskej skupine (v poľštine sú už iné výsledky tejto zmeny — *trot*, *tlot*; *krowa*, *głowa*). Svedčí to o starých slovensko-južnoslovanských kontaktoch i o tom, že stredná slovenčina stála najbližšie k južnoslovanskej skupine. Na druhej strane zasa neuskutočnila sa v slovenčine ani poľštine zmena *dz > z*, ktorá sa vykonala v češtine a ktorú tiež treba zaradiť k najstarším hláskovým zmenám v našej oblasti (zmenu *dz > z* za praslovanské **dj* poznáme len v časti okrajových západodoslovanských nárečí).

Ešte na konci obdobia relatívnej jednoty praslovančiny i v čase jej definitívneho rozpadu mali na rozsiahlych oblastiach obývaných Slovanmi viaceré jazykové zmeny rovnaký priebeh: Rovnakým spôsobom sa uskutočnili niektoré zmeny vo východnej i západnej slovanskej oblasti (*ořt-*, *ořt-* → *rot-*, *lot-*; koncovka *-ě* v gen. sg. a nom. -akuz. pl. *ja-kmeňov* a v akuz. pl. *jo-kmeňov*), niektoré zasiahli len južnú a časť západnej oblasti (*trat*, *tlat*; iné tzv. juhoslavizmy v strednej slovenčine). Ale v priebehu ďalšej diferenciácie poznáme zmeny, ktoré sa uskutočnili napríklad len v západodoslovanskej skupine jazykov (vývin skupín *pj*, *bj*, *nj*, *vj*, zachovanie skupín *kv-*, *gv-* pred *č* a *i*.), a nakoniec zmeny, ktoré prekonalí už jednotlivé slovanské jazyky samostatne, často, pravda, v intenciách staršieho východiskového stavu, takže paralelnosť vo vývine jednotlivých slovanských jazykov je pri mnohých zmenách očividná aj z neskorších čias. Tak napríklad pri tzv. vokalizácii krátkych redukovaných samohlások (jerov) v tzv. silnej pozícii máme rovnaké výsledky, a to *ɚ > o*, *ɛ > e* vo všetkých východoslovanských jazykoch, v makedónčine, v strednej a čiastočne aj vo východnej slovenčine (v strednej slovenčine sa vyskytuje aj reflex *a*, typický pre srbochorvátčinu) a s istým obmedzením aj v hornolužickej srbčine. Reflex *e* za obidva jery nachádzame v češtine, poľštine, dolnej lužickej srbčine, severnej slovinčine a v zásade aj v západnej a východnej slovenčine. Aj pri denazalizácii nosových samohlások máme vo väčšine slovanských jazykov reflex *u* za nosovku *ɔ* (nosové samohlásky si zo slovanských jazykov zachovala poľština). Z ďalších hláskových zmien možno spomenúť zmenu *r' > ř* (*ž*, *š*, *ś*), ktorá sa uskutočnila v češtine, poľštine a čiastočne aj v lužickosrbských jazykoch; zo západodoslovanských jazykov je teda neznáma táto zmena v slovenčine; ďalej spomeňme zmenu *g > h*, ktorá je známa v ukrajinčine, bieloruštine, čiastočne v ruštine, ďalej v češtine, hornej lužickej srbčine a slovenčine. Vo vyratúvaní by sme mohli ešte pokračovať.

Rovnaké alebo paralelné zmeny nezasahujú vždy tie isté slovanské jazyky; vzájomné prekrývanie sa pri rozličných javoch mení a odlišuje.

Vznikajú aj zmeny charakteristickej len pre jeden slovanský jazyk, resp. isté zoskupenie starých zmien je typické len pre jeden slovanský jazyk, hoci sa také zmeny vyskytujú aj inde v slovanskej oblasti, ale na rozličných miestach. A tak možno jednotlivé slovanské jazyky charakterizovať a opísať aj na základe čisto jazykových kritérií, hoci je prirodzené, že na hraniciach takých príbuzných jazykov existujú isté prechodné oblasti.

Ak aj podľa niektorých najstarších jazykových zmien nie je slovenčina celkom jednotná, možno ju niektorými veľmi starými jazykovými znakmi charakterizovať ako jeden celok aj v rámci západoslovanskej skupiny jazykov (oproti susednej poľštine a češtine). Je to prirodzený odraz spomínanej starej spoločenskej integrácie, ktorou sa kládli základy jednotného slovenského etnika, hoci si treba, pravda, uvedomiť, že vzťah medzi jazykom a spoločnosťou nie je vždy celkom priamočiary (podnes existujú napríklad značné nárečové rozdiely v oblasti jazyka slovenského etnika). Slovenčinu ako celok oproti poľštine charakterizujú napríklad tieto znaky: *trat, tlat* (poľ. *trot, tlot*) — 8.—9. stor., denazalizácia nosových samohlások (10. stor.), zmena $g > h$ (12. stor.): poľštinu charakterizuje ďalej oproti slovenčine tzv. dispatalizácia samohlások $e > o$, $ě > a$ pred tvrdými predpodnebnými spoluhláskami (*žona, biore, wiara, siano* — 10. stor.) i zmena $r' > ř$ (*ž, š*) — 14. stor. Oproti češtine charakterizujú slovenčinu ako celok tieto znaky: Zachovanie spoluhlásky *dz* ($< *dj$; v češtine $dz' > z'$ už v 9.—10. stor.), stvrdnutie mäkkého *r* (v češtine $r' > ř$ v 13. stor.). Češtinu charakterizujú ďalej oproti celej slovenčine tzv. prehlásky ($a > ě$ v 12. stor.) i celý rad ďalších novších zmien. Ako starý rozdiel medzi našimi jazykmi sa uvádza aj zmena začiatočného *jb-* na *i-* (*ihla, idem*), ktorá sa v slovenčine uskutočnila ešte pred zánikom *jerov*, kým v češtine sa toto *jb-* udržalo až do čias zániku a vokalizácie *jerov* (*jbogla > jehla*). Uvádzajú sa aj staré rozdiely vo vývine skupín *r, l* + *jery* (*krv, krst*) (Pauliny, 1963, s. 57—61; 1965 b, s. 255—256).

Vo svetle všetkých týchto jazykových javov nie je odôvodnené tvrdenie o českom pôvode východoslovenských a západoslovenských nárečí (Horálek, 1967, s. 134). Spomínané staré rozdiely v rámci južnej časti západoslovenských jazykov sa bagatelizujú v tom zmysle, že sa podobné jazykové zmeny vyskytujú aj v iných slovanských oblastiach (*dz* v poľštine, $i- < jb-$ v poľštine a východoslovanskej skupine a pod.) (Horálek, 1968, s. 197; 1971, s. 537), že teda tieto rozdiely nenarúšajú jednotu troška nárečovo diferencovanej „pračeštiny“ či „pračeskoslovenčiny“. Lenže na druhej strane pri takomto spôsobe argumentovania nemožno ani v prospech tohto „prajazyka“ uviesť také spoločné staré jazykové javy, ktoré by charakterizovali len túto „pračeštinu“ (K. Horálek z nej vyníma strednú slovenčinu; o „českom“ pôvode hornej lužickej srbčiny neuvažuje, zrejme pre odlišný vývin skupín *tort, toll*, hoci je tam zasa „česká“ zmena $dz > z$). Veď ide tiež o jazykové javy, ktoré slovenčinu spájajú

zároveň aj s inými slovanskými jazykmi (*trat, tlat* v južnoslovanskej skupine; *dl, tl, kv-, gv-* aj v poľštine atď.). Keď sme tu boli poukázali na to, čím sa slovenčina ako celok odlišuje od susedných slovanských jazykov — poľštiny a češtiny (bez ohľadu na ostatné slovanské jazyky), videli sme, že od češtiny sa slovenčina odlišuje aj niektorými znakmi, ktoré má spoločné s poľštinou, tak ako sa zasa od poľštiny odlišuje aj niektorými znakmi, ktoré má spoločné s češtinou. Aj v tomto rozložení, resp. zoskupení jazykových javov v slovenčine možno vidieť jej špecifikum v porovnaní so susednými slovanskými jazykmi. Ináč, ako vieme, zhody a paralelný vývin v rozličných slovanských jazykoch nie sú nijakou zriedkavosťou.

Ani mimojazyková situácia na Veľkej Morave — vyšší stupeň nadkmeňovej spoločenskej integrácie ako u slovanských kmeňov v okrajovom území Čiech — nás neopravňuje nazývať jazyk veľkomoravských Slovienov českým jazykom.

Niektoré tzv. terminologické ťažkosti, ktoré sa v českej jazykovede ešte stále vynárajú,² súvisia skôr s istými aprioristickými postojmi a ahistorickými výkladmi. K takým treba rátať tvrdenie o českosti Veľkej Moravy, o českosti jej etnika a jazyka. Možno tu na ilustráciu uviesť ešte aspoň takéto výroky J. Vašicu: „Metodějova znalosť tehdejší české řeči byla, jak ze všeho vysvítá, všestranná, a jistě zabírala také obor juridický, k němuž měl sklon již od mládí. Ano máme i nesporný důkaz o tom, že sv. Metoděj nejen znal soudobou českou právní terminologii, nýbrž že k ní i přihlížel při své práci a použil jí mistrným způsobem k přetlumočení řeckého textu.“... „Vše nasvědčuje tomu, že tu působilo české prostředí na literární jazyk staroslověnský, jak již dávno je v něm zjištěno v oboru liturgickém převzetí některých výrazů, t. zv. panonismů, ze staré horní němčiny. Když to připustíme, budeme se méně rozpakovat vidět také v jiných výrazech Metodějova nomokanonu zbytky nebo doklady staročeské právní terminologie.“ (Vašica, 1955, s. 35 a 37). A podobných formulácií nájdeme vo Vašicových prácach (ale aj v prácach niektorých iných českých jazykovedcov) dosť.

Istú korekciu svojich názorov o slovenčine urobil K. Horálek v príspevku „Přibuzenství češtiny a slovenštiny“, ktorý vyšiel v časopise *Naše řeč* (1968, s. 193-199). Je ochotný zmeniť niektoré formulácie, ale večne pokladá svoje stanovisko za odôvodnené. V tejto súvislosti hovorí: „Bylo by lépe mluvit o společném původu části slovanských nářečí s nářečími českými, ale míněna by byla stále stejná skutečnost“ (ibid., s. 195). Z Horákových výkladov v časopise *Naše řeč* (1968) a *Slavia* (1971) logicky vyplýva, že oným spoločným pôvodom nerozumie v tomto prípade praslovančinu, ale predpokladá existenciu prajazyka (pripúšťa aj v ňom istú nárečovú diferencovanosť), ktorý bol akýmsi medzičlánkom medzi praslovančinou a češtinou a slovenčinou (okrem strednej slovenčiny) a z ktorého potom teda neskoršou diferenciaciou vznikla čeština, západná a východná slovenčina. Bolo by vraj možné tento jazyk nazvať aj „pračeštinou“ (*Naše řeč*, s. 198).

²Tieto otázky sa svojho času portraktovali aj v súvislosti s Horákovými názormi o veľkomoravskom „českom“ etniku (Jazykovedný zborník. 1—2. Red. J. Stanislav. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1946—1947, s. 142—145).

Ale argumentmi, ktoré K. Horálek vo svojich výkladoch používa (napríklad aj na spochybnenie závažnosti starých rozdielov medzi češtinou a slovenčinou), sa mu nepodarilo, ako sme na to už poukázali, dokázať existenciu takéhoto prajazyka — „pračeštiny“ alebo „pračeskoslovenčiny“. K. Horálek nie je vo svojom stanovisku vždy dôsledný, lebo miestami uvažuje o skupine blízkych nárečí, ktoré by sa dali nazvať napríklad čechickými (paralela k termínu lechický; Naše řeč, s. 198). V takom prípade však nie je nevyhnutné predpokladať medzičlánok („pračeskoslovenčinu“ či „pračeštinu“), ale celkom by sa vyštáčilo s praslovančinou ako východiskom týchto blízkych nárečí. Proti deleniu západoslovenskej skupiny jazykov na vetvu severnú (lechickú) a južnú — československú (ako to robí E. Pauliny) má však K. Horálek námietky, lebo taká formulácia vraj „nedává vyniknout zvláštnímu postavení střední slovenštiny“ (Naše řeč, s. 198). Avšak južná časť západoslovenskej skupiny je diferencovaná nielen niektorým osobitostami strednej slovenčiny. Napríklad keď ide o otázku pôvodu *Kyjevských listov*, pripisuje aj K. Horálek veľkú dôležitosť českej zmene *dz > z*. Existenciu nejakej „pračeštiny“ nepotvrdzuje ani spôsob osídľovania nášho územia Slovanmi.³ Slovanské kmene, ktoré osídlili staré Slovensko, iste nehovorili celkom jednotným jazykom, o čom svedčia medziiným aj osobitosti strednej slovenčiny. Ale predkovia Slovákov sa na svojom novom území postupne organizovali do nadkmeňového spoločenstva, ktorého nárečová diferencovanosť nebránila postupnému utváraniu sa jednotného slovenského etnika. A tak vývin slovenčiny od praslovančiny úzko súvisí s formovaním sa a vývinom slovenského etnika, prechádza obdobia integrácie i čiastočnej dezintegrácie.

Spoločným prajazykom češtiny i slovenčiny (strednej i ostatnej) je praslovančina. Nie je podložený názor o existencii nejakého medzičlánku. Napokon aj neskorší vývin v češtine a slovenčine (ako celku) prebiehal samostatne, aj keď sú to blízke slovanské jazyky (starých zhôd je viac ako rozdielov, čo je aj prirodzené pre obdobie nie tak veľmi vzdialené od praslovančiny), aj keď mnohostranné slovensko-české kontakty boli nepretržité, aj keď Slováci istý čas používali v písaných prejavoch češtinu (vtedy sa Slováci k češtine nevracali, ale začali ju používať zo známych dôvodov).

V slovenčine, najmä v jej slovnej zásobe, sa rozmanitým spôsobom odzrkadľujú kontakty a súvislosti s inými jazykmi. Z faktu, že dejiny jazyka sú nerozlučne spojené s dejinami jeho nositeľov, vyplýva, že intenzita i jazykový odraz týchto kontaktov nemôžu byť rovnaké na celom území slovenského jazyka (týka sa to napríklad slovensko-maďarských, slovensko-poľských, slovensko-ukrajinských i slovensko-českých jazykových kontaktov a súvislostí). Pri niektorých jazykových javoch možno hovoriť o areáloch, zahŕňajúcich časť slovenských nárečí a susedných slovanských jazykov, v ktorých sa tieto jazykové javy vyvíjali rovnako alebo paralelne. A tak možno napríklad hovoriť pri niektorých jazykových javoch o východoslovensko-poľskom alebo o východoslovensko-poľsko-ukrajinskom jazykovom areáli. Inokedy sa tento areál rozširuje tak, že zahŕňa aj väčšinu stredoslovenských nárečí, niekedy ide o ešte širšie slovensko-poľské súvislosti. Tak napríklad poznáme zo strednej slovenčiny (z Liptova i zo Zvolenskej) zo 16. — 17. storočia slovo *spadok* v právnoterminologickom význame „dedičstvo“ (poľ. *spadek* = dedičstvo) a slovo *očizna* (s ďalšími variantmi) je v právnoterminologickom význame „otcovský, po otcovi zdedený majetok“ (poľské *ojczyzna* má ten istý význam) známe z 15. — 18. storočia z celého Slovenska (je známy i ďalší paralelný termín

³Toto osídľovanie spomína aj K. Horálek v citovanom príspevku v časopise *Naše řeč*, s. 198. Pozri k tomu aj SIMONYI, D.: Die Kontinuitätsfrage und das Erscheinen der Slawen in Pannonien. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1, 1955, s. 359 (mapka).

materizna). Ďalej zaznamenávame rovnaký vývin významovej stavby slova *reč* (poľ. *rzecz*) v poľštine a slovenčine. Ešte v 16.—18. storočí sa používalo vo východnej a strednej slovenčine (Šariš, Spiš, Liptov, Kysuce, Zvolenská stolica, Gemer) slovo *reč* aj vo význame „vec“, teda vo význame, ktorý je pri tomto slove (*rzecz*) bežný v poľštine. Vo význame „vec“ sa používa toto slovo aj v susednej ukrajinčine (*річ*) a v bieloruštine. Ba slovo *reč* je vo význame „vec“ známe aj v slovinčine, ktorá kedysi bezprostredne susedila so slovenčinou. Spoločné pre slovenčinu (aj jej západnú časť) i poľštinu je označovanie ženy atribútom *biely*. V poľštine je to označenie *biała głowa*, *bialogłowa* (= žena), v slovenčine *biela hlava* (17. stor.), *biele pohlavie* (18.—19. stor.), *biela osoba* (19. stor.). Slovom *biely* sa tu pôvodne vyjadroval v tejto súvislosti význam „pekný“ (v slovenskej ľudovej reči, najmä v ľudových piesňach, sa často používa slovo *biely* na označenie ženskej krásy). Najstarší doklad na takéto označovanie ženskej krásy máme pre slovenčinu už zo začiatku 11. storočia. Je to zápis k roku 1018 v kronike biskupa Thietmara (1889, s. 241): *Beleknegini, id est pulchra domina, sclavonice dicta*. *Beleknegini* (= pekná pani — pulchra domina) sa *sclavonice* nazývala matka uhorského kráľa Štefana I. Paralelný bol v poľštine a v celej slovenčine vývin významovej stavby slova *konečne* (od slova *konec*). V slovenčine 16.—18. storočia bol pri tomto slove ešte bežný aj význam „rozhodne, neodvratne, neodvolateľne“, ktorý je podnes známy v poľštine pri slove *koniecznie*. Zo strednej a východnej slovenčiny (Liptov, Orava, Gemer, Šariš) poznáme zo 16.—18. storočia aj slová *ličba* a *oblik* vo význame „rátanie, vyúčtovanie, účet“, známe dobre v tomto význame aj v poľštine. Zo 16. a 18. storočia poznáme zo slovenčiny aj slovesá *ličiť* „rátat“ (Gemer, Kamaldulský slovník z roku 1763), *zličiť* „zrátat“ (Gemer), *poličovať za* „rátat, pokladať za“ (Turiec), *odličiť* „odrátat“ (Spiš) (podrobnejšie Doruľa, 1974 — v tlači). Sloveso *liczyć* (s odvođeninami) je v takomto význame podnes dobre známe v poľštine. Slová *ličba*, *oblik*, *ličyti* sú v uvedených významoch známe aj v ukrajinčine a pozná ich aj horná a dolná lužická srbčina. Z histórie nášho jazyka poznáme viac zaujímavých slovensko-poľsko-lužickosrbských súvislostí. Patrí k nim napríklad slovo *cešla* (zo základu *tes-* a prípony *-la*), ktoré je vo význame „tesár“ dobre známe vo východnej slovenčine ešte v 17. storočí. Zo slovanských jazykov je toto slovo známe vo význame „tesár“ už len v poľštine (*cieśla*) a hornej lužickej srbčine (*čěsla*). Ďalším takým spoločným prvkom v slovnej zásobe je východoslovenské a lužickosrbské slovo *tuni* „lačný“ a poľské *tani* v tom istom význame. Pre východnú slovenčinu, poľštinu a lužickú srbčinu je spoločná podoba spojky *albo*, známa vo východnej slovenčine ešte v 16.—18. storočí. A paralelný slovensko-poľsko-lužickosrbský vývin môžeme pozorovať aj pri predložke *dla* v cielovom a príčinnom spojení i pôvodne zloženej zámennej príslovke *dlateho*, *dlatoho* (poľ. *dlatego*, lužickosrbsky *tohodla*; porov. aj ruské *dla tego*) s príčin-

ným významom (používa sa najmä ako spojka v príčinných súvetiach). V uvedenom význame sú predložka *dla* i výraz *dlateho* (i *dlačého*) známe vo východnej slovenčine (Zemplín, Šariš, Abov) ešte v 17. a 18. storočí a vo zvyškoch i v stredoslovenských liptovských nárečiach (Stanislav, 1958, s. 629). Zo 17. storočia poznáme z východného Slovenska aj slová *berecin* (= katov pomocník, žalárnik), *bereciňec* (= obydlie berecina a zároveň aj väznica), ktoré majú svoju formálnu i významovú paralelu v lužickej srbčine (Dorula, 1972 a, s. 19–20). Takéto východoslovensko-lužickosrbské súvislosti si treba vysvetliť predovšetkým tak, že sa tam zachováva starší, v minulosti azda rozšírenejší stav. Niektoré zo spomínaných slovensko-poľských súvislostí (napríklad v právnej terminológii) sú iste novšieho pôvodu, niektoré sú však staré (*reč*, *biela pani*, *biela hlava*). Staré sú i slovensko-poľsko-lužickosrbské súvislosti (*cešla*, *dla*, *dlateho*, *tuni*, *ličba*, *ličít*) i ďalšie východoslovensko-poľsko-lužickosrbské paralelizmy (*albo*). Starých i novších slovensko-lužickosrbských súvislostí je viac (vokalizácia *jerov* v hornej lužickej srbčine a strednej a čiastočne východnej slovenčine, zmena *g > h* v hornej lužickej srbčine a celej slovenčine, strata kvantity vo východnej slovenčine a obidvoch lužickosrbských jazykoch). Všetko to svedčí o blízkosti praslovanských nárečí, z ktorých sa vyvinuli osobitné slovanské jazyky — horná lužická srbčina, poľština a slovenčina. Táto blízkosť sa prejavila teda aj neskoršie — po odchode z praslovanskej pravlasti — v mnohých vývinových paralelizmoch v týchto jazykoch. Okrem toho, ako vieme, v slovenčine sa zachovali zreteľné staré i novšie súvislosti s južnoslovanskou skupinou jazykov a sú známe jej súvislosti aj s východoslovanskou skupinou. A tak centrálné postavenie slovenčiny medzi slovanskými jazykmi má prastaré korene a je podnes viditeľné.

Zánikom Veľkej Moravy sa stará integrácia slovenského etnika na čas narušila (iste aj v súvislosti s týmto narušením vznikli niektoré novšie divergencie v oblasti slovenského jazyka). Slovensko sa postupne včlenilo do uhorského štátneho útvaru, tvoriaceho za zmenených pomerov rámec, v ktorom sa slovenské etnikum cez dlhé stáročia ďalej vyvíjalo. Na budovaní uhorského štátu už v samých jeho začiatkoch mali významnú účasť aj príslušníci vedúcich spoločenských vrstiev veľkomoravských (Halaga, 1972, s. 285–294; Pauliny, 1961, s. 9–12). Odzrkadlilo sa to výrazne i v maďarskej feudálnej administratívnej a právnej terminológii (*király*, *ispán*, *nádor*, *udvarnok*, *asztalnok*, *gazda*, *szolga*, *dusnok*, *szabad*, *panasz*, *dolog*, *pénz*, *perel*, *vádol* a i.). (Stanislav, 1956 a, s. 225–226; Pauliny, 1965 a, s. 190–203). Veď je prirodzené, že vysoký stupeň spoločenskej a hospodárskej organizácie u veľkomoravských Slovienov našiel svoj odraz i v jazyku, ktorý obsahoval aj všetky potrebné termíny z oblasti poľnohospodárskej i rozvinutej remeselnej výroby (Krajčovič, 1965, s. 205–250; Špiesz, 1972, s. 8–13) a z iných oblastí života. Vedúce spoločenské vrstvy na Veľkej Morave (i v panónskom kniežatstve Pribinovom

a Kocelovom) hovorili jazykom, ktorý slúžil potrebám spoločenského styku, správy a organizácie, bol teda na ten čas vypracovaným, kultivovaným jazykom. Na jeho označenie používame pojem kultúrny jazyk (Stanislav, 1956 a, s. 34—37, 207—230; Pauliny, 1964). Bol to ústny, hovorený jazyk, ktorý nemáme v úplnosti doložený v nijakých písaných pamiatkach, ale mnohé zo slovného bohatstva tohto jazyka prešlo do maďarčiny a mnohé sa zachovalo v neskorších písomnostiach, napríklad v neskorších odpisoch staroslovienských textov, ktoré vznikli na Veľkej Morave v čase účinkovania Konštantína a Metoda v 9. storočí. Hoci sa slovenský jazyk v ďalších obdobiach vyvíjal a značne pozmenil, zachoval si ešte aj v písomnostiach od 15. storočia, v nárečiach, v miestnych a osobných menách všeličo z veľkomoravského dedičstva. Slová, ktoré sa v českej jazykovednej literatúre o pamiatkach veľkomoravského pôvodu pokladajú za bohemizmy, sú v slovenčine dobre doložené zo starších písomností, mnohé sú dobre známe aj v slovenských nárečiach (napr. slová *rok, obrok, neračenie, uwarovati, snetový, núrit* a i.). Ba niektoré z týchto starých slov (veľkomoravizmov) sú v staršej i novšej češtine celkom neznáme, ako napríklad slovo *nepriaznik (neprijazny)* „diabol“ (Stanislav, 1956 b, s. 254—256). Alebo v slovenčine sa napríklad dobre zachovávajú, prípadne sa v nej dlho držali staré významy slova *pravda* — popri všeobecnom význame „právo; spravodlivosť“ aj konkretizovanejšie terminologické významy „súd, súdny proces“ a „zbierka predpisov“. Sú tu zreteľné súvislosti so starosloviencinou i starou ruštinou (Doruľa, 1972 c, s. 352—356). Na ďalšie takéto staré súvislosti poukazuje aj staré slovenské slovo *selo*, ktoré je ešte v 18.—19. storočí známe v slovenčine vo významoch „zem, pozemok“ a „hospodárska usadlosť, dvor“ (Doruľa, 1972 b, s. 301—306; 1973, s. 83—88).

Čeština nepozná ani slovo *špán*, ktoré Maďari prevzali zo slovenčiny (v maďarčine dostalo podobu *ispán*) a ktoré je vo význame „pán“ v slovenčine dobre známe a bohato doložené ešte v 16.—17. storočí (Doruľa, 1966, s. 302—304). Poznáme ho aj z početných slovenských chotárných názvov (Majtán, 1972, s. 52—53) i v miestnych a osobných menách. V latinskej kronike Šimona de Kéza sa zaznačuje slovo *špán* ako označenie vojenského veliteľa.⁴ Slovo *špán* prevzali zo slovenčiny do svojho jazyka aj nemeckí kolonisti na Slovensku, ktorí používajú slová *Span* (i *Vicespan*) a *Spanschaft* (popri *Gespan, Gespanschaft*) vo význame „župan“ a „župa“ ešte i vtedy (17.—18. stor.), keď sa tieto slová v uvedených významoch v slovenčine už dávno nepoužívali (vo význame „župan“ sa ujalo v slovenčine z maďarčiny prevzaté slovo *išpán* a na „žu-

⁴Magistri Simonis de Kéza de originibus et gestis Hungarorum libri duo. Caput Tertium, § 2. Budae, Proculi Annae Landererianis Typis 1833, s. 25. — Táto kronika vznikla v 13. storočí (niekedy v rokoch 1282—1285) a zachovala sa len v odpise z 15. storočia (pozri RATKOŠ, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. 2. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 374—375).

pu“ mali Slováci slová *stolica* a *vidiek*). Svedčí to o veľmi starom prevzatí do nemčiny, čo platí, pravda, aj o spomínanom prevzatí do maďarčiny. Ide o to, že slovo *špán* (maď. *ispán*) sa do týchto jazykov prevzalo len ako termín, a to v čase, keď malo takýto terminologický význam aj v slovenčine. Slovo *špán* prekonalo v slovenčine prirodzený významový vývin celkom tak ako mnohé iné domáce slová, ktoré mali popri všeobecnom apelatívnom význame aj užší terminologický význam (napr. *žaloba*, *ponosa* a pod.). Slovo *špán* neskôr stratilo v slovenčine terminologický význam „comes“, „vedúci predstaviteľ (úradník)“ a nakoniec aj vo všeobecnom apelatívnom význame „dominus“ bolo vytisnuté a nahradené slovom *pán*. Slovom *špán* sa v 16.—17. storočí titulovali spravidla osoby zemianskeho pôvodu. Žena zemianskeho pôvodu, urodzená pani, sa nazývala (titulovala) *kňahyňou* alebo *kňahňou*. Doklady sú často paralelné so slovom *špán* (*kňahňa* — manželka špána). Ale slovo *kňahyňa* (*kňahňa*) je ženskou, prechýlenou podobou k slovu *kňaz* — pôvodne „princeps“ — *кнѣзь* (<*kuuning*-) — *кнѣгymi*, takže významová dvojica *špán* — *kňahňa* (*kňahyňa*) nie je pôvodná. Treba si to vysvetliť tak, že aj slovo *kňaz* prešlo značným významovým vývinom, a to od termínu „princeps, knieža“ (v ruštine podnes tak) ku všeobecne apelatívnomu významu „pán,“ že teda prekonalo taký významový vývin ako v lužickej srbčine, kde aj dnes znamená slovo *knjez* (dolnolužické *kněz*) „pán“. A tento významový vývin prekonávalo so slovom *kňaz* i slovo *kňahyňa* (poučné sú z tohto hľadiska niektoré slovenské chotárne názvy). Lenže v ďalšom vývine sa slovo *kňaz* v slovenčine znova terminologizovalo — zúžilo svoj význam tak, že sa ním začal označovať „sacerdos, farár“. Ale slovo *kňahyňa* (*kňahňa*) nemohlo už, prirodzene, prekonať tento významový posun spolu so slovom *kňaz* (farármi boli len muži), a tak si ponechalo svoj starší význam. Toto zúženie významu slova *kňaz* (od „pán“ k „farár“) je v slovenčine veľmi starého dáta, lebo slovo *kňaz* vo význame „pán“ už nemáme doložené ani z najstarších slovenských textov. Slovo *kňaz* vo význame „dominus“ sa nahradilo v slovenčine slovom *špán*, ktoré prešlo obdobným významovým vývinom. A tak vznikla významovo súvzťažná, ale pôvodom heterogénna dvojica *špán* — *kňahyňa* (*kňahňa*). Tento vývin spôsobil, že „uvolnené“ terminologické miesto zaujali iné slová: Význam „princeps“ zaujalo slovo *knieža* (<*кнѣже*), ktoré pôvodne označovalo kniežacieho syna, v ženskom rode zasa slovo *kňazná* (pôvodne „kniežacia dcéra“). A ako sme už uviedli, miesto slova *špán* v starom terminologickom význame zaujalo z maďarčiny prevzaté slovo *išpán*.⁵

⁵Podrobnejšie o vývine slov *špán*, *kňahňa* (*kňahyňa*) a *kňaz* hovoríme na inom mieste (DORULA, J.: Z histórie slov *špán* — *kňahňa* (*kňahyňa*) — *kňaz*. Slovenská reč, 38, 1973, s. 349—356).

Z našej charakteristiky staršieho obdobia dejín slovenčiny vidieť, že sa slovenčina vyvíjala samostatne, že žila v nerozlučnej spjitosti so životom slovenského etnika. V jazyku tohto etnika (najmä v jeho slovnom bohatstve) sa odrzkadľujú aj mnohoraké súvislosti a kontakty s inými jazykmi, a to nielen s príbuznými slovanskými jazykmi, ale napríklad aj s latinčinou, nemčinou a maďarčinou.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

- DEKAN, J.: Velká Morava a problematika staromoravskej národnosti. *Historický časopis*, 20, 1972, s. 173—185.
- DORULA, J.: O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. *Československý terminologický časopis*, 5, 1966, s. 302—307.
- DORULA, J.: *Berecín, šarha, šarhovňa* a ďalšie príbuzné slová. *Kultúra slova*, 6, 1972 a, s. 18—23.
- DORULA, J.: O slove *selo* v slovenčine. *Kultúra slova*, 6, 1972 b, s. 301—306.
- DORULA, J.: O slovách *pravda* a *vina*. *Kultúra slova*, 6, 1972 c, s. 352—357.
- DORULA, J.: *Podselný — podvorný — pogruntovný*. *Kultúra slova*, 7, 1973, s. 83—88.
- DORULA, J.: Z histórie slovensko-poľských jazykových súvislostí v slovnej zásobe. In: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 14. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1974 (v tlači).
- HALAGA, A. R.: Pomer Velkomoravskej ríše k Čechám a otázka násilia. *Slovanský pohľad*, 53, 1967, s. 215—221.
- HALAGA, O. R.: Cyrilometodejské dedičstvo po príchode Maďarov. *Slavia*, 41, 1972, s. 285—294.
- HORÁLEK, K.: *Filosofie jazyka*. 1. vyd. Praha, Universita Karlova 1967. 160 s.
- HORÁLEK, K.: Příbuzenství češtiny a slovenštiny. *Naše řeč*, 51, 1968, s. 193—199.
- HORÁLEK, K.: Postavení slovenštiny. *Slavia*, 40, 1971, s. 537—550.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovensko na úsvite dejín. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 196 s. + 64 s. príloh.
- KRAJČOVIC, R.: Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajsku. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 205—250.
- MAJTÁN, M.: Chotárne názvy súvisiace so slovami *debra* a *špán*. *Kultúra slova*, 6, 1972, s. 50—53.
- PAULINY, E.: Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. In: *Jazykovedné štúdie*. 6. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 5—39.
- PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 360 s.
- PAULINY, E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1964. 248 s.
- PAULINY, E.: Západoslovenské výpožičky v staromaďarskej lexike. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965 a, s. 190—204.
- PAULINY, E.: Nárečové členenie slovenčiny v 9.—11. stor. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965 b, s. 253—258.
- RATKOŠ, P.: *Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. stor.* *Historický časopis*, 20, 1972, s. 19—64.
- STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka*. Zv. 1. Úvod a hláskoslovie. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956 a. 592 s.
- STANISLAV, J.: Slovenské slovo *nepriaznik*, stsl. *neprižnub* „diabolus“. *Slavia*, 25, 1956 b, s. 254—257.
- STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka*. Zv. 2. Tvaroslovie. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958. 744 s.

SPIESZ, A.: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. I. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1972. 344 s.

Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi. Post editionem Joh. M. Lappenbergii recognovit Fridericus Kurze. Hannoverae. Impensis bibliopolii Hahniani 1889. 293 s.

TOČÍK, A.: Slovania na strednom Dunaji v 5. — 8. stor. In: O počiatkoch slovenských dejín. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 20—33.

VAŠICA, J.: Metodējv překlad nomokanonu. Slavia, 24, 1955, s. 9—41.

SLOWAKEN UND IHRE SPRACHE

(BEITRAG ZUR ÄLTEREN GESCHICHTE DES SLOWAKISCHEN)

Zusammenfassung

Im Beitrage, der als erster Teil einer grösseren Arbeit aus der Geschichte der slowakischen Sprache verfasst wurde, wird auf die Entwicklung des Slowakischen als einer Spracheinheit hingewiesen, die sich im Zusammenhang mit der Entwicklung des slowakischen Volkes bildete. Es wird bewiesen, dass die slowakische Sprache ihre Anfänge im Urslawischen hat, dass es kein Zwischenstadium in Form irgendeines „Urtschechoslowakischen“ oder „Urtschechischen“ gab, von dem sich erst später das Tschechische, sowie ost- und westslowakische Dialekte entwickelt hätten, wie es von K. Horálek behauptet wird. Man kann das Slowakische im Ganzen mit einigen alten Sprachmerkmalen charakterisieren, durch die es sich im Rahmen der westslawischen Sprachen von dem benachbarten Tschechischen und Polnischen unterscheidet (*dz, jv > i, r...; trat, tlat, Denasalisation, g > h...*). Wenn auch in verschiedenen Teilen des slawischen Sprachgebietes oft die gleiche oder parallele Sprachentwicklung zu beobachten ist (in benachbarten sowie in voneinander entfernteren slawischen Sprachen), können die einzelnen slawischen Sprachen auch aufgrund nur linguistischer Kriterien beschrieben und vorgestellt werden — nach ihrer spezifischen Eigenschaften und nach der charakteristischen Gruppierung von Veränderungen, die sonst auch in anderen slawischen Sprachen bekannt sind. Von diesem Standpunkt aus weist man in dem Beitrag auf die selbständige Stellung des Slowakischen unter den slawischen, insbesondere unter den westslawischen Sprachen hin. Es wird ferner auf das grossmährische Erbe im Slowakischen, sowie auf die Zusammenhänge der slowakischen Sprache mit dem Polnischen, Ukrainischen und dem Sorbischen hingewiesen, wie diese Zusammenhänge vor allem im Bereich der Wortschatzentwicklung deutlich werden. Ähnliche Zusammenhänge und Kontakte weist die slowakische Sprache auch in bezug auf andere Sprachen auf, besonders betrifft dies die lateinische, die deutsche und die magyarische Sprache.

VÝZNAMOVÝ PROTIKLAD *SMER* — *MIESTO* V PREDLOŽKOVOM SYSTÉME SLOVENČINY

EMIL HORÁK

0. Jednou zo základných teoretických otázok pri opise významu predložiek súčasných slovanských jazykov (okrem bulharčiny a macedónčiny) je nepochybne otázka vzťahu predložky a pádu.

Pri opisoch významu predložiek v gramatikách slovanských jazykov sa tradične vychádza z predpokladu, že predložka konkretizuje (špecifikuje, modifikuje, diferencuje a podobne) význam pádu.¹ Podľa tohto chápania vzťahu predložky a pádu hlavným, nadradeným komponentom v konštrukcii *predložka + pád* je pád, predložka akoby bola iba „pomocníkom“ (pomocné slovo) pri vyjadrovaní vzťahov medzi autosémantickými slovami.

Uvedené chápanie vzťahu predložky a pádu, nazdávame sa, v súčasnosti pretrváva viac-menej vďaka tradícii, lebo adekvátne neodráža stav v súčasných slovanských jazykoch. Vznikajú tu hneď napríklad takéto otázky: Ak predložka iba konkretizuje (špecifikuje, modifikuje, diferencuje a podobne) význam pádu, ako potom vysvetliť, že napríklad genitívna konštrukcia $V + N_{\text{gen}}$ **íst mesta* v súčasnej slovenčine nemá význam (nemá komunikačnú hodnotu), že do tejto konštrukcie vnášajú konkrétny význam až predložky *DO, Z, OD* a iné, napr.: *íst do mesta, íst z mesta, íst od mesta* a podobne? Je funkciou týchto predložiek v uvedenej konštrukcii iba konkretizovať (špecifikovať, modifikovať, diferencovať a podobne) význam pádu, alebo tieto predložky vyjadrujú v konštrukcii istý myšlienkový obsah, istú predstavu polohy dvoch objektov mimojazykovej skutočnosti? Možno tu ešte hovoriť o konkretizácii (špecifikácii, modifikácii, diferenciacii a podobne) významu pádu, keď už sám pád nevládze vyjadriť vzťahy medzi slovami, keď tieto vzťahy zreteľne vyjadruje už iba predložka?

Celý rad takýchto a podobných otázok nás núti pochybovať o opodstatnenosti uvedeného chápania vzťahu predložky a pádu v súčasných slovanských jazykoch. Možno predpokladať, že predložky konkretizovali (špecifikovali, modifikovali, diferencovali a podobne) význam pádov iba v tom období

¹ Takéto chápanie vzťahu predložky a pádu nachodíme aj v súčasnej slovenskej lingvistiky. Podľa J. Oraveca „predložka konkretizuje, podčiarkuje jednu črtu pádového významu, preto je spočiatku pri páde nadbytočná“; alebo: „predložky boli alebo sú pleonastickým zdôraznením niektorých čiastkových významov pádu... (Oravec, 1967, s. 57—58). Podľa F. Miku“ predložky v slovenčine sú „predĺženou rukou“ kategórie pádu, sú konkrétnejšou funkčnou špecifikáciou pádu“ (Miko, 1969, s. 152).

vývinu praslovanského jazyka, keď ešte pády mali sémantiku značne konkrétnu a keď sa predložky iba začínali konštituovať ako trieda slov so zárodkami významov a funkcií, ktoré majú v súčasných slovanských jazykoch. Ale s vývinom gramatickej stavby slovanských jazykov sa zrejme menil aj pomer medzi predložkami a pádmi v oblasti významu. Pravda, problematika vzťahu predložky a pádu z diachronického aspektu ešte iba čaká na základný výskum. Nové svetlo do tejto zložitej problematiky z aspektu synchrónneho by naisto vnieslo dôkladné porovnanie fungovania predložkových systémov súčasnej analytickej bulharčiny a macedónčiny s ostatnými syntetickými slovanskými jazykmi.

1. Pri naznačených pochybnostiach o opodstatnenosti tradičného chápania vzťahu predložky a pádu v slovanských jazykoch treba skúmať tézu, podľa ktorej „význam predložky konkretizuje sa v spojení s istým pádom, napr. *pred strom* (s *A.* označuje smer) — *pred stromom* (s *I.* označuje miesto)“ (Morfológia slovenského jazyka, s. 619; ďalej *MSJ*).

Ďalej sa budeme v tomto príspevku zaoberať uvedenou tézou. Budeme mať pritom na zreteli najmä jej aplikabilitu pri opise významu slovenských predložiek.

Uvažujme najskôr o konštrukciách, ktoré uvedenú tézu exemplifikujú: *pred strom* a *pred stromom*. Týmito konštrukciami sa má ilustrovať, že predložka *PRED* (a iné slovenské predložky) má dva významy: ak sa spája s akuzatívom, označuje smer (vtedy je to predložka smerová), ak sa spája s inštrumentálom, označuje miesto (vtedy je to predložka miestna). Položme si však otázku, či predložka *PRED* označuje smer aj vtedy, keď sa nespája s akuzatívom, a či označuje miesto aj vtedy, keď sa nespája s inštrumentálom. Odpoveď na túto otázku bude záporná: predložka *PRED* má „význam smeru“ iba v spojení s akuzatívom a „význam miesta“ iba v spojení s inštrumentálom. Z toho vychodí záver, že „význam smeru“ vnáša do prvej konštrukcie akuzatív a „význam miesta“ vnáša do druhej konštrukcie inštrumentál, teda významy oboch uvedených konštrukcií diferencujú pády.

Ak predložku označíme znakom p_1 , pád znakom p_2 , význam predložky znakom X , význam akuzatívu znakom S a význam inštrumentálu znakom M , konštrukcie *pred strom* a *pred stromom* a ich významy možno zaznačiť takto:

$$\begin{array}{l} \textit{pred strom} \quad p_1 + p_2 = |X S| \\ \textit{pred stromom} \quad p'_1 + p'_2 = |X M| \end{array}$$

Diferencie v sémantickom pláne dvoch konštrukcií sú obsahy, ktoré do konštrukcií vnášajú pády: akuzatív vnáša obsah S a inštrumentál vnáša obsah M . Predložka *PRED* má v oboch konštrukciách rovnaký význam (obsah X).

Podľa citovanej tézy má predložka *PRED* v uvedených konštrukciách

rozdielny význam: v konštrukcii s akuzatívom označuje smer a v konštrukcii s inštrumentálom označuje miesto.

Pri takomto chápaní významu predložky vzniká rad závažných otázok. Predovšetkým nevedno, na základe akého princípu sa predložke *PRED* v prvej konštrukcii pripisuje „význam smeru“ a v druhej konštrukcii „význam miesta“, teda významy druhých členov konštrukcií — pádov. Čo treba rozumieť pod „konkretizáciou“ významu predložky v spojení s pádom? Aký význam predložky sa v spojení s pádom vlastne konkretizuje, keď „význam prvotných predložiek je všeobecný, menej určitý, úplne sa dá poznať len z konkrétnych spojení s pádmí mien, resp. zo spojení s nadradenými menami“? (*MSJ*, s. 622). Ak predložka „konkretizáciou“ svojho významu „nadobúda“ dva rozdielne významy, čo sa potom stáva s jej vlastným, aj keď „všeobecným, menej určitým významom“, ako sa tento význam prejavuje?

Pretože sa tieto otázky v *MSJ* nerozoberajú, budeme na ne hľadať odpoveď pomocou rekonštrukcie postupu „konkretizácie“ významu predložky v spojení s pádom. (Symbolom \leftarrow označujeme „konkretizovanie“ významu predložky pádom.)

pred strom

$$a) p_1 + p_2 = X \leftarrow S$$

$$b) p_1 + p_2 = S$$

$$c) p_1 = S$$

PRED označuje smer

pred stromom

$$p'_1 + p'_2 = X \leftarrow M$$

$$p'_1 + p'_2 = M$$

$$p'_1 = M$$

PRED označuje miesto

V bode a) sa formálne naznačuje téza, podľa ktorej „význam predložky konkretizuje sa v spojení s istým pádom“.

V bode b) sa naznačuje, že konštrukciám $(p_1 + p_2)$ a $(p'_1 + p'_2)$ sa pripisuje obsah *S* (smer) alebo obsah *M* (miesto) v zmysle: *PRED* + *A* = smer, *PRED* + *I* = miesto.

V bode c) sa naznačuje, že obsah *S* (smer) a obsah *M* (miesto) sa pripisuje aj samej predložke v zmysle: „Priestorové významy predložiek členia sa na dve skupiny: 1. na miestne významy (predložky odpovedajúce na otázku *kde?*) a 2. na smerové významy (predložky odpovedajúce na otázky *kam?*, *kade?*, *skadiaľ?*, *odkiaľ?*, *pokiaľ?*)“ (*MSJ*, s. 622).

Pre schémy v bodoch b) a c) je príznačné, že sa v nich nevyznačuje obsah *X*. Nevyznačujeme ho preto, lebo v zhode s citovanou tézou sa obsah *X*, t. j. vlastný význam predložky v konštrukciách „stráca“, pretože sa predložke pripisuje význam druhého člena konštrukcie — pádu. „Konkretizovanie“ významu predložky v spojení s pádom, ako sa ukazuje, nie je potom nič iné, ako to, že sa predložke „pripisuje“ význam pádu: predložke sa pripisuje „výz-

nam smeru“, keď sa spája s akuzatívom, alebo sa jej pripisuje „význam miesta“, keď sa spája s inštrumentálom. Pravda, napriek tomu, že sa predložke „pripíše“ význam pádu (smer alebo miesto), stále zostáva neznámy vlastný význam predložky (obsah *X*), ktorý predložka vnáša do konštrukcie, t. j. invariantný význam nezávislý od kontextu, teda ten význam, ktorý sa „konkretizuje“ pádom.

Sémanticko-morfologickému opisu predložiek citovaná téza nevyhovuje najmä preto, že sa ňou zastiera vlastný význam predložky, ktorý by mal byť pri sémanticko-morfologickom opise predložiek prvoradý, ba vlastne popiera sa tento význam predložky, lebo pod „konkretizáciou“ významu predložky sa v skutočnosti rozumie „tvorenie“ významu predložky až v syntagmatickom pláne. Pri sémanticko-morfologickom opise predložiek, nazdávame sa, treba si klást aj otázku, aký význam má predložka ešte bez spojenia s pádom, teda skôr, ako predložka „vstúpi“ do konštrukcie (reči, textu).

Podľa *MSJ* význam predložky sa nielen „konkretizuje v spojení s istým pádom“, ale aj „modifikuje sa v závislosti od vecného významu pripojeného mena; mení sa v závislosti od vecného významu slovesa nadradeného celej predložkovej väzbe“ (*MSJ*, s. 619). Význam predložky sa tak v *MSJ* podľa týchto východiskových téz „tvorí“ až v pláne reči (v texte), čo značí, že generátorom významu predložiek pri tomto opise je výlučne kontext.

Tézou o „konkretizovaní“ významu predložky v spojení s pádom sa zastiera nielen vlastný význam predložky, lež aj významový rozdiel medzi predložkou a pádom: významový protiklad smer — miesto je raz protikladom predložkovo-pádových konštrukcií, napr. *PRED* + *A* = smer, *PRED* + *I* = miesto, inokedy je protikladom samej predložky, napr. *PRED* (smerová predložka) — *PRED* — (miestna predložka). Uplatňovaním citovanej tézy pri opise významu predložiek sa stáva, že opis významu predložiek v tomto diele nie je ani opisom vlastných významov slovenských predložiek (významov patriacich do langue), ale je to opis významov konštrukcií *predložka* + *pád*, resp. opis významov tzv. *predložkových pádov*. Nie je potom náhodné, že sa predložkové pády v *MSJ* samostatne nespracúvajú (opis významu lokálu, ako výlučne predložkového pádu, sa tak do *MSJ* ani nedostal).

2. Ak sa náš prístup k otázke vzťahu predložky a pádu odlišuje od riešenia tohto vzťahu v *MSJ*, bude to najskôr preto, že k tejto problematike pristupujeme z aspektu a potrieb slovanskej konfrontačnej lingvistiky. Odlišovať význam predložky od významu pádu sa totiž javí ako naliehavý postup pri komparatívnom výskume predložiek a pádov ktorýchkoľvek dvoch slovanských jazykov, lebo slovanské jazyky navzájom vykazujú vysoký stupeň zhody v pláne obsahu predložiek (Horák, 1973). Na ilustráciu tohto tvrdenia porovnajme význam konštrukcie *DO* + *G* v slovenčine a srbochorvátčine. Konštrukcia *DO* + *G* má v súčasnej slovenčine a v súčasnej srbochorvátčine

rozdielny význam. Napríklad významovým ekvivalentom slovenskej konštrukcie *ísť do mesta* nie je srbochorvátska konštrukcia *ići do grada*, ale konštrukcia *ići u grad*, zatiaľ čo významovým ekvivalentom srbochorvátskej konštrukcie *ići do grada* je slovenská konštrukcia *ísť po mesto*. Významy formou zhodných konštrukcií $DO + G - DO + G$ v porovnávaných dvoch jazykoch by sme nemohli identifikovať, keby sme v konštrukcii $DO + G$ neodlišovali význam predložky DO od významu pádu (genitívu), lebo rozdielny význam konštrukcie $DO + G$ v porovnávaných dvoch jazykov spôsobuje rozdielny význam predložky DO v slovenčine a srbochorvátčine. Slovenská predložka DO vnáša do uvedenej konštrukcie penetratívny význam, zatiaľ čo srbochorvátska predložka DO vnáša do tejto konštrukcie limitný význam. Komparatívny aspekt nás takto presvedčuje o tom, že predložka DO má vlastný konkrétny (invariantný) význam, ktorý vnáša do konštrukcie s pádom. Význam predložky DO v konštrukciách oboch porovnávaných jazykov je taký vyhranený, že ho genitív významovo nijako neovplyvňuje.

Význam predložky sa nemôže „konkretizovať“ v spojení s pádom, lebo obe tieto kategórie — predložka i pád — vnášajú do konštrukcie *predložka + pád* (do reči, textu) svoj vlastný konkrétny význam. V zhode s týmto tvrdením je potrebné aj pri sémanticko-morfologickej analýze konštrukcií *pred strom* a *pred stromom* klásť si otázku, aký obsah vnáša do konštrukcie predložka a aký obsah vnáša do konštrukcie pád, lebo iba rozlíšením týchto obsahov možno identifikovať význam predložky. Treba vychádzať z predpokladu, že medzi formou a obsahom konštrukcií *pred strom* a *pred stromom* platí:

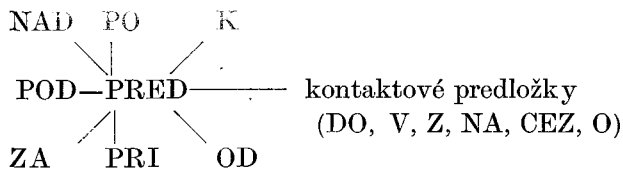
$$\begin{array}{ll} \textit{pred strom} & \textit{pred stromom} \\ p_1 + p_2 = |X S| & p'_1 + p'_2 = |X M| \end{array}$$

a nie:

$$p_1 + p_2 = X \leftarrow S \quad p'_1 + p'_2 = X \leftarrow M$$

Ak sú diferencie S a M v sémantickom pláne dvoch konštrukcií obsahy, ktoré do konštrukcie vnášajú rozdielne pády ($A. - I.$), potom nás pri sémanticko-morfologickej analýze predložiek musí zaujímať predovšetkým neznámy obsah X , teda obsah, ktorý do konštrukcie vnáša predložka — a to je vlastný konkrétny (invariantný) význam predložky nezávislý od kontextu.

Význam predložky $PRED$ v konštrukciách *pred strom* a *pred stromom* nie je rozdielny, ale je rovnaký. Predložka $PRED$ vnáša do oboch týchto konštrukcií svoj konkrétny význam, a tento význam sa pri jej použití v oboch konštrukciách uvedomuje na základe štruktúrnych protikladov predložkového systému, ktoré možno naznačiť takto:

Predložka *PRED* v protiklade s kontaktoвыми predložkami vyjadruje pozíciu deja vzhľadom na objekt, v protiklade s rovinnými predložkami *NAD*, *POD* a *ZA* predložka *PRED* vyjadruje pozíciu deja z prednej strany objektu, v protiklade s blízkostnými predložkami *PO* a *PRI*, ktorými sa vyjadruje zaujímanie a trvanie pozície deja v blízkosti objektu, predložka *PRED* vyjadruje pozíciu deja vzhľadom na rovinné členenie objektu, v protiklade s predložkou *K*, ktorá vyjadruje smerovanie deja vzhľadom na objekt, predložka *PRED* vyjadruje polohu deja vzhľadom na rovinné členenie objektu, v protiklade s predložkou *OD*, ktorá vyjadruje rušenie pozície deja vzhľadom na blízkosť objektu, predložka *PRED* vyjadruje zaujímanie alebo trvanie pozície deja vzhľadom na rovinné členenie objektu. Podobne by sme mohli vyčerpávajúco vyznačiť všetky ostatné štruktúrne protiklady, do ktorých predložka *PRED* v predložkovom systéme slovenčiny vstupuje a na základe ktorých sa v používaní (v reči) uvedomuje.

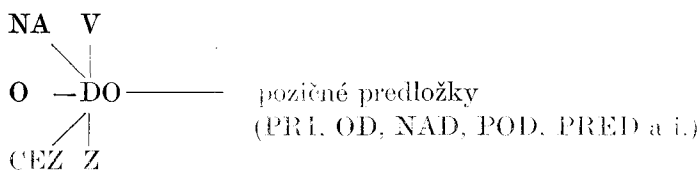
Takto naznačené chápanie systémového významu predložky možno opäť podporiť komparatívnym aspektom. Rozdielny význam predložky *DO* v súčasnej slovenčine a v súčasnej srbochorvátčine možno z hľadiska komparatívno-synchronného vysvetliť iba tak, že táto predložka má rozdielnu pozíciu (t. j. nachodí sa v rozdielnych bezprostredných koreláciách s inými predložkami) v predložkových systémoch porovnávaných dvoch jazykov. Ak slovenská predložka *DO* s jej penetratívnym významom vstupuje do ternárneho protikladu s kontaktoвыми predložkami *V* a *Z*, srbochorvátska predložka *DO* s jej limitným významom vstupuje do ternárneho protikladu s pozičnými predložkami *PRI* a *OD*. Teda:

slov.: DO — V — Z
 seh.: DO — PRI — OD

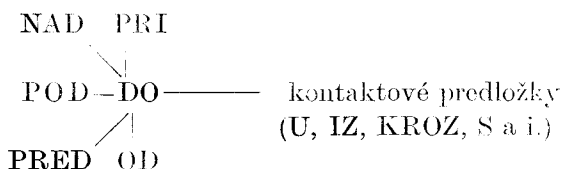
A tak potom v konštrukciách *ísť do mesta* a *íci do grada* fungujú formou zhodné predložky *DO* — *DO* rozdielne, lebo ich pozícia v predložkových systémoch porovnávaných dvoch jazykov je odlišná, zatiaľ čo v konštrukciách *íci do grada* a *ísť po mesto* fungujú formou rozdielne predložky *DO* — *PO* zhodne, lebo majú v predložkových systémoch porovnávaných dvoch jazykov rovnakú pozíciu.

Rozdielnu pozíciu predložky *DO* v predložkovom systéme slovenčiny a srbochorvátčiny možno naznačiť takto:

v slovenčine:

v srbochorvátčine:

V zhode s takto naznačeným chápaním systémového významu predložky a fungovania predložky v reči nevidíme opodstatnenie „pripisovať“ predložke *PRED* „význam smeru“ v spojení s akuzatívom a „význam miesta“ v spojení s inštrumentálom. Predložka, ako sa ukazuje, vnáša do aktu komunikácie (reči, textu) svoj vlastný (systémový) význam a tento význam sa pádom nemôže „konkretizovať“, lebo funkciou pádu v reči nie je „konkretizovanie“ významu predložky — funkciou pádu rovnako ako aj predložky je vyjadrovať vzťahy medzi slovami.

3. Podľa *MSJ* sa miestny a smerový význam predložky rozlišuje aj podľa toho, na akú otázku predložka odpovedá. Predložka má miestny význam, keď odpovedá na otázku *kde?* a smerový význam, keď odpovedá na otázky *kam?*, *skade?*, *kadiaľ?*, *odkiaľ?*, *pokiaľ?* (*MSJ*, s. 622). Ak predložka *PRED* v zhode s týmto rozlišovaním významov v konštrukcii *pred strom* odpovedá na otázku *kam?* a ak v konštrukcii *pred stromom* odpovedá na otázku *kde?*, to ešte nemusí znamenať, že v prvom prípade táto predložka označuje smer a v druhom prípade miesto. Príslovkovými zámenami *kam?* a *kde?* sa totiž pýtame na slovesné deje, ale slovesá označujúce deje v ilustratívnych konštrukciách práve chýbajú. Konštrukcie *pred strom* a *pred stromom* teda nestačia na spoľahlivú ilustráciu funkcie predložky a pádu v reči. Takto sa vymedzuje význam predložky iba vzhľadom na pravý člen konštrukcie (meno v pádovom tvare), pred ktorým predložka stojí, a neberie sa na vedomie ľavý člen konštrukcie (sloveso). Funkcia predložky sa totiž prejavuje iba v konštrukcii: *sloveso + predložka + meno* v pádovom tvare.

Ak uvedené konštrukcie doplníme slovesom, bude ešte zrejmejšie, že význam predložky je v oboch konštrukciách rovnaký. Porovnaj:

ísť pred strom — *stáť pred stromom*

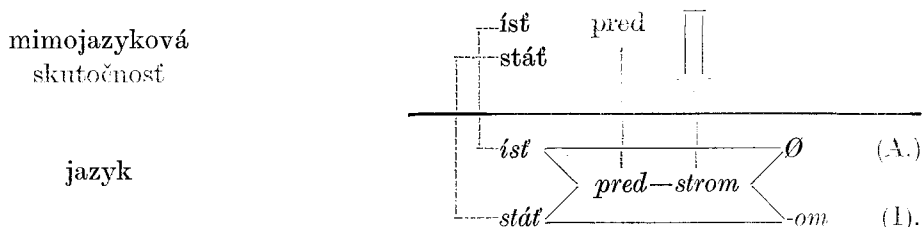
Príslovkovými opytovacími zámenami *kam?* a *kde?* sa pýtame na slovesné deje „ísť“ a „stáť“. Keď si kladieme otázku *kam ísť?*, pýtame sa na zameranie, zacielenie deja „ísť“, pýtame sa na miesto, kde sa má tento dej lokalizovať. Keď si kladieme otázku *kde stáť?*, pýtame sa na miesto, kde sa slovesný dej „stáť“ nachodí, kde je tento dej lokalizovaný. Teda:

kam ísť? PRED strom ←
kde stáť? PRED stromom →

Predložkou *PRED* sa teda rovnako odpovedá na obe rozdielne otázky. Táto skutočnosť nemôže byť bezvýznamná pri skúmaní sémantiky predložky *PRED* (a iných slovenských predložiek).

Predložka *PRED* je v oboch konštrukciách použitá ako znak, ktorý signalizuje polohu dejov „ísť“ a „stáť“ ako špecifickú pozíciu týchto dejov vzhľadom na objekt „strom“. (Pod „špecifickou pozíciou“ rozumieme invariantný význam predložky *PRED* identifikovaný v paradigmatických vzťahoch.) Tým sa funkcia predložky *PRED* pri vyjadrovaní vzťahu slovíes *ísť* a *stáť* a substantíva *strom* vyčerpáva.

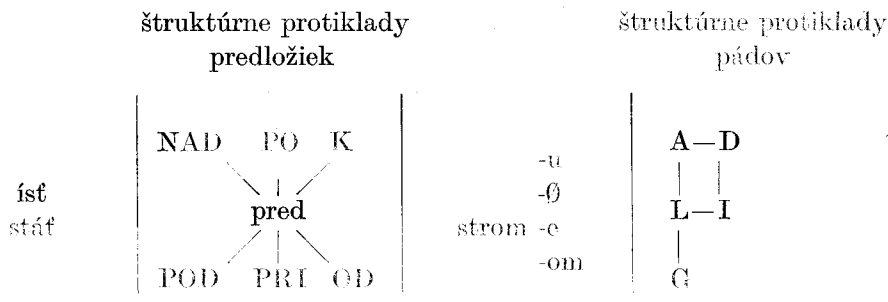
Predložka *PRED* je indiferentná k vyjadrovaniu takého významového protikladu, akým je protiklad smer — miesto, lebo tento protiklad je v uvedených konštrukciách podmienený samou sémantikou slovíes *ísť* a *stáť* (dej dynamický — dej statický) a signalizuje ho nie predložka, ale pád. Takýto záver možno podporiť aj schematicky. (V schéme sa osobitne nevyznačuje pojmové spracovanie skutočností.)

Vzťah predložky *PRED* a pádov (A. — I.) vynikne ešte názornejšie, keď si všimneme, že konštrukcie **ísť strom* a **stáť stromom* (teda bez predložky *PRED*) sú významovo neúplné (nemajú komunikatívnu hodnotu). To znamená, že pád „nevláda“ sám vyjadriť vzťah medzi slovesami *ísť* a *stáť* a substantívom *strom*, a preto o „konkretizácii“ významu predložky pádom tu sotva možno hovoriť. Úplný (komunikatívny) význam dáva konštrukciám **ísť strom* a **stáť stromom* až predložka *PRED* (alebo predložky *NAD*, *POD*, *ZA* a iné), čo značí, že na vyjadrovanie vzťahu medzi slovesami *ísť* a *stáť* a

substantíva *strom* sa zúčastňujú obe tieto kategórie tak, že každá z nich vnáša do konštrukcie svoj invariantný význam.

Predložky (rovnako ako aj pády) fungujú v reči jednak v závislosti od štruktúrnych protikladov predložkového (a pádového) systému, do ktorého predložky (a pády) vstupujú vďaka svojim invariantným významom, jednak v závislosti od sémantickej štruktúry (intencie) slovesa. Vzájomné fungovanie predložiek a pádov by sa mohlo naznačiť takto:

kombinácie predložiek s pádmi v reči

PO + A, PO + L, K + D, OD + G, NAD + A
a podobne.

4. Ak sa nám podarilo dokázať, že predložka *PRED* má v konštrukciách *pred strom* a *pred stromom* rovnaký význam, potom treba priznať, že sa významový protiklad smer — miesto slovenským predložkám pripisuje nepodstatnene, lebo významy smer a miesto vnášajú do týchto konštrukcií pády: akuzatív a inštrumentál. Pravda, pri spracovaní pádov v *MSJ* sa v spojitosti s opisom významu akuzatívu a inštrumentálu nepracuje s významovým protikladom smer miesto (*MSJ*, s. 151—193). Významový protiklad predložiek smer — miesto nemá teda oporu ani v opisoch významu pádov v *MSJ*.

Významový protiklad smer — miesto teoreticky zdôvodňuje v slovenskej lingvistike J. Oravec. Podľa J. Oravca (1968, s. 42) „protiklad smerový (dynamický) — miestny (statický) význam je najdôležitejší významový protiklad predložiek, zasahuje najväčší počet predložiek a významov“². Pravda, inventár členov smerovo-miestnych protikladov „na A — na L, v A — v L, pred A — pred I, nad A — nad I, pod A — pod I, medzi A — medzi I, do G — v L, k D — pri L...“ atď., ktorý sa v uvedenej štúdii uvádza, nie

² Významový protiklad smer — miesto dopĺňa J. Oravec v citovanej štúdii oproti *MSJ* príznakmi dynamický — statický, teda sémantickými príznakmi slovesa, ktoré sú relevantné pri fungovaní rovnako predložkového, ako aj pádového systému.

je vari inventárom členov smerovo-miestnych protikladov samých predložiek, ale sú to protiklady konštrukcií *predložka + pád*, ako to napokon naznačuje aj ich forma. Teda významový protiklad predložiek smer — miesto je v takomto podaní vlastne významovým protikladom predložkovo-pádových konštrukcií, resp. protikladom tzv. predložkových pádov.

Ani E. Pauliny v monografii *Štruktúra slovenského slovesa* (1943) neprpisuje protiklad smer — miesto samým predložkám, ale tento protiklad vzťahuje na predložkové pády. E. Pauliny síce hovorí o „smerovom a miestnom užívaní“ predložiek v spojení s pádmi, ale pritom zreteľne odlišuje význam predložky (teda význam, ktorý predložka vnáša do konštrukcie s pádom) od významu samého pádu, čo výslovne potvrdzuje v konštatácii: „Význam predložky je rovnaký i v užívaní smerovom i v užívaní miestnom, rozdielny význam predložkového pádu je spôsobený významom samého pádu“ (op. cit., s. 55; podč. *E. H.*).

K potrebe odlišovať význam predložky od významu pádu v konštrukciách *predložka + pád* dochádza aj F. Miko, ktorý ináč koreláciu smer — miesto pri slovenských predložkách priznáva. O vzťahu predložky *na* a akuzatívu v konštrukcii *sloveso + na + stól* F. Miko konštatuje: „Spojenie *sloveso + + na + stól* znamená ‚urobiť tak, aby niečo bolo na stole‘. Smer predpokladá polohu, ktorá sa má uskutočnením smeru zaujať. Akuzatív tu značí ‚gresiu‘ na predmet s cieľom dosiahnuť polohu označenú predložkou *na*. Táto predložka teda označuje vlastne polohu, moment smeru prichádza z akuzatívu“ (Miko, 1969, s. 159). Táto konštatácia má širšiu platnosť, lebo platí rovnako i o konštrukciách ostatných slovenských predložiek s akuzatívom.

5. Ak sa v tradičnom chápaní vzťahu predložky a pádu podceňuje význam predložky, pri opise významu predložiek v *MSJ* v zhode s východiskovou tézou, podľa ktorej „význam predložky konkretizuje sa istým pádom“ sa prehliadajú významy pádov (smer — miesto), lebo sa tieto významy pripisujú predložkám. Podľa toho ani významový protiklad smer — miesto nemôže byť základným štruktúrnym protikladom predložkového systému slovenčiny, lebo významy smer — miesto nie sú významy samých predložiek. Ukazuje sa, že pri opise významu slovenských predložiek (a bude to platiť aj o predložkách ostatných syntetických slovanských jazykov) je potrebné rátať na jednej strane so sémantickou autonómnosťou (sémantická autonómnosť, prirodzene, nevyklučuje sémantickú príbuznosť) oboch týchto kategórií, ale na druhej strane s ich vzájomnou funkčnou závislosťou od sémantickej štruktúry (intencie) slovesa.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

HORÁK, E.: Kontrastívna analýza predložkového systému spisovnej srbochorvátčiny a spisovnej slovenčiny. *Slavica Slovaca*, 8, 1973, s. 75—93.

MIKO, F.: Povaha predložkového systému v slovenčine. In: Jazykovedný zborník Filozofickej fakulty *UPJŠ* v Prešove. 2. Red. P. Bunganič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 151—171.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 895 s.

ORAVEC, J.: Vázba slovies v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967. 389 s.

ORAVEC, J.: Významová štruktúra prvotných predložiek. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 41—49.

PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. *Štúdia lexikálno-syntaktická*. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943, 113 s.

SEMANTIC OPPOSITION *DIRECTION* — *PLACE* IN THE PREPOSITIONAL SYSTEM OF SLOVAK

Summary

In the paper the reasons are given to prove the non-validity of the thesis according to which „the semantics of a preposition finds its actual meaning in connection with a case“. The author affirms that the preposition as well as the case contribute through their own invariable meaning to the preposition-case construction.

FREKVENCIA NESONÁNT V SPOLUHLÁSKOVÝCH SKUPINÁCH

JÁN SABOL

1.0. Výskumu frekvencie jednotlivých typov spoluhláskových skupín, ale aj variácií týchto typov, frekvencie, výskytu a pomeru spoluhláskových skupín v jednotlivých pozíciách slova ($\# C_1 \dots C_n V$ -, $-VC_1 \dots C_n V$ -, $-VC_1 \dots C_n \#$) na úrovni „manifestácie“, v niektorých prípadoch aj ich modelov, sme už venovali pozornosť vo viacerých štúdiách (1969 a; 1969 b; 1969 c; 1970; 1971 a; 1971 b). Ukázalo sa, že výsledky výskumu spoluhláskových skupín sa dajú využiť najmä pri zisťovaní kombinačno-fonologických (typologických) zákonitostí príslušného jazyka, pri riešení otázok slabičného rozhrania, ale aj v ortoepii a versológii.

2.0. Vo výskume spoluhláskových skupín v spisovnej slovenčine pokračujeme zisťovaním ich „segmentového“ skladu, frekvencie nesonánt (nenositeľov slabičnosti) v týchto skupinách.¹ Skúmali sme pravdepodobnostné rozloženie nesonánt v jednotlivých pozíciách slova pri rozličných typoch spoluhláskových skupín, ďalej v jednotlivých pozíciách slova pri všetkých spoluhláskových skupinách a v konsonantických skupinách dovedna. Výsledky sme zachycovali, podobne ako v predchádzajúcich štúdiách, aj v základných veličinách teórie informácie (porov. napr. Sabol, 1968 a).

3.0. V dvojjedenných spoluhláskových skupinách sú nesonanty najrovnomernejšie využité v intervokalickej pozícii ($-VC_1C_2V$ -), čo signalizujú najvyššie hodnoty relatívnej entropie a najnižšia redundancia ($h = 0,8918$, $R = 0,1082$ — tabuľka 2). Zároveň sa v tejto pozícii vyskytuje najväčšia paleta nesonánt (všetkých 27 spoluhlások slovenského fonologického systému)². Intersonantická pozícia je najbližšie k hodnotám zisteným pre nesonanty v dvojjedenných spoluhláskových skupinách dovedna ($h = 0,9008$, $R = 0,0992$ — tabuľka 4). Druhou najzťaženejšou pozíciou je začiatok slova ($\# C_1C_2V$ -). Relatívna entropia tu má hodnotu 0,8675 a redundancia 0,1325 (tabuľka 1). Okrem \mathfrak{z} sme tu našli všetky ostatné nesonanty. Najmenšiu

¹ Pri zisťovaní frekvencie nesonánt v spoluhláskových skupinách vychádzame z excerpíí uvedených v našich citovaných štúdiách (115 136 nesonánt), ktoré sme doplnili údajmi z diplomovej práce E. Hritzovej (1971) o 20 664 prvkov. Celkový počet skúmaných nesonánt je teda 135 800.

² Pri zisťovaní frekvenčných údajov o výpočte pravdepodobnosti nesonánt v spoluhláskových skupinách sme zlučovali segmenty v/y , h/γ a rozličné varianty daktorých foném.

Tabuľka 1

Frekvencia nesonánt v dvojčlenných spoluhláskových skupinách v pozícii # C₁C₂V-

		p	- p log ₂ p	σ (%)
1	r	0,138	0,3943	0,18
2	s	0,108	0,3468	0,17
3	p	0,096	0,3246	0,16
4	t	0,080	0,2915	0,14
5	m	0,079	0,2893	0,14
6	v	0,077	0,2848	0,14
7	l	0,061	0,2461	0,13
8	k	0,058	0,2383	0,12
9	ň	0,040	0,1858	0,10
10	z	0,040	0,1858	0,10
11	š	0,032	0,1589	0,09
12	h	0,028	0,1444	0,09
13	d	0,027	0,1407	0,09
14	f	0,026	0,1369	0,08
15	x	0,021	0,1170	0,08
16	n	0,018	0,1043	0,07
17	l	0,015	0,0909	0,06
18	b	0,014	0,0862	0,06
19	ť	0,014	0,0862	0,06
20	c	0,010	0,0664	0,05
21	ď	0,007	0,0501	0,04
22	g	0,007	0,0501	0,04
23	č	0,005	0,0382	0,04
24	j	0,001	0,0100	0,02
25	ž	0,001	0,0100	0,02
26	ž	0,000	—	0,00

$H_0 = 4,7004$ $h = 0,8675$
 $H_1 = 4,0776$ $R = 0,1325$

paletu nesonánt v spoluhláskových skupinách sme podľa očakávania zistili v pozícii -VC₁C₂#. Zároveň nízke hodnoty entropie a vysoká redundancia signalizujú príznakové využitie len istého typu nesonánt v tomto postavení ($h = 0,6363$, $R = 0,3637$ — tabuľka 3).

3.1. Dominantné frekvenčné zafarženie v pozícii # C₁C₂V- má spoluhláska *r*. Ďalej nasledujú *s* — *p* — *t* — *m*. V postavení medzi nositeľmi slabičnosti sa najviac využíva nesonanta *n*. Za ňou sú najzafarženejšie *r* — *k* — *s* — *t*. V konečovej pozícii majú jednoznačnú prevahu šumové spoluhlásky (*s* — *t* — *z* — *t* — *d*).

3.2. Pomer sonórnych a šumových spoluhlások v dvojčlenných konsonantických skupinách je 1 : 1,42 ($p = 0,4134$, resp. $0,5866$; $\sigma = 0,16$ %).

4.0. Pri frekvencii nesonánt v trojčlenných spoluhláskových skupinách pozície # C₁C₂C₃V- a -VC₁C₂C₃V- vykazujú takmer ten istý obraz: ich hodnoty

Tabuľka 2

Frekvencia nesonánt v dvojčlenných spoluhláskových skupinách v pozícii $-VC_1C_2V-$

		P	$-p \log_2 p$	σ (%)
1	n	0,125	0,3750	0,13
2	r	0,090	0,3127	0,12
3	k	0,088	0,3086	0,11
4	s	0,083	0,2980	0,11
5	t	0,076	0,2826	0,11
6	m	0,063	0,2513	0,10
7	ň	0,059	0,2409	0,09
8	l	0,043	0,1952	0,08
9	l	0,042	0,1921	0,08
10	j	0,037	0,1760	0,08
11	d	0,036	0,1727	0,08
12	š	0,031	0,1554	0,07
13	t	0,030	0,1518	0,07
14	v	0,029	0,1481	0,07
15	p	0,027	0,1407	0,07
16	c	0,026	0,1369	0,06
17	é	0,024	0,1291	0,06
18	b	0,023	0,1252	0,06
19	z	0,021	0,1170	0,06
20	h	0,015	0,0909	0,05
21	ž	0,011	0,0716	0,04
22	x	0,009	0,0612	0,04
23	ď	0,006	0,0443	0,03
24	g	0,005	0,0382	0,03
25	f	0,003	0,0251	0,02
26	z	0,000	—	0,00
27	z	0,000	—	0,00

$H_0 = 4,7549$ $h = 0,8918$
 $H_1 = 4,2406$ $R = 0,1082$

relatívnej entropie, a teda aj redundancie, sú skoro totožné (v pozícii $\# C_1C_2C_3V-$ $h = 0,7523$, $R = 0,2477$ — tabuľka 5; v pozícii $-VC_1C_2C_3V-$ $h = 0,7511$, $R = 0,2489$ — tabuľka 6); približujú sa k hodnotám nesonánt zisteným pre trojčlenné spoluhláskové skupiny ako celok ($h = 0,7638$, $R = 0,2362$ — tabuľka 8). Na pozadí značne vysokých hodnôt relatívnej entropie (a nízkej redundancie) pri nesonantách v dvojčlenných skupinách spoluhlások možno konštatovať, že nesonanty v trojčlenných spoluhláskových skupinách nie sú až tak pravdepodobnostne vyvážené. Najväčšia pestrosť nesonánt je zasa v intersonantickej pozícii (okrem ž sme tu zaznamenali všetky spoluhlásky); zároveň sú v tomto súbore najvyššie hodnoty reálnej entropie (a teda aj informácie). Keby boli všetky spoluhlásky rovnomerne rozložené, výber jednej z nich by prinášal informáciu 4,7004 bitu v pozícii

Tabuľka 3

Frekvencia nesonánt v dvojčlenných spoluhláskových skupinách v pozícii $-VC_1C_2\#$

		p	$-p \log_2 p$	σ (%)
1	s	0,305	0,5225	1,12
2	t	0,305	0,5225	1,12
3	z	0,082	0,2959	0,67
4	t	0,072	0,2733	0,63
5	d	0,062	0,2487	0,59
6	š	0,042	0,1921	0,49
7	n	0,032	0,1589	0,43
8	k	0,020	0,1129	0,34
9	j	0,019	0,1086	0,33
10	r	0,015	0,0909	0,30
11	c	0,013	0,0815	0,28
12	d	0,013	0,0815	0,28
13	l	0,006	0,0443	0,19
14	m	0,004	0,0319	0,15
15	ž	0,003	0,0251	0,13
16	z	0,002	0,0179	0,11
17	b	0,001	0,0100	0,08
18	f	0,001	0,0100	0,08
19	g	0,001	0,0100	0,08
20	x	0,001	0,0100	0,08
21	ň	0,001	0,0100	0,08
22	p	0,001	0,0100	0,08
23	v	0,001	0,0100	0,08

$H_0 = 4,5236$ $h = 0,6363$
 $H_1 = 2,8785$ $R = 0,3637$

$-VC_1C_2C_3V-$ a 4,5236 bitu v pozícii $\# C_1C_2C_3V-$: priemerné množstvo informácie je však značne nižšie: 3, 5303, resp. 3,4029 bitu.

Najmenej nesonánt a príznakové hodnoty pravdepodobnosti len istých ich typov sme zaznamenali v pozícii na absolútnom konci slova. Hodnoty entropie sú tu najnižšie (a redundancia najvyššia) zo všetkých troch súborov ($h = 0,7370$, $R = 0,2630$ — tabuľka 7).

4.1. V pozícii $\# C_1C_2C_3V-$ a $-VC_1C_2C_3V-$ je najfrekvencovanejšia nesonanta s . Za ňou nasledujú $r - t - z - v$ na začiatku slova a $t - k - r - n$ vnútri slova. Na absolútnom konci slova má príznakovú frekvenciu sonóra j . Ďalej nasledujú $s - t - d - z$. Spoluhláska s má dominantné postavenie aj v trojčlenných spoluhláskových skupinách dovedna.

4.2. V trojčlenných spoluhláskových skupinách je pomer sonórnych a šumových spoluhlások 1 : 2,48 ($p = 0,2872$, resp. 0,7128; $\sigma = 0,25$ %).

5.0. Pri štvorčlenných spoluhláskových skupinách sme nezaznamenali výskyt v pozícii na absolútnom konci slova (Sabol, 1969 a). Viac nesonánt

Tabuľka 4

Frekvencia nesonánt v dvojčlenných spoluhláskových skupinách

		p	$-p \log_2 p$	σ (%)
1	r	0,106	0,3432	0,10
2	s	0,096	0,3246	0,09
3	n	0,085	0,3023	0,09
4	t	0,077	0,2848	0,09
5	k	0,076	0,2826	0,08
6	m	0,068	0,2637	0,08
7	ň	0,051	0,2190	0,07
8	p	0,051	0,2190	0,07
9	l	0,048	0,2103	0,07
10	v	0,046	0,2043	0,07
11	d	0,033	0,1624	0,06
12	l	0,032	0,1589	0,06
13	š	0,031	0,1554	0,06
14	ť	0,029	0,1481	0,05
15	z	0,029	0,1481	0,05
16	j	0,024	0,1291	0,05
17	e	0,020	0,1129	0,04
18	b	0,019	0,1086	0,04
19	h	0,019	0,1086	0,04
20	č	0,017	0,0999	0,04
21	x	0,013	0,0815	0,04
22	f	0,011	0,0716	0,03
23	ď	0,007	0,0501	0,03
24	ž	0,007	0,0501	0,03
25	g	0,006	0,0443	0,03
26	z	0,000	—	0,00
27	ž	0,000	—	0,00

$H_0 = 4,7549$ $h = 0,9008$
 $H_1 = 4,2834$ $R = 0,0992$

(18) sa vyskytuje v pozícii $-VC_1C_2C_3C_4V-$ než v pozícii $\#C_1C_2C_3C_4V-$ (12). V pozícii na absolútnom začiatku slova sme však zaznamenali rovnomernejšiu distribúciu jednotlivých nesonánt ($h = 0,7752$, $R = 0,2248$ — tabuľka 9) ako v intersonantickom postavení ($h = 0,6907$, $R = 0,3093$ — tabuľka 10), ktoré sa blíži k hodnotám zisteným pre nesonanty v štvorčlenných spoluhláskových skupinách vôbec ($h = 0,7124$, $R = 0,2876$ — tabuľka 11). Zistené hodnoty pre pozíciu vnútri slova potvrdzujú príznakové využitie len istých nesonánt (výskyt štvorčlenných skupín spoluhlások sa v tejto pozícii viaže najmä na produktívnu slovotvornú príponu *-stvo*). S touto skutočnosťou súvisí aj vysoká pravdepodobnosť spoluhlások *t*, *s*, *v* (tabuľka 10 a 11).

5.1. Pomer sonórnych a šumových spoluhlások je v štvorčlenných skupinách konsonantov 1 : 3,22 ($p = 0,2373$, resp. $0,7627$; $\sigma = 0,75$ %).

Tabuľka 5

Frekvencia nesonánt v trojčlenných spoluhláskových skupinách v pozícii $\#C_1C_2C_3V-$

		P	$-p \log_2 p$	σ (%)
1	s	0,221	0,4813	0,37
2	r	0,197	0,4617	0,35
3	t	0,149	0,4092	0,32
4	z	0,077	0,2848	0,24
5	v	0,075	0,2803	0,23
6	k	0,051	0,2190	0,20
7	d	0,046	0,2043	0,19
8	p	0,034	0,1659	0,16
9	l	0,032	0,1589	0,16
10	f	0,028	0,1444	0,15
11	l	0,015	0,0909	0,11
12	š	0,014	0,0862	0,10
13	b	0,013	0,0815	0,10
14	m	0,012	0,0766	0,10
15	ž	0,010	0,0664	0,09
16	h	0,009	0,0612	0,08
17	ň	0,006	0,0443	0,07
18	d	0,003	0,0251	0,05
19	x	0,003	0,0251	0,05
20	n	0,002	0,0179	0,04
21	t	0,002	0,0179	0,04
22	c	0,000	—	0,00
23	g	0,000	—	0,00

$H_0 = 4,5236$	$h = 0,7523$
$H_1 = 3,4029$	$R = 0,2477$

6.0. Najväčšiu variabilitu a zároveň aj najrovnomernejšie rozloženie nesonánt v spoluhláskových skupinách sme zaznamenali v postavení medzi dvoma nositeľmi slabičnosti ($h = 0,8698$, $R = 0,1302$ — tabuľka 13), menšia variabilita a menej rovnomerné pravdepodobnostné rozloženie nesonánt v spoluhláskových skupinách je na absolútnom začiatku slova ($h = 0,8481$, $R = 0,1519$ — tabuľka 12). Pozícia na absolútnom konci slova využíva najmenej nesonánt s príznakovou pravdepodobnosťou len niektorých z nich ($h = 0,6403$, $R = 0,3597$ — tabuľka 14).

6.1. V pozícii $\#C_1...C_nV-$ má dominantné postavenie sonóra r , v pozíciách $-VC_1...C_nV-$ a $-VC_1...C_n\#$ zasa šumová spoluhláska s . Ich frekvencia odráža najtypickejšie spojenia nesonánt v spoluhláskových skupinách spisovnej slovenčiny v jednotlivých pozíciách slova.

6.2. Sumujúca tabuľka (č. 15) zachytáva hodnoty pravdepodobnostného rozloženia nesonánt v spoluhláskových skupinách spisovnej slovenčiny; stoja najbližšie k hodnotám zisteným pre intersonantickú pozíciu ($h = 0,8776$,

Tabuľka 6

Frekvencia nesonánt v trojčlenných spoluhláskových skupinách v pozícii $-VC_1C_2C_3V-$

		p	$-p \log_2 p$	σ (%)
1	s	0,235	0,4910	0,30
2	t	0,156	0,4181	0,26
3	k	0,120	0,3671	0,23
4	r	0,119	0,3654	0,23
5	n	0,097	0,3265	0,21
6	v	0,039	0,1825	0,14
7	d	0,031	0,1554	0,12
8	z	0,030	0,1518	0,12
9	p	0,028	0,1444	0,12
10	l	0,025	0,1330	0,11
11	j	0,017	0,0999	0,09
12	l	0,017	0,0999	0,09
13	ň	0,015	0,0909	0,09
14	š	0,015	0,0909	0,09
15	c	0,011	0,0716	0,07
16	m	0,011	0,0716	0,07
17	f	0,008	0,0557	0,06
18	b	0,007	0,0501	0,06
19	h	0,005	0,0382	0,05
20	ť	0,005	0,0382	0,05
21	x	0,003	0,0251	0,04
22	ž	0,003	0,0251	0,04
23	g	0,002	0,0179	0,03
24	č	0,001	0,0100	0,02
25	ď	0,001	0,0100	0,02
26	z	0,000	—	0,00

$H_0 = 4,7004$ $h = 0,7511$
 $H_1 = 3,5303$ $R = 0,2489$

Tabuľka 7

Frekvencia nesonánt v trojčlenných spoluhláskových skupinách v pozícii $-VC_1C_2C_3\#$

		p	$-p \log_2 p$	σ (%)
1	j	0,315	0,5250	4,41
2	s	0,279	0,5138	4,26
3	ť	0,279	0,5138	4,26
4	ď	0,036	0,1727	1,77
5	z	0,036	0,1727	1,77
6	k	0,018	0,1043	1,26
7	n	0,018	0,1043	1,26
8	t	0,018	0,1043	1,26

$H_0 = 3,0000$ $h = 0,7370$
 $H_1 = 2,2109$ $R = 0,2630$

Tabuľka 8

Frekvencia nesonánt v trojčlenných spoluhláskových skupinách

		p	$-p \log_2 p$	σ (%)
1	s	0,229	0,4870	0,23
2	t	0,153	0,4144	0,20
3	r	0,149	0,4092	0,20
4	k	0,093	0,3187	0,16
5	n	0,061	0,2461	0,13
6	v	0,053	0,2246	0,12
7	z	0,048	0,2103	0,12
8	d	0,037	0,1760	0,10
9	p	0,030	0,1518	0,09
10	l	0,028	0,1444	0,09
11	f	0,016	0,0955	0,07
12	l	0,016	0,0955	0,07
13	š	0,015	0,0909	0,07
14	m	0,012	0,0766	0,06
15	ň	0,012	0,0766	0,06
16	j	0,011	0,0716	0,06
17	b	0,009	0,0612	0,05
18	c	0,007	0,0501	0,05
19	h	0,006	0,0443	0,04
20	ž	0,006	0,0443	0,04
21	ť	0,005	0,0382	0,04
22	x	0,003	0,0251	0,03
23	ď	0,002	0,0179	0,03
24	č	0,001	0,0100	0,02
25	g	0,001	0,0100	0,02
26	ž	0,000	—	0,00

$H_0 = 4,7004$ $h = 0,7638$
 $H_1 = 3,5903$ $R = 0,2362$

$R = 0,1224$). K najfrekvencovanejším nesonantám v spoluhláskových skupinách patria *s, r, t, n, k* (tvoria dovedna viac ako polovicu frekvencie všetkých 27 nesonánt). Toto zistenie sa čiastočne líši od údajov frekvencie spoluhláskových foném v slovenčine vôbec, ktoré uvádza J. Findra (1998, s. 88).

6.3. Pomer sonórnych a šumových spoluhlások v konsonantických skupinách je v pozícii $\# C_1 \dots C_n V - 1$: 2,04 ($p = 0,3290$, resp. 0,6710; $\sigma = 0,21$ %), v pozícii $-VC_1 \dots C_n V - 1$: 1,42 ($p = 0,4126$, resp. 0,5874; $\sigma = 0,17$ %) a v pozícii $-VC_1 \dots C_n \# 1$: 9,88 ($p = 0,0919$, resp. 0,9081; $\sigma = 0,68$ %). Pre nesonanty v spoluhláskových skupinách vôbec je tento pomer 1: 1,64 ($p = 0,3786$, resp. 0,6214; $\sigma = 0,13$ %).

7.0. Z nášho rozboru frekvencie nesonánt v spoluhláskových skupinách spisovnej slovenčiny vyplývajú nasledujúce závery:

Tabuľka 9

Frekvencia nesonánt v štvorčlenných spoluhláskových skupinách v pozícii #C₁C₂C₃C₄V-

		p	- p log ₂ p	σ (%)
1	s	0,230	0,4877	4,21
2	p	0,220	0,4806	4,14
3	r	0,200	0,4644	4,00
4	f	0,170	0,4346	3,76
5	t	0,070	0,2686	2,55
6	l	0,030	0,1518	1,71
7	k	0,020	0,1129	1,40
8	v	0,020	0,1129	1,40
9	d	0,010	0,0664	1,00
10	m	0,010	0,0664	1,00
11	š	0,010	0,0664	1,00
12	z	0,010	0,0664	1,00
H ₀ = 3,5850		h = 0,7752		
H ₁ = 2,7791		R = 0,2248		

Tabuľka 10

Frekvencia nesonánt v štvorčlenných spoluhláskových skupinách v pozícii -VC₁C₂C₃C₄V-

		p	- p log ₂ p	σ (%)
1	t	0,252	0,5011	0,78
2	s	0,229	0,4870	0,75
3	v	0,216	0,4776	0,74
4	n	0,077	0,2848	0,48
5	r	0,077	0,2848	0,48
6	š	0,039	0,1825	0,35
7	l	0,025	0,1330	0,28
8	m	0,022	0,1211	0,26
9	j	0,021	0,1170	0,26
10	e	0,014	0,0862	0,21
11	l	0,014	0,0862	0,21
12	č	0,004	0,0319	0,11
13	p	0,004	0,0319	0,11
14	k	0,003	0,0251	0,10
15	d	0,001	0,0100	0,06
16	z	0,001	0,0100	0,06
17	b	0,001	0,0100	0,06
18	f	0,000	-	0,00
H ₀ = 4,1699		h = 0,6907		
H ₁ = 2,8802		R = 0,3093		

Tabuľka 11

Frekvencia nesonánt v štvorčlenných spoluhláskových skupinách

		p	$-p \log_2 p$	σ (%)
1	t	0,246	0,4977	0,76
2	s	0,229	0,4870	0,74
3	v	0,210	0,4728	0,72
4	r	0,081	0,2937	0,48
5	n	0,074	0,2780	0,46
6	š	0,038	0,1793	0,34
7	l	0,025	0,1330	0,28
8	m	0,022	0,1211	0,26
9	j	0,021	0,1170	0,25
10	l	0,015	0,0909	0,21
11	c	0,013	0,0815	0,20
12	p	0,011	0,0716	0,18
13	f	0,006	0,0443	0,14
14	č	0,004	0,0319	0,11
15	k	0,003	0,0251	0,10
16	d	0,002	0,0179	0,08
17	z	0,002	0,0179	0,08
18	b	0,001	0,0100	0,06

$H_0 = 4,1699$	$h = 0,7124$
$H_1 = 2,9707$	$R = 0,2876$

a) Najväčšia variabilita nesonánt v spoluhláskových skupinách je v intervokalickej pozícii (-VC₁... C_nV-), ktorá pripúšťa aj najväčšiu paletu spoluhláskových skupín.

b) S rastom spoluhláskovej skupiny sa zväčšuje nerovnomernosť v pravdepodobnostnom zaťažení jednotlivých nesonánt.

c) Najrovnomernejšie sa využívajú nesonanty v spoluhláskových skupinách medzi dvoma nositeľmi slabičnosti, menej rovnomerne na absolútnom začiatku slova a najmenej rovnomerne na absolútnom konci slova.

d) S rastom konsonantickej skupiny sa zväčšuje frekvenčný pomer sonórnych a šumových spoluhlások.

e) Najmenší frekvenčný rozptyl sonórnych a šumových spoluhlások v konsonantických skupinách je v intervokalickej pozícii, väčší na absolútnom začiatku slova a najväčší na absolútnom konci slova.

f) Frekvencia nesonánt v spoluhláskových skupinách v základných črtách odráža frekvenciu spoluhlások v spisovnej slovenčine vôbec.

8.0. Výsledky nášho výskumu frekvencie nesonánt v spoluhláskových skupinách popri hlbšom poznaní zvukového zloženia konsonantických skupín sa budú môcť využiť najmä pri interpretácii zvukového charakteru slovenskej

Tabuľka 12

Frekvencia nesonánt v spoluhláskových skupinách v pozícií # C₁... C_nV—

		p	- p log ₂ p	σ (%)
1	r	0,153	0,4144	0,16
2	s	0,138	0,3943	0,16
3	t	0,098	0,3284	0,14
4	p	0,080	0,2915	0,12
5	v	0,077	0,2848	0,12
6	m	0,062	0,2487	0,11
7	k	0,056	0,2329	0,11
8	l	0,054	0,2274	0,10
9	z	0,049	0,2132	0,10
10	d	0,032	0,1589	0,08
11	ň	0,031	0,1554	0,08
12	f	0,027	0,1407	0,07
13	š	0,027	0,1407	0,07
14	h	0,023	0,1252	0,07
15	x	0,016	0,0955	0,06
16	ř	0,015	0,0909	0,06
17	b	0,014	0,0862	0,05
18	n	0,014	0,0862	0,05
19	t	0,011	0,0716	0,05
20	e	0,007	0,0501	0,04
21	d	0,006	0,0443	0,04
22	g	0,005	0,0382	0,03
23	č	0,004	0,0319	0,03
24	ž	0,003	0,0251	0,03
25	j	0,001	0,0100	0,01
26	ẓ	0,000	—	0,00

H ₀ = 4,7004	h = 0,8481
H ₁ = 3,9865	R = 0,1519

počtie, v ktorej sa spoluhláskové skupiny — najmä v porovnaní s prózou — vyskytujú veľmi príznakovo (Sabol, 1966; 1968 b).

V ďalšom výskume bude treba porovnať naše zistenia frekvencie nesonánt v spoluhláskových skupinách s frekvenciou nesonánt v slabikách typu CV a CVC. Pri zjemnení postupov na stanovenie slabičného rozhrania sa budú môcť spresniť údaje o striktných a restriktívnych hláskach (pozri Hala, 1956; 1962, s. 343—345, 350) v slovenskej slabike.

Filozofická fakulta UPJŠ
Prešov, Grešova 3

Tabuľka 13

Frekvencia nesonánt v spoluhláskových skupinách v pozícii $-VC_1...C_nV-$

		p	$-p \log_2 p$	σ (%)
1	s	0,124	0,3734	0,11
2	n	0,117	0,3622	0,11
3	t	0,101	0,3341	0,10
4	r	0,096	0,3246	0,10
5	k	0,092	0,3167	0,10
6	m	0,049	0,2132	0,07
7	ň	0,047	0,2073	0,07
8	v	0,038	0,1793	0,07
9	l	0,037	0,1760	0,07
10	ľ	0,036	0,1727	0,06
11	d	0,034	0,1659	0,06
12	j	0,032	0,1589	0,06
13	š	0,028	0,1444	0,06
14	p	0,026	0,1369	0,05
15	ť	0,023	0,1252	0,05
16	z	0,023	0,1252	0,05
17	c	0,022	0,1211	0,05
18	b	0,018	0,1043	0,05
19	č	0,018	0,1043	0,05
20	h	0,012	0,0766	0,04
21	ž	0,009	0,0612	0,03
22	x	0,007	0,0501	0,03
23	ď	0,005	0,0382	0,02
24	f	0,004	0,0319	0,02
25	g	0,004	0,0319	0,02
26	ẓ	0,000	—	0,00
27	ṣ̌	0,000	—	0,00

$H_0 = 4,7549$ $h = 0,8698$
 $H_1 = 4,1356$ $R = 0,1302$

Bibliografia

FINDRA, J.: Frekvencia foném v ústnych prejavoch. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 84—95.

HÁLA, B.: Slabika, její podstata a vývoj. 1. vyd. Praha Nakladatelství ČSAV 1956. 108 s.

HÁLA, B.: Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 480 s. + 8 s. kriedových príloh.

HRITZOVÁ, E.: Frekvencia nesonánt v konsonantických skupinách. (Diplomová práca.) Prešov 1971. 205 s. Univerzita P. J. Šafárika, Filozofická fakulta.

SABOL, J.: Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie. Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 13—25.

SABOL, J.: K metodologickému využitiu entropie pri jazykovednom výskume. Jazykovedný časopis, 19, 1968 a, s. 76—83.

SABOL, J.: Konsonanticko-vokalické zloženie slovenských slov. Slovenská reč, 33, 1968 b, s. 281—289.

Tabuľka 14

Frekvencia nesonánt v spoluhláskových skupinách v pozícií —VC₁... C_n#

		p	- p log ₂ p	σ (%)
1	s	0,304	0,5222	1,09
2	ť	0,304	0,5222	1,09
3	z	0,079	0,2893	0,64
4	t	0,069	0,2661	0,60
5	ď	0,060	0,2435	0,56
6	š	0,039	0,1825	0,46
7	j	0,037	0,1760	0,45
8	n	0,031	0,1554	0,41
9	k	0,020	0,1129	0,33
10	r	0,015	0,0909	0,29
11	c	0,012	0,0736	0,26
12	d	0,012	0,0766	0,26
13	l	0,006	0,0443	0,18
14	m	0,003	0,0251	0,13
15	ž	0,003	0,0251	0,13
16	z	0,002	0,0179	0,11
17	b	0,001	0,0100	0,08
18	f	0,001	0,0100	0,08
19	g	0,001	0,0100	0,08
20	x	0,001	0,0100	0,08
21	ň	0,001	0,0100	0,08
22	p	0,001	0,0100	0,08
23	v	0,001	0,0100	0,08

H ₀ = 4,5236	h = 0,6403
H ₁ = 2,8966	R = 0,3597

SABOL, J.: Štvorčlenné konsonantické skupiny v slovenčine. *Slovenská reč*, 34, 1969 a, s. 30—33.

SABOL, J.: Kombinácie dvoch sonór v slovenčine. *Slovenská reč*, 34, 1969 b, s. 326—331.

SABOL, J.: Frekvencia trojčlenných konsonantických skupín v spisovnej slovenčine. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae Prešovensis. Jazykovedný zborník 2*. Red. P. Bunganič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969 c, s. 129—149.

SABOL, J.: Kombinácie šumovej a sonórovej spoluhlásky v slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 21, 1970, s. 139—153.

SABOL, J.: Pomer jednotlivých typov konsonantických skupín. *Slovenská reč*, 36, 1971 a, s. 71—78.

SABOL, J.: Combinations of Two Non-Sonorous Consonants in Literary Slovak. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae. Prešov Studies in Linguistics. Jazykovedný zborník 3*. Red. E. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971 b, s. 45—62.

Tabuľka 15

Frekvencia nesonánt v spoluhláskových skupinách

		p	$-p \log_2 p$	σ (%)
1	s	0,131	0,3841	0,09
2	r	0,116	0,3605	0,09
3	t	0,100	0,3322	0,08
4	n	0,079	0,2893	0,07
5	k	0,078	0,2871	0,07
6	m	0,053	0,2246	0,06
7	v	0,051	0,2190	0,06
8	p	0,045	0,2013	0,06
9	l	0,043	0,1952	0,06
10	ň	0,040	0,1858	0,05
11	d	0,033	0,1624	0,05
12	z	0,033	0,1624	0,05
13	l	0,028	0,1444	0,05
14	š	0,027	0,1407	0,04
15	ť	0,023	0,1252	0,04
16	j	0,021	0,1170	0,04
17	c	0,017	0,0999	0,04
18	b	0,016	0,0955	0,03
19	h	0,016	0,0955	0,03
20	č	0,013	0,0815	0,03
21	f	0,012	0,0766	0,03
22	x	0,010	0,0664	0,03
23	ž	0,007	0,0501	0,02
24	ď	0,006	0,0443	0,02
25	g	0,004	0,0319	0,02
26	z	0,000	—	0,00
27	ž	0,000	—	0,00

$H_0 = 4,7549$ $h = 0,8776$
 $H_1 = 4,1729$ $R = 0,1224$

ЧАСТОТНОСТЬ НЕСИЛЛАБИЧЕСКИХ ФОНЕМ В ГРУППАХ СОГЛАСНЫХ

Резюме

Разбор частотности несиллабических фонем в группах согласных словацкого литературного языка позволяет сделать следующие выводы:

а) Наивысшая способность к варьированию несиллабических фонем в консонантных группах наблюдается в позиции между двумя слогообразующими звуками (-VC₁...C_nV-), которая и допускает наибольшее количество групп согласных.

б) Повышение количества членов в группах согласных сопровождается повышением неравномерности в вероятностной нагрузке отдельных несиллабических фонем.

в) Наиболее равномерно используются несиллабические фонемы в консонантных группах в позиции между двумя слогообразующими звуками, менее равномерно в абсолютном начале слова и наименее равномерно в абсолютном конце слова.

г) Повышение количества членов групп согласных сопровождается повышением несоответствия между частотностью сонорных и шумных согласных.

д) Самыми близкими по частотности являются те сонорные и шумные согласные в консонантных группах, которые находятся в позиции между двумя слогообразующими звуками, менее близкими в абсолютном начале слова и наименее близкими в абсолютном конце слова.

е) Частотность несиллабических фонем в консонантных группах соответствует, в основном, частотности согласных в словацком литературном языке вообще.

FRAZEOLOGICKÁ JEDNOTKA A ZÁMENÁ

JOZEF MLACEK

I. Medzi doteraz málo riešenými otázkami frazeológie treba na poprednom mieste uviesť problematiku slova ako komponenta frazeologickej jednotky (ďalej *FJ*). Ako sa na jednej strane podrobne skúmali vzťahy medzi *FJ* ako celkom a slovom, tak sa na druhej strane až donedávna zanedbával výskum vlastností slova ako komponenta *FJ*. Cieľom nášho príspevku je skúmať vlastnosti zámena vo *FJ* i vlastnosti frazeologizmov so zámennými komponentmi. Rozborom takto zúženej problematiky sa chceme vyhnúť niektorým problematickým zovšeobecneniam, ktoré sa pri celkovom pohľade na skúmanú oblasť objavujú.

1.1. Vo výskume vzťahov medzi slovom a komponentom *FJ* možno zistiť dve fázy. Hranicou medzi nimi je vedecké sympóziu na tému *Frazeologizmus a slovo*, ktoré sa uskutočnilo začiatkom roku 1971 v Samarkande. V prvej fáze bádatelia nestavali výskum naznačeného vzťahu ako osobitnú otázku. Viacerí sa však príležitostne vyslovili aj o pomere medzi slovom a komponentom *FJ*. V našej literatúre V. Budovičová už v počiatočnom období výskumu frazeológie nastolila túto otázku a konštatovala, že „komponenty ustáleného spojenia strácajú teda svoj pôvodný a samostatný význam“, nevyhrotila však svoj postoj v tom zmysle, že by komponenty *FJ* prestávali byť slovami (Budovičová, 1954). Neskôršie sa podobné názory (explicitne alebo aspoň implicitne) prejavili vo viacerých frazeologických prácach.

Ako osobitnú teoretickú otázku tento vzťah však uviedol oveľa neskôr až V. P. Žukov v štúdiu *O nesoizmerimosti komponentov frazeologizma so slovom* (Žukov, 1969). Autor tu uvádza viaceré morfológické, syntaktické a sémantické rozdiely medzi osobitným slovom a homonymným komponentom *FJ*. Všeobecnú platnosť niektorých z nich (najmä syntaktických) sme obmedzili pr rozbere syntaktických príznakov *FJ* (Mlacek, 1972).

1.2. Spomenuté sympóziu, z ktorého materiály vyšli v osobitných zborníkoch (*Voprosy frazeologii III, Voprosy frazeologii V*), svojou monotematickou orientáciou na vzťahy medzi *FJ* a slovom vysunulo do popredia aj vzťah medzi slovom a komponentom frazeologizmu.

Proti stotožňovaniu komponentov *FJ* a slova sa najostrejšie postavil vo svojom polemicky koncipovanom (ale aj silno polemicky prijímanom) príspevku A. I. Oniani. Otázku vyhrotil takto: „Jesli komponent frazeologizma javljajetsia slovom, to u frazeologii ne ostajetsia sobstvennoho objekta

izučenijsa... Veď v frazeologizma ničeho ne dano, krome komponentov i ich vzaimosviasi“. (Oniani, 1972, s. 88). Táto trocha zjednodušujúca všeobecná formulácia ešte dostatočne nevysvetľuje, v čom vidí autor rozdiel medzi slovom a komponentom *FJ*. Vysvetlenie je až ďalej: Komponent *FJ* nemá vlastný lexikálny význam, „ne obladajet referentom“, a preto nie je slovom. Rozdiel medzi nimi je teda podľa autora vo významovom pláne (ibid., s. 88). Toto tvrdenie je podľa nás veľmi všeobecné, neplatí o všetkých komponentoch *FJ* a, ako uvedieme ďalej, treba ho špecifikovať a materiálovo doložiť.

Väčšina frazeológov sa prikláňa skôr k opačnému náhľadu, k mienke, že slová nestrácajú povahu slova ani po svojom vstupe do frazeologického zvratu. A. I. Alechinová zdôrazňuje, že aj napriek istým osobitnostiam komponenty *FJ* sú slovami, nie nejakými „slovnými elementmi“ (Alechinová, 1972, s. 109). I. V. Dubinskij porovnáva niektoré sémantické a gramatické vlastnosti komponentov a slov. Pokiaľ ide o častú výhradu, že komponent *FJ* stráca vlastný lexikálny význam, autor uvádza, že slovo stráca, resp. posúva svoj nominatívny význam aj pri aktuálnej metafore. Tento dôvod teda nestačí na to, aby sa dalo hovoriť o strate slovnej platnosti komponentov *FJ* (Dubinskij, 1972, s. 153). F. A. Litvin zasa podčiarkuje, že komponenty *FJ* si ponechávajú základné kategoriálne gramatické vlastnosti príslušného slovného druhu (Litvin, 1972, s. 159).

Napokon nachádzame ešte tretí prístup k rozoberanej otázke, podľa ktorého podstatu komponentov *FJ* nevystihuje ich zaradenie medzi slová ani medzi „neslová“, pretože sú to osobitné jazykové javy (Lando-Malkinová, 1972, s. 164). Tento postup sa nezdá veľmi produktívny ani teoreticky dotiahnutý (neodpovedá sa tu na otázku, čím je teda komponent *FJ*).

1.3. Vo vlastnom výklade významových i formálnych príznakov *FJ* sme vychádzali zo znakových funkcií *FJ* (Mlacek, 1971; 1972). Tento prístup sa ukazuje odôvodnený z viacerých príčin; 1. *FJ* je viacvrstvová a rôznorodá jazyková jednotka, a tak až takéto všeobecné nazeranie na ňu môže adekvátne odraziť funkciu jednotlivých príznakov *FJ*. 2. Zvolený postup dovoľuje vystihnúť podstatu rôznotvárných a rôznofunkčných *FJ* ako vnútorne jednotnú. Na tento moment upozornil na spomínanom sympóziu R. N. Popov, ktorý napísal: „S pozicij teorii znakovosti, priroda vsech ustojčivych slovosočetanij, takim obrazom, jedina i odnorodna.“ (Popov, 1972, s. 98). Pravda, autor zužuje (podľa nás neodôvodnene) svoje konštatovanie iba na *FJ* so syntagmatickou stavbou. On sám totiž predtým píše: „Metodologičeskie pozicij učonych priderživajuščichsia širokogo ponimanijsa objekta frazeologii (teda zaraďujúcich do frazeológie nielen spojenia so syntagmatickou, ale aj s vetnou stavbou — *J. M.*) predstavljajutsia boleje objektivnymi i boleje sootvestvujščimi znakovoj teorii jazyka“ (ibid., s. 97.).

1.4. Pokiaľ ide o vzťah medzi slovom a komponentom *FJ*, znakový prístup vedie k diferencovanému pohľadu naň. Vydeľujú sa tu jednak komponenty, ktoré si vo väčšej alebo menšej miere ponechávajú svoj lexikálny význam, majú aspoň oslabenú vlastnú denotáciu (vo voľnejších typoch slovných spojení) a pri ktorých teda nijako nemožno hovoriť o strate slovnej platnosti, jednak komponenty, ktoré takmer úplne strácajú svoj pôvodný vlastný lexikálny význam. Už týmto konštatovaním sa podstatne zužuje počet tých komponentov *FJ*, pri ktorých možno pochybovať ich o slovnej platnosti.

Pravda, ani strata lexikálneho významu neznamená v každom prípade zánik slova ako takého. Treba totiž brať do úvahy aj to, že aj komponenty, ktoré vo frazeologizačnom procese strácajú vlastný lexikálny význam, môžu tento význam pod vplyvom kontextu opätovne aktualizovať. Takáto aktualizácia síce takmer vždy znamená zánik *FJ*, jej rozbitie, jednako však potvrdzuje, že vo frazeologizme si všetky komponenty, teda i tie, čo zdanlivo úplne strácajú vlastný lexikálny význam, ponechávajú aspoň potenciálne niečo z tohto významu. Okrem toho si takmer všetky komponenty *FJ* uchovávajú niektoré morfológické vlastnosti samostatných slov. Ak k tomu prirátame, že komponenty majú aj niekoľko syntaktických črt rovnakých so samostatnými slovami (spájajú sa so slovami z kontextu takmer vždy tak isto ako samostatné slová; možno ich rozvíjať slovami z ich kontextu, pravda, raz sa pritom zachováva frazeologizovanosť celého spojenia, inokedy sa naopak ruší — Mlacek, 1972), ba ponechávajú si aj niektoré štylistické vlastnosti príslušných samostatných slov (Boldyrevová, 1972), možno dosť jednoznačne sumarizovať predchádzajúce výklady do záveru, že komponenty *FJ* majú kategoriálnu povahu slova.

2. Celý predchádzajúci výklad mal okrem dokázania slovnej platnosti komponentov *FJ* za cieľ naznačiť, že je namieste skúmať slovnodruhové kvality jednotlivých komponentov. Na výskum sme si vybrali zámená. Pravda, zámená majú osobitné postavenie v systéme slovných druhov, a tak treba ešte raz trochu odbočiť od vlastnej témy, povšimnúť si zámená so zreteľom na povahu ich lexikálneho významu a sledovať, ako sa táto ich osobitosť prejavuje vo frazeologických zvratoch a vo frazeológii vôbec.

2.1. Pri určovaní miesta zámen v systéme slovných druhov sa zvyčajne vychádza z osobitného charakteru ich lexikálneho významu (Ružička, 1962). Azda všetci bádatelia vyzdvihujú pri výklade zámen, že na rozdiel od ostatných plnovýznamových slovných druhov „nepomenúvajú predmety a ich príznaky, ale len poukazujú na ne“ (Ondrus, 1971) a že netvorí vnútorne jednotný slovný druh (Benveniste, 1966). Z týchto konštatovaní sa však vyvodzujú rozličné závery, pokiaľ ide o miesto zámen v systéme slovných druhov.

2.1.1. Niektorí autori nepokladajú zámená za osobitný slovný druh. Napr. O. Jespersen písal: „In this way we should get a class of substitute words which might be subdivided into pro-nouns, pro-adjectives, pro-adverbs, pro-infinitives, pro-verbs (and pro-sentences as so in the second instance above), but it could hardly be called a real grammatical class“ (Jespersen, 1963, s. 83). Analogicky ani nová akademická gramatika spisovnej ruštiny (1970, s. 305—309) nehovorí o zámenách ako o osobitnom slovnom druhu, ale hovorí len o substantívach-zámenách, pri adjektívach a príslovkách sa rozlišujú tzv. plnovýznamové a zámenné adjektíva a príslovky. Pri takomto prístupe sa zdôrazňuje substitučná, zastupovacia funkcia zámen.

2.1.2. Viacerí bádatelia však vyzdvihujú, že pri zámenách treba brať do úvahy nielen významy zastupovaných slovných druhov, ale aj vlastné pronominálne významy. Berúc do úvahy aj tento aspekt, *Morfológia slovenského jazyka* definuje zámená takto: „Zámená sú slová so všeobecným významom, ktoré nepomenúvajú javy skutočnosti priamo, ale označujú, zriedkavejšie naznačujú ich tak, že ukazujú alebo odkazujú na ne z hľadiska podávateľa...“ (MSJ, 1966, s. 233). V definícii sa teda odráža nielen substitučná funkcia zámen, ale význam zámena sa dáva do súvislosti s podávateľom prejavu. Upozorňujúc na prítomnosť tohto subjektívneho momentu vo význame zámena R. Nicolova vymedzuje zámená ako osobitný slovný druh, a to predovšetkým pre „špecificky dvojité charakter ich významu“ (Nicolova, 1972, s. 89).

Ak by sme však aj odhliadli od tejto druhej zložky zámenného významu a opierali svoje závery len o sprostredkovanú pomenovacia schopnosť zámen, aj v tom prípade sa zdá účelnejšie vydeliť zámená ako osobitný slovný druh. Je síce pravda, že zámeno zastupuje substantíva, adjektíva, číslovky a príslovky a teda je tu istý dôvod na rozdelenie všetkých zámen do týchto štyroch slovných druhov, ale na druhej strane je nemenej závažná podstata zámenného významu, ktorá je pri všetkých uvedených podtypoch rovnaká. Prvoradost významovej osobitosti zámen ako samostatnej triedy slov vystihol už L. Bloomfield, keď svoje substitúty charakterizoval ako jazykové formy druhého stupňa, ako slová, ktoré sú vo svojom všeobecnom význame o krok ďalej v abstrakcii pomenovania ako obyčajné jazykové formy (Bloomfield, 1968, s. 272). Práve pre tento vyšší stupeň abstrakcie zámenného významu mohol J. Popela konštatovať, že z významového hľadiska sa zámená blížia k pomocným slovám (Popela, 1962). Na túto istú vlastnosť zámenného významu mieri aj M. Bense, keď pokladá zámená za metaznaky, resp. užšie za metasymbole (Bense, 1967). Pravda, zámená poukazujú nielen na substantíva (symbole), ale aj na ďalšie druhy znakov, a tak možno adjektívne, adverbálne a číslovkové zámená v jeho intenciách pokladať za „metaindexy“. Takýto výklad predpokladá aj Komlevova koncepcia obsahovej štruktúry slova (Komlev, 1969).

2.2. Ak sme sa v bode 1.4. priklonili k názoru, že slová si aj ako komponenty *FJ* ponechávajú kategoriálnu povahu slova, a ak sme v predehádzajúcej poznámke (2.1.2) poukázali na špecifickosť slovného významu zámen, potom treba predpokladať isté osobitosti aj pri *FJ* so zámennými komponentmi. Ich špecifickosť bude spočívať predovšetkým v tom, že proces lexicalizovania a frazeologizovania pôvodného voľného slovného spojenia prebieha pri substantívnych, adjektívnych, slovesných a ďalších plnovýznamových komponentoch trochu ináč ako pri zámenných zložkách. Kým plnovýznamové komponenty vždy vo väčšej alebo menšej miere strácajú vlastný význam (Mlacek, 1971), takže sa obraznosť niekedy pokladá za jednu z najpodstatnejších vlastností frazeologizmu (niekedy dokonca za jedinú), pri zámenných komponentoch nemôže frazeologizácia prebiehať tak priamočiaro, ako to podľa významových posunov pri adjektívach a číslovkách (hoci ani to nie sú celkom rovnocenné javy) vo *FJ* predpokladajú Ju. Ju. Avalianiová a A. M. Emirovová, keď hovoria o zvyčajnej (!; nie bezvýnimočnej) strate kategoriálnych vlastností zámenných komponentov *FJ* (Avalianiová-Emirovová, 1971). Metaznaková povaha zámen vedie k tomu, že zámenný komponent si aj v silno frazeologizovaných spojeniach vždy ponecháva niečo z vlastného významu, jeho najvšeobecnejší základ, invariantný, druhový význam. Teda napr. ukazovacie zámeno ako komponent *FJ* má vždy niečo z významu ukazovacích zámen, neurčité zámeno zasa vždy niečo z druhového významu neurčitých zámen atď. Napr. vo *FJ* *nebyť, necítiť sa vo svojej koži* slovo *svojej* vždy do istej miery súvisí so subjektom tej vety, do ktorej sa daná jednotka v kontexte začlenila. V niektorých prípadoch sa táto významová súvislosť medzi zámennými komponentmi *FJ* a niektorými výrazmi z kontextu naznačuje aj adekvátnou formálnou premenlivosťou. Napr.: (*nech je*) *po našom, po vašom, po jeho* atď. Z povedaného teda vyplýva, že zámenné komponenty znižujú celkový stupeň frazeologizovanosti ľubovoľnej *FJ*, uchovávajú v istej miere motivovanosť významu *FJ* významami jednotlivých zložiek.

3. Zámena sa rozlične uplatňujú v slovenskej frazeológii. Raz sú iba komponentom *FJ*, kým inokedy môžu tvoriť osobitnú *FJ*. Okrem toho sa zámena dostávajú do *FJ* namiesto iných premenlivých komponentov pod vplyvom kontextu. Ukazuje sa, že ak máme naznačenú tému skúmať v celom rozsahu, bude treba pristupovať k spomenutým osobitným uplatneniam zámen vo frazeológii samostatne a na základe konkrétneho materiálu.

3.1. Jadrom skúmanej problematiky sú ustálené výrazy, v ktorých je zámeno skutočným, reálnym komponentom, ich ustálenou zložkou a jeho nahrádzanie „prvotným“ pomenovaním sa vonkoncom nepripúšťa, ak sa nemá narúšať frazeologickosť danej *FJ*. Frazeologizmy s reálnymi zámennými komponentmi síce nepatria medzi najpočetnejšie skupiny *FJ*, ale už pre zvláštne postavenie zámen medzi slovnými druhmi vyžadujú si osobitnú

pozornosť. Niektoré typy zámen, ako je známe, patria do jadra slovnej zásoby. Ak nachádzame ich uplatnenie vo funkcii zložky *FJ*, možno dané frazeologizmy **zväčša pokladať za pôvodné slovenské ustálené výrazy**. Výskyt zámenných komponentov vo *FJ* síce nie je dostačujúcim a vyčerpávajúcim príznakom jej idiomatickosti, avšak často na túto črtu *FJ* upozorňuje. Zámenné komponenty sa rozmanito zúčastňujú na výstavbe *FJ*, rozlične vplývajú na jej formálnu stránku i na jej význam, a tak treba aj k tejto čiastkovej otázke pristupovať diferencovane.

3.1.1. Najjednoduchší prístup sa ponúka z významovej stránky, od jednotlivých druhov zámen. Na základe materiálu možno konštatovať, že ako komponenty slovenských *FJ* sa využívajú všetky druhy zámena. Pravdaže, nie všetky rovnako často. Ak si najskôr všimneme iba *FJ*, v ktorých je len jeden zámenný prvok, zriedkavé sú najmä frazeologizmy s opytovacími a čiastočne aj vymedzovacími zámenami. Uvedieme aspoň po niekoľko príkladov na každý druh zámen zo *Slovníka slovenského jazyka* (1959—1968) a zo slovenskej literatúry (príklady zo *SSJ* označujeme rímskou číslicou, ktorá znamená zväzok, a arabskou číslicou, ktorá znamená stranu). Rozdelenie do jednotlivých typov zámen robíme podľa *Morfológie slovenského jazyka* (1966).

Osobné zámená (základné i privlastňovacie): *len cez moju mŕtvolu* (II-193), *náš človek* (I-217), *opustil naše rady* (III-681), *podho vnohy* (I-620), *nech mu (jej, ti, vám...) je zem ľahká* (V-592), *Pod' ja vnohy!* (Kukučín).

Zvratné zámená (základné i privlastňovacie): *dostať svoje* (I-308) — *neveriť svojím očiam* (Mihál) — *to je prípad pre seba* (III-577) — ... *takže Keketi si prišiel na svoje* (tlač) — ... *vyhľadáva miesta, kde volakedy chodil s dámmou svojho mŕtveho srdca*. (Lesná; *FJ*, čiastočne uvoľnená včlenením adjektíva *mŕtveho* do nej; na mieste zvratného zámena môže byť v tejto jednotke aj osobné privlastňovacie zámeno: *dáma jeho srdca, chlapec jej srdca*). Príbuznosť osobných a zvratných privlastňovacích zámen, ktorá niekedy viedla k ich vydeľovaniu ako osobitného druhu zámen, sa prejavuje vo frazeológii napr. možnosťou kontaminácie frazeologizmov, ktoré obsahujú rozličné privlastňovacie zámená, resp. i frazeologizmov, z ktorých pri podobnej lexikálnej zostave jeden obsahuje a druhý neobsahuje osobné alebo zvratné privlastňovacie zámeno: *Pozrime sa, ako je to, keď človek odchádza zo svojej kože* (Hollá; kontaminácia jednotiek *byť/nebyť vo svojej koži a vyskočiť z kože* zároveň s lexikálnou obmenou *vyskočiť* — *odchádzať*; výsledkom je nový, eufemistický výraz pre pomenovanie umierania).

Ukazovacie zámená: *bol by v tom čert!* (I-201) — *dobré mu tak* (I-277) — *z toho mračna pršať nebude* (III-650) — *z tej múky chleba nebude* — *Nie som taký sprostý, aby som pre slovko-dve chodil ako zmoknuté kurča* (Hollá) — ... *zbadali, že z tej múky nebudú koláče* (Chudoba).

Opytovacie zámená: *aká hanba!* (I-457; variantná podoba: *taká hanba!*).
Neurčité zámená: *mať dačo pod klobúkom* (I-228) -- *stáť za dačo* (I-228)
— *mať niečo za ľubom* (II-105)

Vymedzovacie zámená: *so všetkým činom* (I-210) -- *nemať všetkých doma* (I-294) — *potratil všetok rozum* (III-356) — *Statočná práca sa sama chváli* (tlač) — *nemať nikoho za nič* (II-376) — ... *a tak si zvykol za nič nemať chudobu* (Hečko) — *nemať s nikým nič* (II-376).

Popri frazeologizmoch s jedným zámenným komponentom vyskytujú sa aj *FJ* s dvoma takýmito zložkami. Najčastejším prípadom sú tu porekadlá (trochu zriedkavejšie i príslovia) s formou podradovacieho súvetia, v ktorom sa vzťah vyjadruje korelačnou zámennou dvojicou. Napr.: *čo figel, to groš — aký pán, taký krám — aké drevo, taký klin — aká dosťiha, taká hostina* (Mihál) a pod. Zriedkavejšie sú frazeologizmy s dvoma zámenami iného druhu: *Ja o voze a on o koze* (Tvrdý) — *On pije a ona nevyleje* (Tvrdý).

Uvedené príklady ukazujú, že medzi jednotlivými spojeniami sú evidentné rozdiely, pokiaľ ide o uplatňovanie vlastného kategoriálneho významu zámenných komponentov. Pravda, miera tohto uplatnenia nie je daná iba samým zámenom, jeho druhovým významom, ale aj celkovým stupňom frazeologizovanosti danej *FJ*.

3.1.2. Uvedené príklady však naznačujú, že pri rozbere zámenných komponentov *FJ* si treba všimnúť aj ich formálnu stránku. Nachádzame tu totiž jednak spojenia, v ktorých je zámená zložka celkom zmeravená, nemenná (*prísť si na svoje, dostať svoje, stáť za dačo, nemať všetkých doma, čo figel, to groš* a pod.), jednak spojenia, v ktorých zámená zložka podlieha podľa spôsobu zapojenia danej *FJ* do kontextu rozličným tvarovým zmenám. V niektorých takýchto *FJ* sa zámenný komponent spolu s nadradeným substantívom môže skloňovať: *To je náš človek. — Pokladali ho za nášho človeka atď.* Bežnejšia je však zmena zámennej zložky podľa rodu, čísla a osoby: *náš človek (ich.človek, môj človek) — dobre mu (jej, im, ti) tak — len cez moju mŕtvolu (naše mŕtvoly) — nech je po našom (po vašom, po tvojom, po mojom) — (ja) vášho anciáša* (V-25) — *(ja) tvojho (ich, jej...) anciáša — uši mu (jej, ti, vám...) vytrhám* (V-320) — *nech mu je zem ľahká* (V-592) — *nech jej (ti, im, vám) je zem ľahká — ved ja (my) nič* atď. Vo všetkých prípadoch tohto druhu ide o morfológické varianty *FJ*. Vo všetkých spojeniach tohto typu sa výrazne uplatňuje vlastný kategoriálny význam konkrétnych zámenných komponentov v nich. Treba ešte poznamenať, že takéto *FJ* **nebývajú** ekvivalentné jedinému slovu, ale syntagmatickému slovnému spojeniu, v ktorom sa nejakým spôsobom reflektuje príslušný zámenný komponent: *dobre mu (ti, jej, vám, im) tak — tak mu (ti, jej, vám, im) treba*.

3.1.3. Pri výskume problematiky zámenných komponentov *FJ* treba brať do úvahy aj celkové funkčné zaťaženie zámena v jednotlivých konkrétnych

frazeologizmoch. Popri prípadoch, keď je zámeno rovnakým komponentom *FJ* ako ostatné zložky tej istej *FJ*, načim vidieť jednak frazeologizmy, v ktorých je zámeno fakultatívnou zložkou *FJ*, jednak opačné prípady, teda frazeologizmy, v ktorých je zámeno oporným slovom (centrom) daného spojenia.

Zámená nepatria medzi najčastejšie prípady fakultatívnych zložiek frazeologizmu (Mlacek, 1970, s. 284). Istou výnimkou je z tohto hľadiska zvrtné privlastňovacie zámeno *svoj*, pri ktorom sa vzťah k podmetu vety, do ktorej sa príslušná *FJ* zapája, javí ako redundantný, a tak sa objavuje fakultatívnosť: *dohrať (svoju) úlohu, zložiť (svoje) kosti, údy — ukázať niekomu (svoje) zuby, pazúry — chovať hada na (svojich) prsiach — niesť (svoj) kríž — vziať opraty do (svojich) rúk — dostať niekoho do (svojich) osídél* atď. Spojenia s fakultatívnymi zámennými zložkami iného druhu sú zriedkavé, ba až osihotené: *robiť (zo seba) šaša — (všetko) v poriadku* (III-294; vo variante bez tohto fakultatívneho člena ostáva len tzv. minimálna *FJ*) — *to by (tak) ešte chýbalo* (I-582) — *(ja) byť tebou (vami, nimi, ňou...)*.

Rovnako zriedkavé sú zámená aj v platnosti tzv. oporného slova alebo centra frazeologického zvrtnú. Pravda, pojem oporného slova nie je taký všeobecný ako fakultatívne členy, pretože existujú aj frazeologizmy bez oporného slova. Oporné slovo *FJ* ako jej významové centrum sa podľa K. T. Mamreševa najzreteľnejšie prejavuje v tých prípadoch, keď sa ostatné komponenty tvarovo alebo aj lexikálne obmieňajú (Mamrešev, 1968, s. 138). V tomto zmysle možno o zámenách ako o oporných slovách frazeologizmu hovoriť v takýchto spojeniach: *boli (sú, budú) svojí — Od tých čias boli už celkom svojí a žili šťastlivo* (Dobšinský) — *dostať svoje — bolo (bude, je) po ňom (po nej, po nich) — Ako to had doriekol, bolo po ňom* (Dobšinský). V poslednom prípade je síce zámený komponent zameniteľný tvarovo i lexikálne, ale je sémanticky závažnejší ako premenlivý a významovo chudobný slovesný komponent. Závažnosť jeho funkcie je zdôraznená aj konštrukčne. Konštrukčný aspekt vystupuje do popredia vtedy, keď nijaký z komponentov sémanticky nevyčníka nad úroveň ostatných zložiek (a taký je aj prípad posledného citovaného frazeologizmu) (Mamrešev, 1968, s. 134). Centrálné postavenie istého komponenta podmienené konštrukčnými prvkami nemožno stotožňovať s prípadmi, v ktorých je daná zložka východiskom konštrukcie *FJ*. Konštrukčne oporným slovom vo *FJ* môže byť aj komponent, ktorý je v príslušnom spojení na mieste podradeného člena. Takýto je aj prípad zámenných oporných slov vo frazeologizmoch, lebo pokiaľ skúmame len zámená ako komponenty *FJ*, nachádzame ich iba ako konštrukčne podradené zložky ustálených slovných spojení. Ak však prihliadneme aj k prípadom, v ktorých sa celá *FJ* skladá iba zo zámen (spojkovo alebo i bezspojkovo spojených), možno nájsť aj opačné prípady. Pravda, to je už trochu iná oblasť otázok.

3.2. Samostatnú problematiku predstavujú také prípady, v ktorých sa

na miesto niektorého substantívneho alebo adjektívneho komponenta, resp. vôbec do *FJ* dostáva zámeno pod vplyvom kontextu. Ide tu o prejav tých istých zákonitostí, ktoré platia pri využívaní zámena vo voľných, nefrazeologizovaných a nelexikalizovaných kontextoch.

3.2.1. Hoci ide o dosť špecifický problém, možno pri takomto uplatňovaní zámena vo *FJ* nájsť niekoľko odlišných typov. Vychádzajme z nasledujúcich príkladov:

a) *Má prítvrdý spánok — |dýcha zhlboka,| všetkého má vyše hlavy* (Štrasser) — *...mráz ju priláčil k máru* (Štrasser);

b) *Stojíme za slovom, lebo to robí muža |a muž je oporou štátu a hlavou rodiny,| vždy podľa možnosti* (Válek) — *Eulská bylinka si tam rastie voľne, bujne, niet pichliakov na nej, ani jedu v nej, iba ak na jazyku, lebo ten máme dobre podrezaný* (Hollá) — *Bolo treba opasok pritiahnúť, pritiahli sme ho* (Hollá);

c) *Pravdaže, kde sú čierne fondy, kde je zhovievavosť k machináciám, tam zákonite vznikajú mútne vody, v ktorých sa dá loviť* (Pravda) — *...náznak dobrej útočnej hry je zatiaľ iba lastovičkou, ktorá však sama jar nerobí* (Pravda).

V čom spočíva osobitosť jednotlivých uvedených typov? V prvom druhu sa zámeno nachádza na mieste premenlivého komponenta *FJ*. Na tomto mieste býva zvyčajne substantívum (skladobné), ale nevylučuje sa tu ani normálne fungovanie zámena. Zámeno sa tu teda objavuje ako jedna z možností vyjadrovania premenlivého komponenta. V druhom type sa nachádza zámeno na mieste pevného, nemenného komponenta *FJ*, ktorým je v daných spojeniach substantívum. Príklady naznačujú, že k tomuto druhu využitia zámena vo *FJ* dochádza v dvoch prípadoch: 1. V kontexte nasledujú tesne po sebe dve *FJ*, ktoré majú niektorý komponent spoločný, resp. sa variantne opakuje tá istá jednotka: v druhom ustálenom výraze sa spoločný komponent nahrádza — podobne ako v nefrazeologických textoch — nejakým zámenom. 2. V kontexte sa pred *FJ* vyskytlo také slovo, ktoré je aj komponentom *FJ*, a tak sa tiež nahrádza zámenom (Mlacek, 1968). Z celého kontextu síce v takýchto prípadoch zreteľne vystupuje vlastný ustálený význam *FJ*, avšak porušuje sa tu jedna zo základných vlastností frazeologizmov, ustálenosť lexikálneho obsadenia, a tak výsledkom takéhoto zamieňania sú tzv. aktualizácie frazeologizmov (Mlacek, 1971 a). V spojeniach tretieho typu ide o zreteľné významové i formálne rozbitie pôvodnej *FJ* a o jej zmenu na nové, aktuálne slovné spojenie. Zámenný prvok (so vzťažnou funkciou) tu má iba konštrukčnú úlohu, nezasahuje však už do pôvodnej *FJ*, lež je už prvkom aktuálneho slovného spojenia, ktoré vzniklo akoby na pozadí skutočnej *FJ*.

Ak sme už pri tvarovo premenlivých, ale v zložení *FJ* pevne ustálených a reálnych zámenných komponentoch *FJ* konštatovali, že si v značnej miere ponechávajú vlastný metaznakový význam, ešte vo väčšej miere treba tento fakt konštatovať vo všetkých troch prípadoch z poslednej rozoberanej skupiny.

Rozmanitosť pri uplatnení zámen v tejto skupine prípadov je (spolu s niektorými ďalšími príznakmi, ako napr. zmena konštrukcie) plastickým obrazom postupného uvoľňovania konkrétnej *FJ* a jej zmeny na voľné slovné spojenie. Funkcia zámenných komponentov je v tomto uvoľňovacom, aktualizáčnom procese (najmä v prvých dvoch stupňoch) celkom evidentná. Predpokladom takejto funkcie zámenných častí *FJ* je zrejme práve metaznaková povaha zámena.

3.2.2. V súvislosti s a) typom z predchádzajúcej skupiny prichodí riešiť ešte takéto prípady lexikografického uplatnenia zámenných komponentov frazeologizmu: *niekto, niečo (ne) má do činenia s niekým, niečím* (I-210) — *splácať daň (komu, čomu za čo)* (I-231) — *robiť si z niekoho dobrý deň* (I-248) — *nemôže sa na to (na niečo) dívať* (I-269) — *klásť niekomu niečo na srdce* (I-697) — *klepnúť niekomu po prstoch* (I-698) — *kliešťami tahať niečo z niekoho* (I-702) — *vytrieť niekomu kocúra* (I-712) — *hľadiť na niekoho, niečo krivým okom* (I-772) — *mať niečoho, niekoho po krk* (I-774) — *niečo (niekto) ide niekomu na nervy* (II-350) — *niečo (niekto) stojí a padá s niečím, (s niekým)* (III-7) — *hodil niekoho cez palubu* (III-15; aj *niečo*) — *niečo, niekto veľa pamätá* (III-16) — *to (niečo) padá na vrub niekomu al. niečomu (niekoho al. niečoho)* (V-178) atď.

3.2.2.1. Pri trochu rozpačitom lexikografickom zachytení takýchto frazeologizmov (raz sa životná a neživotná forma neurčitého zámena uvádza v zátku, inokedy sa radia obidve vedľa seba; v jednom prípade sa celý zvrät uvádza v neurčitkovom tvare, v druhom prípade zasa v prítomníkovom tvare atď.) sa prejavuje doteraz nie celkom spoľahlivo rozriešená otázka, či tie zložky, ktoré sú v uvedených príkladoch zastúpené zámenami, patria skutočne do frazeologizmu. Zo širšieho hľadiska tu ide o určenie hraníc frazeologického zvratu.

Touto otázkou sa teoreticky doteraz zaoberala len sovietska frazeologická teória. M. I. Sidorenko o hraniciach a rozsahu *FJ* píše: „Slova, kotoryje postojanno sočetajutsia s frazeologičeskoj jedinicej, ne vehodat v jejo leksičeskoj sostav, jesli bez nich on predstavljajet soboj grammatičeski oformlennuju strukturu, a jego smyslovoje soderžanije — zakončenneje celoje.“ (Sidorenko, 1964, s. 129). Podľa takéhoto prístupu teda premenlivý zámenný komponent, ktorý sa v týchto *FJ* slovníkovo reflektuje najčastejšie neurčitém zámenom, nie je skutočnou zložkou frazeologizmu, ale iba zložkou jeho zvyčajného kontextu, pretože azda vo všetkých týchto spojeniach ide o gramaticky uzavretú konštrukciu, ba aj o sémantický celok aj bez premenlivej zložky, ktorú v lexikografickom opise zastupujú niektoré zámena. N. M. Šanskij, autor známej *Frazeologie súčasného ruského jazyka*, rieši tento problém ináč, hoci sa o Sidorenka opiera. Ustálený výraz obsahujúci premenlivé zložky (v našom prípade teda frazeologizmus aj so zámenným komponentom) pokladá za frazeologický zvrät druhého stupňa (Šanskij, 1969, s. 54). A. V. Kuniu

v istom zmysle nadväzuje na takýto prístup k určovaniu hraníc *FJ*, ale jeho riešenie je úplnejšie a pevnejšie aj zapadá do celkového pohľadu na frazeologický systém. Kunin práve také javy, o aké nám teraz ide, teda najmä zámená vo všeobecnej komponentovej funkcii, zaraďuje pod termín alternanty. Tieto alternanty pokladá za súčasť *FJ*, hoci na druhej strane zdôrazňuje, že ich výskyt je všeobecne znakom znižovania stupňa ustálenosti *FJ*. Ak Kunin celkovo vydeľuje podľa stupňa ustálenosti tri druhy frazeologizmov (*FJ* s dolným prahom ustálenosti, *FJ* so stredným prahom ustálenosti a *FJ* s horným prahom ustálenosti, pričom v každom z nich rozlišuje ešte podtypy), frazeologizmy s alternantmi sa môžu podľa neho objaviť iba v jednotlivých skupinách frazeologizmov s dolným prahom ustálenosti a v najnižšej skupine *FJ* so stredným stupňom ustálenosti (Kunin, 1970). Tento postup sa ukazuje ako najvhodnejší, hoci tiež nerieši problém zaradenia týchto alternantov do *FJ* alebo do jej zvyčajného kontextu celkom vyčerpávajúco.

Zámená sú ako alternanty (tento termín v daných súvislostiach veľmi dobre vyhovuje) nie konkrétnou, sémantickou zložkou daných *FJ*, ale v nich len rámcovo naznačujú začlenenie istého druhu premenlivých komponentov. Zámená tu ukazujú na konštrukčné začlenenie premenlivých zložiek v stavbe istej *FJ* (najmä pádom), ďalej špecifikujú, či napr. premenlivým komponentom môže byť životné alebo neživotné substantívum. Pravda, neurčité zámeno, ktoré sa v takejto funkcii používa najčastejšie, je len rámcovým vymedzením pre okruh skutočných komponentov, ktoré môžu byť v jednotlivých konkrétnych frazeologizmoch, a nemôže celkom vylúčiť aj „nesprávnu“ interpretáciu, ktorá sa niekedy prejavuje napr. v zámerných aktualizáciách frazeologizmov, resp. i pri niektorých dvojiciach frazeologizmov s podobnou stavbou i s príbuzným lexikálnym obsadením. Formálne napr. jednotke *klásť niekomu niečo na srdce* (I-697) nijako neprotirečí tento Štrasserov text: *Nebudem jej viac klásť na srdce /svoje rozdýchané dlane*. A predsa už ide o aktualizáciu ustáleného zvratu. Alebo porovnajme tieto slovníkové dvojice: *mám to na jazyku — má dušu na jazyku* (I-639); *naplnili sa mu (jej...) dni* (zomrel, -a) — *naplnili sa jej dni* (porodila) (I-248); *hádzat niekomu niečo do očí, tváre — hádzat niekomu piesok do očí* (I-452). Ako vidieť, alternanty sa nie vždy rovnako tesne včleňujú do daných *FJ* a častejšie ich možno naozaj pokladať skôr za súčasť tzv. zvyčajného kontextu *FJ* ako za skutočnú zložku frazeologizmu.

3.2.2.2. Okrajovým prípadom takéhoto uplatňovania zámen sú spojenia, v ktorých sa istý okruh reálnych slovesných komponentov opisuje spojením sémanticky prázdneho slovesa *robiť* s neurčítym zámenom: *robiť niečo* (napr. *hřešil, pil -?*), *až sa hory zelenali* (I-506) — *robiť niečo pod kepienkou niečoho* (I-691) — *robiť niečo za kulisami* (I-789) — (*robiť niečo*) *o milých päť, o dušu spasenú* (II-150) — (*robiť niečo*) *do zunovania* (V-727). Aj tento zložený alternant je len všeobecným naznačením premenlivosti slovesného komponenta, ale

nič nehovorí, alebo len veľmi málo hovorí o jeho sémantickú náplni.

3.3. Napokon sa treba dotknúť takých *FJ*, ktoré sa skladajú iba za spojko-vo alebo bezspojkovo priradených alebo podradených zámenných zložiek. Skôr ako budeme analyzovať problematiku ich pronomínalnosti, uvedieme aspoň niekoľko príkladov.

Prídu sem do dediny čert vie odkiaľ, a začnú si toto-hento -- a ešte aj toto povedia? (Bednár) — *Darmo mi hovoríte toto-hento* (Bednár) — *Aby dodržal obyčaj, poľahkal si na toto, hento; a ja, žeby som mu protirečil, som hento i toto pochválil* (Hollá) — *...nahuckal tú podpaľačskú bandu proti tomu alebo hentomu...* (Hollá) — *A tak sme zazerali na seba ladovým pohľadom, zhovárajúc sa o tom a hentom, ja nazlostený a on zahabnený* (Hollá) — *Odpovedať treba tak či tak* (Bednár) — *Kmotre, tak a tak, pastier mi ušiel, pustte syna, nerobil veľké okolky* (Urban) — *Na to máme taký a taký predpis...* (Urban) — *No niet iného, s ktorým by si vedela predstaviť aký-taký spoločný život* (Sloboda) — *V dome mu príde každý deň vypiť čo-to...* (Kukučín) — *Kolko-tolko vôle i úprimného zmýšľania, bez figlov a výkrut* (Kukučín) — *...a keď niektorý vyšiel dvermi, nuž zavše kohotoho oslovil* (Hronský).

Ak chceme vystihnúť význam týchto zámenných výrazov, nachádzame ho zväčša medzi zámenami, najmä neurčitými: *aký-taký* = *nejaký*; *čo-to* = *niečo*, *voľačo*; *hento-toto* = *všeličo* a pod. Pravda, niektoré z týchto zámenných spojení majú už skôr príslovkový význam: *tu a tam* = *občas*, *niekedy* atď. Jednako nám to nebráni, aby sme na základe predehádzajúcich príkladov, ktoré majú dost zreteľný ekvivalent v zámenách, vymedzili príslušné spojenia ako zámenné frazeologické zvraty. S takýmto druhom *FJ* sa doteraz pri lexikálno-gramatických charakteristikách frazeologizmov nerátalo. S. Skorupka hovorí popri frázach (jednotkách s vetnou stavbou) iba o menných spojeniach (vyrazenie) a slovesných spojeniach (zwrot) (Skorupka, 1952). J. V. Bečka rozdeľuje svoje „sousloví“ na adverbialne, adjektívne, slovesné a substantívne (Bečka, 1968, s. 21). Také isté štyri druhy frazeologizmov všeobecne vydeľuje aj V. P. Žukov (1967, s. 111), pravda, v inej súvislosti pripomína, že niektoré frazeologizmy môžu v sebe synkreticky spájať lexikálno-gramatické významy niekoľkých slovných druhov (Žukov, 1970, s. 53). Zámenné frazeologizmy nevydeľuje ani citovaný už N. M. Šanskij (1969, s. 63), hoci zo slovnodruhového hľadiska rozlišuje až sedem druhov frazeologizmov (slovesné, substantívne, príslovkové, adjektívne, citoslovcové, modálne a spojkové).

V *Slovníku slovenského jazyka* sa síce nezachytávajú všetky uvedené a naznačené zámenné frazeologizmy, ale zreteľne sa ich význam charakterizuje ako zámenný. Pravda, niekedy sa pri ich slovníkovom spracovaní ostáva na pol ceste. Niektoré sa uvádzajú, iné zasa nie, hoci ide o spojenia s analogickými významovými i stavebnými vlastnosťami. Nazdávame sa, že v oblasti zámen-

ných frazeologizmov treba vydeliť z formálneho i významového hľadiska viacej skupín.

1. typ: *ten a ten* (zlučovacie opakovanie toho istého zámena so spojku *a*). *SSJ* uvádza z tohto typu len tieto: *taký a taký* (IV-487), *tam a tam* (IV-489). Lahko však možno dokázať aj existenciu týchto ďalších prípadov: *to a to*, *toto a toto*, *tak a tak*, *vtedy a vtedy*, *odtiaľ a odtiaľ*, *preto a preto*, *nato a nato*, *zato a zato* (za *to a to*), *tade a tade* atď.

2. typ: *ten alebo onen* (eventualitný odlič príradovacieho vylučovacieho vzťahu medzi zložkami): *tak či tak*.

3. typ: *toto-hento* (typ s príradovaním rozličných zámen, resp. zámen a prísloviak): *sem-tam* (*sem a tam*, *sem i tam*).

4. typ: *aký-taký* (korelačné zámenné spojenie): *aký-taký* (IV-488), ale aj: *čo-to*, *koľko-toľko*, *ako-tak*, *kde-tu*, *kto-ten* atď.

Na pozadí týchto 4 druhov možno okrajovo spomenúť aj 5. typ, totiž pôvodné zámenné frazeologizmy, v ktorých už došlo k spojeniu komponentov a k vzniku obyčajného zámena: *kdečo*, *kdejaký*, *kdekaže*, *kdeкто*, *kdektorý* (I-689) — *kadečo*, *kadejako*, *kadejaký*, *kadekde*, *kadeкто* (I-659). Takýto predpoklad čiastočne potvrdzujú aj prípady so zámenom *kdeкто* v nepriamych pádoch (uvádzajú sa ešte niekedy rozčlenené): *Zahlušil si všetko chodením po lesoch a hádkami s kde-kým*. — *Už dávno prešlo obdobie, keď náš filozof kde-komu dokazoval, že by sa do pracovného času mala rátať aj cesta do práce* (Sloboda).

Na okraji celej problematiky zámenných frazeologizmov stoja také *FJ*, ktoré sa síce skladajú len zo zámenných komponentov, ale ich dnešná podoba je výsledkom elidovania iných slov z nich (najmä sloviak): *z ničoho nič* — *mne nič, tebe nič* (I-626) — *kto z koho, ten z toho* (I-785) a pod.

Keď uznáme existenciu zámenných *FJ*, treba z toho vyvodit' ešte jeden záver. Ak sú totiž takéto jednotky vyjadrením, znakom zámena a zámeno zasa znakom pre iné plnovýznamové pomenovania, potom treba zámenným *FJ* priznať metametaznakovú povahu. Ide tu teda až o druhostupňovú abstrakciu pri pomenovaní. Takáto zložitá znaková situácia však nie je vo frazeológii nijako výnimočná. Pokiaľ ide o jednotlivé zámenné komponenty v takýchto jednotkách, predchádzajúci výpočet osobitných skupín zámenných *FJ* ukazuje, že aj tu si zámenné zložky zachovávajú niečo zo svojho druhového invariantného významu podobne ako v ostatných *FJ*.

4. V rozbere zámen vo frazeológii sa ukázala pestrosť uplatnenia tohto slovného druhu vo *FJ*. Tým sa najlepšie potvrdilo, že aj takýto prístup môže byť produktívny vo výskume frazeológie, ba že môže viesť aj k niektorým záverom všeobecnejšej povahy. Čiastkové zistenia o zámenách ako komponentoch dokresľujú všeobecnú náuku o významových vzťahoch vnútri *FJ*. Výskum zámen ako alternantov opätovne nastoľuje a z istého aspektu aj rieši otázku hraníc *FJ*. Vyčlenenie zámenných *FJ* zasa dopĺňa lexikálno-gra-

matickú klasifikáciu *FJ*. Týmto všetkým sa prispieva z viacerých hľadísk k hlbšiemu poznaniu vzťahov medzi slovom a frazeologickým zvratom i vzťahov medzi slovom a komponentom frazeologizmu.

Univerzita 17. novembra
Bratislava, Zelená 1

Bibliografia

ALECHINOVÁ, A. I.: K voprosu ob „ekvivalentnosti“ frazeologičeskoj jedinicy slovu. In: *Voprosy frazeologii*. 5. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand 1972, s. 107—111.

AVALLIANIOVÁ, JU. JU. — EMIROVOVÁ, A. M.: K semantičeskoj strukture frazeologičeskich jedinicy. In: *Voprosy frazeologii*. 4. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand 1971, s. 29—34.

BEČKA, J. V.: Slovo, jeho význam a užití. [Skriptum.] Universita 17. listopadu. Praha 1968. 109 s.

BENSE, M.: *Teorie textů*. 1. vyd. Praha, Odeon 1967. 133 s.

BENVENISTE, E.: La nature des pronoms. In: *Problèmes de la linguistique générale*. Paris, Gallimard 1966, s. 251—257.

BLOOMFIELD, L.: *Jazyk*. [Language.] 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Progress 1968. 606 s.

BOLDYREVOVÁ, L. M.: Stilističeskaja sootnesennost slova kak samostojatelnoj leksičeskoj jedinicy i frazeologizma s dannym slovom kak komponentom. In: *Voprosy frazeologii*. 5. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand 1972, s. 247—251.

BUDOVIČOVÁ, V.: Z teórie a praxe jednojazyčného slovníka. *Slovenská reč*, 19, 1954, s. 65—74.

DUBINSKIJ, I. V.: Javljajetsia li komponent frazeologičeskoj jedinicy slovom? In: *Voprosy frazeologii*. 5. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand, 1972, s. 151—156.

Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. Ju. Švedovová. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1970. 767 s.

JESPERSEN, O.: *The Philosophy of Grammar*. 9. ed. London, George Allen and LTD. 1963. 359 s.

KOMLEV, N. G.: *Komponenty soderžatelnoj struktury slova*. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1969. 113 s.

KOZYREVOVÁ, T. G. — CHMELEVSKAJA, JE. S.: *Sovremennij russkij jazyk*. 1. izd. Minsk, Izdatelstvo Vysšaja škola 1972. 127 s.

KUNIN, A. V.: *Angliskaja frazeologija (teoretičeskij kurs)*. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Vysšaja škola 1970. 344 s.

LITVIN, F. A.: Otnošenije slova i komponenta frazeologizma v strukturno-semantičeskoj modeli. In: *Voprosy frazeologii*. 5. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand 1972, s. 156—162.

LANDO, R. L. — MALKINOVÁ, N. M.: K voprosu o sootnošenii komponent frazeologičeskoj jedinicy — slovo. In: *Voprosy frazeologii*. 5. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand 1972, s. 162—166.

MAMREŠEV, K. T.: Opornoje slovo frazeologizma kak problema leksikografii. In: *Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovarej*. Baku, Izdatelstvo AN Azerbajdžanskoj SŠR 1968, s. 130—135.

MLACEK, J.: K využitíu frazeológie v súčasnej slovenskej poézii. *Romboid*, 1968, č. 3, s. 60—63.

MLACEK, J.: Slovnodruhová charakteristika fakultatívnych členov frazeologizmu. *Slovenská reč*, 35, 1970, s. 280—284.

MLACEK, J.: The Linguistic Sign and the Phraseological Unit. In: *Jazykovedný zborník*. 3. *Prošov Studies in Linguistics*. Red. L. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 7—31.

- MLACEK, J.: O variantoch a aktualizácii frazeologizmov. In: Jazykovedné štúdie. 11. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971 a, s. 20—29.
- MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. In: Acta Facultatis Philologicae Universitatis Šafarikanae. Spoločenskovedný zôžit 9. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 84 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, 895 s.
- NIKOLOVA, R.: Zur Semantik der Pronomina. Zeitschrift für Slavistik, 17, 1972, č. 1, s. 89—97.
- ONDRUS, P.: Členenie zámen v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 11. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 165—170.
- ONIANI, A. L.: K probleme vzaimootnošenija frazeologizma i slova. In: Voprosy frazeologii. 5. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand 1972, s. 87—89.
- POPELA, J.: K slovnímu druhům v češtině. In: Slavica Pragensia. 4. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 3. Praha, Universita Karlova 1962, s. 129—136.
- POPOV, R. N.: O znakovosti frazeologičeskich jediníc i ich funkcionalno-semantičeskom raznoobrazii. In: Voprosy frazeologii 5. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand 1972, s. 95—101.
- RUŽIČKA, J.: Vzťažná funkcia zámen. In: Slavica Pragensia. 4. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 3. Praha, Universita Karlova 1962, s. 215—219.
- SIDORENKO, M. I.: K voprosu o granicach leksičeskogo sostava frazeologičeskich jediníc. In: Problemy frazeologii. Red. A. M. Babkin. Moskva—Leningrad, Izdatelstvo Nauka 1964, s. 126—130.
- SKORUPKA, S.: Typy počažení frazeologičnych. Poradnik jazykovy, 1952, č. 6, s. 14—25.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
- ŠANSKIJ, N. M.: Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka. 2. izd. Moskva, Izdatelstvo Vyssaja škola 1969. 231 s.
- Voprosy frazeologii. 3. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand 1970. 296 s.
- Voprosy frazeologii. 5. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand 1972. 256 s.
- ŽUKOV, V. P.: Izučeniye russkoj frazeologii v otečestvennom jazykoznanii poslednich let. Voprosy jazykoznanija, 16, 1967, č. 5, s. 104—113.
- ŽUKOV, V. P.: O nesoizmerimosti komponentov frazeologizma so slovom. Russkij jazyk v škole, 1969, č. 3, s. 97—104.
- ŽUKOV, V. P.: Nekotoryje obščije položeniya o sootnošenii frazeologizma so slovom. In: Voprosy frazeologii. 3. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand 1970, s. 50—60.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА И МЕСТОИМЕНИЯ

Резюме

Отношения между компонентами фразеологической единицы и частями речи исследовались до сих пор в незначительной мере. Причиной этого являлось прежде всего то, что довольно часто возникали сомнения о словесной природе компонента ФЕ. Автор склонен считать, что компоненты ФЕ носят категориальный характер слова, но некоторые из этих признаков слова выступают в ФЕ в снятом виде.

Особое внимание заслуживают местоимения как компоненты ФЕ. Метазнаковый характер местоимения запричиняет то, что фразеологизация осуществляется при сочетаниях, содержащих местоимение, немного иначе, чем при единицах, в которых компонентами являются иные слова.

Применение местоимений в словацкой фразеологии различное.

1. *Местоимения являются постоянным компонентом ФЕ.* В таких случаях местоимение незаменимо иными, «первичными» наименованиями; это приводило бы к разрушению ФЕ. Среди них выделяются как ФЕ с полностью петрифицированными компо-

нентами, так и ФЕ с незаменяемым, но формально изменчивым местоименным компонентом. В этой функции выступают в словацкой фразеологии все разряды местоимений.

2. *Местоимения как заместители иных полнозначных слов как компонентов ФЕ.* Здесь выступает несколько типов: а) местоимение выступает в позиции изменчивого, чаще всего субстантивного компонента; оно выступает здесь как одна из изменчивых возможностей словесного состава ФЕ; б) местоимение попадает под влияние контекста на место устойчивого субстантивного или любого полнозначимого компонента. Появление местоимения здесь нарушает фразеологичность ФЕ и ведет к ее актуализации. Среди приведенных двух групп стоят местоимения как так называемые альтернанты. Местоимение является здесь до определенной меры устойчивым компонентом ФЕ, но вместе с тем только обобщенным, который указывает на определенную сферу изменчивых реальных компонентов.

3. *Местоименные ФЕ.* Дело касается таких ФЕ, которые состоят только из местоименных компонентов (в союзных или бессоюзных связях) и у которых имеется местоименное значение. В дотеперешних классификациях ФЕ по частям речи они не выделялись в особый фразеологический разряд. Местоименные ФЕ имеют метаметаэтакное значение. Подход к ФЕ с позиций частей речи оказывается более продуктивным: он позволяет более тонко анализировать конкретный фразеологический материал и способствует углублению некоторых частичных теоретических вопросов.

ROZHLADY

OBSAH „ASPEKTUÁLNOŠTI“ AKO FUNKČNO-SÉMANTICKEJ
KATEGÓRIE

ELLA SEKANINOVÁ

„Funkčno-sémantická kategória predstavuje systém rôznorodých jazykových prostriedkov, schopných vzájomne na seba pôsobiť s cieľom splňať určité sémantické funkcie.“ Takto charakterizuje funkčno-sémantickú kategóriu A. V. Bondarko (1971, s. 8) a pripisuje jej úlohu funkčno-sémantického póla, ktorého jadro tvorí gramatická kategória; ostatné spôsoby vyjadrenia istej sémantickej funkcie tvoria jeho perifériu.

Funkčno-sémantické kategórie (ako temporálnosť, modálnosť, personálnosť, aspektuálnosť a iné) sa prejavujú v obsahovom pláne i vo výrazovom pláne. V obsahovom pláne ako sémantický obsah kategórie vystupuje gramatická kategória (napr. slovesný vid, čas, osoba, spôsob) a výrazový plán tvoria jazykové prostriedky, ktoré sa vzťahujú na rozličné jazykové roviny a stránky (aspekty) — morfológické, syntaktické, slovtvorné, lexikálne a iné kombinácie kontextových prostriedkov (ibid., s. 9).

Spomedzi funkčno-sémantických kategórií, ktorým venuje A. V. Bondarko v citovanej práci pozornosť, je mimoriadne zložitá a zaujímavá problematika aspektuálnosti. „Aspektuálnosťou“ autor nazýva funkčno-sémantickú kategóriu zahŕňajúcu rozličné prostriedky na vyjadrenie charakteru priebehu slovesného deja (s. 12). V úlohe morfológického jadra tejto kategórie vystupuje slovesný vid a ako komponenty periférie spôsoby slovesného deja.

Z uvedeného vyplýva, že slovesný vid a spôsoby slovesného deja (Aspekt a Aktionsart), ktoré istí autori nerozlišovali, teraz dôrazne rozlišujeme, pričom dostávajú miesta vyčlenené vedľa seba pod spoločným menovateľom. Neznamená to ich spájanie, ani nerozlišovanie, iba zvýraznenie toho, že slovesný vid a spôsob slovesného deja, ktoré sa odlišujú vo výrazovom pláne, približujú sa v obsahovom pláne.

I. P. Mučnik (1971, s. 111) upozorňuje tiež na nerozlišovanie uvedených dvoch oblastí aspektuálnosti pri vidových koreláciách v konjugačnom slovesnom systéme, no používa inú terminológiu. Poukazuje na fakt, že „nedoceňovanie akostných rozdielov medzi vidovými koreláciami typu *perestraivat* — *perestroit*, *sdelat* — *delat* a takými slovesnými dvojicami ako *peredelat* — *delat*, *zapisat* — *pisat* zabránilo mnohým jazykovedcom správne sa orientovať v kvantitatívnom vzťahu slovíec, ktoré majú súvzťažné vidové tvary, a slo-

vies, ktoré ich nemajú (s. 110). Korelácie druhého typu tvoria podľa autora „oblasť tvorenia slov — oblasť zaujímajúcu prechodné miesto medzi gramatikou a slovníkom“ (s. 111). Je zvláštne, že autor pri týchto náležitých úvahách nenarába s termínom spôsoby slovesného deja.

Ju. S. Maslov (1965, s. 71) definuje spôsoby slovesného deja ako „sémantické (práve sémantické, a nie napríklad slovotvorné!) skupiny slovies. Vyčleňujú sa na základe zhody v typoch priebehu slovesného deja a jeho rozčlenenia v čase, no netvoria skupiny jednotnej klasifikácie, a teda v širokom meradle sa vzájomne prekrývajú. Spôsoby slovesného deja ležia v inej rovine ako vidy, no určitým spôsobom s vidmi na seba vzájomne pôsobia“. A. V. Bondarko (1971, s. 11) charakterizuje spôsoby deja ako „sémantické (sčasti slovotvorné) zoskupenia slovies, vyčleňované na základe spoločného typu priebehu deja“.

Spôsoby slovesného deja, vyčlenené na základe istých kritérií, navrhuje Ju. S. Maslov ďalej deliť na „a) také, ktoré majú morfémovú charakteristiku (t. j. tvoria určité slovotvorné skupiny produktívne alebo neproduktívne), a b) také, ktoré nemajú určitú morfémovú charakteristiku a prejavujú sa iba vo svojom špecifickom fungovaní. Pri takom delení by sa vyčlenila i stredná skupina spôsobov deja (b), morfémove charakterizovaných iba v istej časti lexiky, ktorú každý z nich zasahuje“ (op. cit., s. 72). Autor uvádza viaceré termíny pre uvedené typy spôsobov slovesného deja, zdá sa však, že sa akceptovali iba termíny „charakterizovaný“, „necharakterizovaný“ a „nedôsledne charakterizovaný“ spôsob slovesného deja.

Charakterizované spôsoby slovesného deja, t. j. také, ktoré sa vyznačujú formálnymi príznakmi a tvoria slovotvorné rady, sú predstavené prevažne prefigovanými slovesami. Prefixácia je produktívny spôsob tvorenia spôsobov slovesného deja, a teda má v rámci aspektuálnosti závažnú úlohu. Spôsoby slovesného deja vytvárané predponami sú rozložené tesne okolo morfológického jadra aspektuálnosti. V rámci kategórie aspektuálnosti možno názorne poukázať na vidové a sémantické, čiže gramatické a lexikálne vplyvy a dôsledky pôsobenia tvarotvorných a slovotvorných postupov.

Kategória slovesného vidu ako morfológické jadro aspektuálnosti zaujíma centrálné postavenie. V rámci kategórie slovesného vidu nachádzajú svoje miesto dvojice s rovnakým lexikálnym významom, rozlišujúce sa iba dokonavosťou a nedokonavosťou, t. j. vidom. Toto konštatovanie je nesporné, no sporný a nejednotný je zatiaľ výklad uvedeného protikladu, ako aj náplň pojmov dokonavosť a nedokonavosť. Nová *Gramatika súčasnej spisovnej ruštiny* (1970) definuje slovesá dokonavého vidu ako dosahujúce svoj limit (rus. predel) a slovesá nedokonavého vidu ako nedosahujúce svoj limit (s. 337). Nadväzuje sa tým na staršie definície, najmä V. V. Vinogradova (1947). Rozšírenejšie je charakterizovanie vidového protikladu na základe „celistvého poňatia deja“ (Ju. S. Maslov, L. N. Smirnov, W. Šmiech a iní). S. Ivan-

čev (1971) navrhuje na vyjadrenie dokonavosti termíny „komplexnosť/neprocesuálnosť“ a na vyjadrenie nedokonavosti „nekomplexnosť/procesuálnosť“. Je to určitá kombinácia celistvosti a vnútorného ohraničenia deja. Takýto prístup pokladáme za potrebný a v nadväznosti na určenie A. V. Bondarka, že „dej predstavený v procese jeho priebehu už znamená, že je neohraničený vnútorným limitom“, prihovárame sa za zahrnutie obidvoch hľadísk do samotnej charakteristiky (Sekaninová, 1972). Podobybnosti o príznaku celistvosti ako všeobecne platnom funkčnom príznaku dokonavosti vyslovuje A. Boguslawski (1972, s. 232).

Pôsobenie kategórie slovesného vidu však presahuje okruh vymedzeného jadra v rámci funkčno-sémantickej kategórie aspektuálnosti. Pri charakterizovaných spôsoboch slovesného deja, realizovaných prefixáciou, vidové pôsobenie zasahuje do oblasti spôsobov slovesného deja. Prefixácia ako činiteľ slovotvorný zasahuje do oblasti lexikálno-sémantickej a ako činiteľ perfektivizačný zasahuje do oblasti gramaticko-lexikálnej. Aplikovaním metódy štruktúrno-sémantickej analýzy na súbory predponových slovies jednotlivých slovanských jazykov sa dá presvedčivo dokázať jestvovanie predpôn s rozličným stupňom ich lexikálnej hodnoty (Sekaninová, 1968; 1970; 1971). Postupnosť ide od predpôn plne lexikalizovaných, vytvárajúcich nové slovesá, cez predpony modifikujúce lexikálny význam slovesného základu, ktoré označujú rozličné fázy a spôsoby priebehu slovesného deja až k predponám s minimálnym až nulovým lexikálnym významom. V tejto tretej skupine vystupuje do popredia perfektivizačná funkcia predpony, a teda predpona vystupuje ako vidový ukazovateľ bez pôsobenia na lexikálny význam slovesa. A práve táto časť je na tesnej hranici medzi vonkajšou oblasťou jadra a vnútornou oblasťou periférie funkčno-sémantickej kategórie aspektuálnosti. Zo skutočnosti, že perfektivizačné pôsobenie presahuje okruh kategórie slovesného vidu, nevyvoláva výrazné lexikálne zmeny, ba dvojice utvárané istými predponami v spojení s istými slovesnými základmi sa odlišujú iba vidom, vyplýva, že medzi jadrom a jeho okolím, čiže perifériou, jestvuje postupný prechod. Tým možno do veľkej miery vysvetliť nejednotnosť názorov práve na túto oblasť prefixácie i dvojaké označovanie toho istého javu. Podľa jedného hľadiska sa pozornosť sústreďuje na neprítomnosť lexikálnych zmien pri prefixácii v istých prípadoch a zvýrazňujú sa vidové zmeny. Predpony, pomocou ktorých sa v týchto prípadoch imperfektívne sloveso perfektivizuje, sa pokladajú za čisto vidové, t. j. také, ktoré vytvárajú vidové dvojice a nespôsobujú zmeny lexikálneho významu imperfektívneho základu (Tichonov, 1964; 1968; Kopečný, 1962; Boguslawski, 1963; Grickat 1967; Peciar, 1967; 1968). Podľa druhého hľadiska sa zvýrazňuje rezultatívne pôsobenie daných predpôn. Predpony sa považujú za činiteľa vytvárajúceho všeobecno-rezultatívny spôsob slovesného deja (Maslov, 1958; 1965; Bondarka, 1967; Ivanova, 1972).

Popri vyhranených stanoviskách k tejto problematike jestvujú i také, ktoré pokladajú túto otázku za otvorenú. L. N. Smirnov (1970, s. 68, prichádza k záveru, že „v súčasnosti niet dostatočne presvedčivých argumentov proti možnosti v zásade tvoriť vidové páro-no-súvzťažné korelácie pomocou predpôn (ide o vzťahy typu *delat* — *sdelat*, slov. *robiť* — *urobiť* atď.)“. Príčina nejednotnosti v chápaní uvedených predpôn je vo veľkej miere v rozličnom ponímaní a charakterizovaní vidového protikladu.

Prístup k celej uvedenej problematike z aspektu vyčleňovania „pojmových kategórií“ istého druhu, ktoré A. V. Bondarko nazýva funkčno-sémantickými kategóriami, je v riešení problematiky aspektuálnosti veľkým krokom dopredu. Mnohé skúmané javy dostávajú v rámci tejto kategórie ako funkčno-sémantického poľa svoje funkčné miesta, čím vzniká možnosť osvetliť a charakterizovať ich z rozličných hľadísk. Okolo jadra aspektuálnosti, ktoré tvorí kategória slovesného vidu a jeho prechodného pásma sú na hranici periférie ďalej rozložené lexikálne spôsoby slovesného deja, ku ktorým patria všetky typy predponových slovies s výrazným pôsobením lexikálnej predpony. Všetky tieto prípady tvoria vlastne „okolie“ jadra. Až ďalej, mimo tohto okolia, do skutočnej „periférie“ možno lokalizovať iné spôsoby vyjadrovania aspektuálnosti, napr. „analytické spôsoby deja“, a ešte ďalej neslovesné lexikálne ukazovatele, ktoré vystupujú ako vonkajšie činitele.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

BONDARKO, A. V.: Grammaticeskaja kategorija i konteksti. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1971. 115 s.

BONDARKO, A. V. — BULANIN, L. L.: Russkij glagol. 1. izd. Leningrad, Izdatelstvo Prosveščeniye 1967. 192 s.

BOGUSŁAWSKI, A.: Prefiksacja czasownikowa we wspolczesnym jezyku rosyjskim. 1. vyd. Wrocław—Warszawa—Kraków, Wydawnictwo PAN 1963. 141 s.

BOGUSŁAWSKI, A.: K voprosu o semantičeskoj storone glagolnych vidov. In: *Z polskich studiów slawistycznych*. Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe 1972, s. 227—232.

Grammatika [sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. Ju. Švedova. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1970. 767 s.

GRICKAT, I.: Prefiksacija kao sredstvo gramatičke (čiste) perfektizacije. *Južno-slovenski filolog*, 27, 1967, s. 185—223.

IVANČEV, S.: Problemy na aspektualnosta v slavianskite jezici. 1. izd. Sofia, Izdatelstvo na Bălgarskata Akademija na naukite 1971. 262 s.

IVANOVA, K.: Način na dejstvije v sovremennije bălgarski jezik. [Rukepis.] Sofia 1972.

KOPEČNÝ, F.: Slovesný vid v češtine. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAF 1962. 144 s.

MASLOV, Ju. S.: Rol tak nazývajemoj perfektivacii i imperfektivacii v processe voznikovenija slavianskogo glagolnogo vida. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Akademii nauk SSSR 1958. 39 s.

MASLOV, Ju. S.: Sistema osnovnyh poňatij i terminov slavianskoj aspektologii. In: Voprosy obščego jazykoznanija. Leningrad, Izdatelstvo Leningradskogo universiteta 1965, s. 53—80.

MUČNIK, I. P.: Grammatičeskije kategorii glagola i imeni v sovremennom russkom literaturnom jazyke. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1971. 110 s.

PECIAR, Š.: Koncepcie slovesnej predpony *na-* v slovenčine. Jazykovedný časopis, 18, 1967, s. 138—150.

PECIAR, Š.: K problému čisto vidových predpón. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 216—230.

SEKANINOVÁ, E.: Analýza sémantiky komponentov v predponovom slovese. In: Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české. 3. Praha, Academia 1968, s. 232—286.

SEKANINOVÁ, E.: Miesto prefixácie vo vidovom systéme slovanského slovesa. Slavica Slovaca, 5, 1970, s. 17—33.

SEKANINOVÁ, E.: Štruktúrne-sémantická analýza slovíes s predponou *na-* v slovenčine. Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 26—35.

SEKANINOVÁ, E.: Slovesná predpona *do-* v ruštine a slovenčine. Československá rusistika, 16, 1971, s. 193—199.

SEKANINOVÁ, E.: Nové pohľady na kategóriu slovesného vidu. Jazykovedný časopis, 23, 1972, s. 192—197.

SMIRNOV, L. N.: Glagolnoje vidoobrazovanie v sovremennom slovackom literaturnom jazyke. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1970. 216 s.

ŠMIECH, W.: Funkcje aspektów czasownikowych we współczesnym języku ogólnopolskim. 1. vyd. Łódź, Łódzkie towarzystwo naukowe 1971. 146 s.

TICHONOV, A. N.: Čistovidovye pristavki v sisteme russkogo vidovogo formoobrazovanija. Voprosy jazykoznanija, 13, 1964, č. 1, s. 45—48.

TICHONOV, A. N.: Čistovidovaja pristavka *s-* v sovremennom russkom jazyke. In: Issledovanija po russkomu i slavianskomu jazykoznaniju. Trudy Samarkand'skogo gosudarstvennogo universiteta im. A. Navoi. Samarkand 1968, s. 106—110.

VINOGRADOV, V. V.: Russkij jazyk. (Grammatičeskoje učenie o slove.) 1. izd. Moskva—Leningrad, Gosudarstvennoje učebno-pedagogičeskoje izdatelstvo Ministerstva prosvěščenija RSFSR 1947. 784 s.

СОДЕРЖАНИЕ «АСПЕКТУАЛЬНОСТИ» КАК ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

Резюме

Автор статьи исходит из определения функционально-семантической категории как «системы разногодных языковых средств, способных взаимодействовать для выполнения определенных семантических функций», которое приводит А. В. Бондарко в своей работе о грамматической категории и контексте. Аспектуальность включает в себя разные средства для выражения характера протекания глагольного действия. В качестве морфологического ядра этой категории выступает глагольный вид и компонентами периферии являются способы глагольного действия.

Характеризованные способы глагольного действия (по терминологии Ю. С. Маслова), т. е. такие, которые обладают формальными признаками и составляют словообразовательные ряды, образуются прежде всего приставочными глаголами. Префиксация представляет собой продуктивный способ образования способов глагольного действия и, таким образом, играет в рамках категории аспектуальности важную роль.

Автор приведенной статьи уделяет внимание определению места приставочных глаголов, обозначающих разные способы глагольного действия и содержащих приставки с различной степенью семантического содержания. На грани ядра и периферии аспектуальности находятся случаи с минимальным семантическим содержанием, в некоторых случаях совсем исчезающим. Эти случаи характеризуются разными исследователями по-разному, смотря по тому, с какой точки зрения они определяются и как понимается оппозиция перфективного и имперфективного глагола в видовой паре. Целью заметок автора является показание на сложность и взаимодействие видовых и семантических изменений, вызванных префиксацией в рамках аспектуальности как функционально-семантической категории.

POKROKY V SOVĚTSKÉ PSYCHOLINGVISTICE

JAN PRŮCHA

Zatímco v druhé polovině 60. let se sovětská psycholingvistika zaměřovala na vyjasňování svých základních teoretických a metodologických problémů (značná pozornost byla přitom věnována i kritickému zhodnocení zahraničních teorií, hlavně americké psycholingvistiky), v poslední době lze pozorovat vzrůstající orientaci na konkrétní výzkumné úkoly teoretického a aplikačního charakteru. V tomto článku podáváme přehled o nejdůležitějších sovětských výzkumech v psycholingvistice za období r. 1971—1972 (podrobný přehled za předcházející období je obsažen v jiných pracích — viz Průcha, 1971; 1972).

Pro současnou sovětskou psycholingvistiku je příznačná orientace na dvě oblasti aplikací: a) osvojování a vyučování cizího jazyka, b) masová komunikace a propaganda. Největší výzkumnou aktivitu v těchto oblastech projevují tři moskevská centra, a to Skupina psycholingvistiky a teorie komunikace (Jazykovědný ústav *AV SSSR*), Skupina psycholingvistiky Vědecko-metodického centra ruského jazyka (Moskevská státní universita) a Laboratoř experimentální fonetiky a psychologie řeči (I. Moskevský státní pedagogický institut cizích jazyků). Tato pracoviště, kromě vlastních teoretických a experimentálních výzkumů, vyvíjejí také důležitou činnost vědecko-organizační: bibliograficko-dokumentační služby, výchova nových specialistů a organizování pravidelných konferencí o psycholingvistice. Poslední z těchto konferencí, již čtvrtá, byla uspořádána v Moskvě r. 1972 a její hlavní referáty jsou publikovány ve sborníku *Materialy IV Vsesojuznogo simpoziuma po psycholingvistike* (1972).

Značná část příspěvků z tohoto sympozia se zabývala různými problémy psycholingvistických výzkumů masové komunikace, a to s jasnou orientací vycházející ze sociolingvistiky a tzv. sociální psychologie jazyka: E. F. Tarasov (1972) pojednával o sociálním působení a ovlivňování v jazykové komunikaci, A. A. Leontjev (1972 a) o psychologických aspektech jazykové komunikace, S. V. Neverov (1972) o specifitostech jazyka masové komunikace v současném Japonsku aj. B. Ch. Bražnokov (1972) podal zajímavou koncepci jazykové komunikace jako typu sociální komunikace, a to s oporou i s některými výhradami k práci československého sociálního psychologa J. Janouška (1968). Z ostatních příspěvků je nutno upozornit zejména na dva: pokus o experimentálně založený model slovního významu (Sacharnyj, 1972) a teoretická kritika psycholingvistických modelů (Frumkina, 1972).

Studie Frumkinové přináší důležité úvahy týkající se vztahu mezi teoretickými modely jazykového chování a jejich experimentálními verifikacemi. Frumkinová rozebírá nedostatky současné psycholingvistiky vyplývající z toho, že „většina lingvistických a psycholingvistických tvrzení a popisů je neverifikovatelná z hlediska jejich pravdivosti nebo neplatnosti“ (s. 94). Jinými slovy, „pro mnohé psycholingvistické práce je charakteristické to, že vysvětlují *černou skříňku* prostřednictvím jiné, stejně nejasné *černé skříňky*“ (s. 98). Autorka zřejmě vychází z poznatků a zkušeností získaných při jejím vlastním výzkumu vizuální percepce řečových jednotek (viz Frumkina, 1971). Na základě toho formuluje závažný požadavek, aby lingvistické a psycholingvistické modely byly konstruovány tak, aby byla možná jejich objektivní experimentální verifikace: „Kvalita jednotlivých modelů musí být hodnocena z hlediska jejich schopnosti vysvětlovat určité experimentálně zjištěné faktory a také z toho hlediska, zda daný model má prognostikační schopnost ve vztahu k novým experimentům. Je zřejmé, že při současném stavu vědeckého rozvoje, který umožňuje vytváření verifikovatelných modelů, mají poznávací hodnotu pouze ty modely, které popisují jen jednotlivé, specifické aspekty řečové činnosti“ (s. 99).

Jak jsme již uvedli, sovětská psycholingvistika začala intenzivně studovat problémy masové komunikace a masové propagandy a agitace. To je považováno za velice důležitý vědecký výzkum vzhledem k úloze, kterou má masová komunikace v životě socialistické společnosti. Některé psycholingvistické aspekty masové komunikace jsou diskutovány v příspěvcích sborníku *Problémy sociálnej psychologii i propaganda* (1971).¹ Týkají se hlavně vztahu sémantiky a propagandy (Jermolenko, 1972), emocionálního faktoru v propagandistickém působení (Jakobson, 1972), veřejného projevu jako formy jazykové komunikace (Nožin, 1972) a obsahové analýzy textů (Korobejnikov, 1972).

Tzv. obsahová analýza (analiz soderžanija) textů novin, rozhlasových a televizních projevů aj. se v Sovětském svazu začala využívat pro různé aplikační účely, např. ve výzkumu veřejného mínění. Jak uvádí V. S. Korobejnikov (1972), ve výzkumném projektu „Fungování veřejného mínění v městském prostředí“ (Ústav konkrétních sociálních výzkumů *AV SSSR*) byla asi jedna čtvrtina procedur zpracována pomocí obsahové analýzy. V této souvislosti má značnou důležitost výzkum tzv. informačního obsahu žurnalistických textů, který provádí v uvedeném ústavu T. M. Dridzeová (1969; 1972). Cílem tohoto psycholingvistického a sociolingvistického výzkumu je vypracovat objektivní metody (míry), které by umožnily predikovat

¹ V krátké době po uveřejnění tohoto sovětského sborníku byl vydán jeho slovenský překlad *Problémy sociálnej psychologie a propaganda* (1972).

efekty vyvolávané určitým textem u příjemce (čtenáře). Základem pro analýzu informačního obsahu textu je tzv. obecný slovník žurnalistických textů sestavený podle frekvenčního principu aj. kritérií. Ten se používá pro konstrukci tzv. textu — etalonu (s minimální redundancí a optimální logickou strukturou) sloužícího při experimentálním zjišťování sémiotické úrovně čtenářů. I když výzkum Dridzeové je zatím ve stádiu předběžného ověřování, dospěla autorka již i k některým obecným závěrům: „Jakákoliv typologie textů z hlediska jejich informačního obsahu musí být vytvořena s ohledem na sémiotickou strukturu příjemců, a tudíž nemůže být univerzální“ (Dridze, 1972, s. 67).

Konkrétní výsledky z výzkumu masové komunikace se týkají i dalších aspektů, jako je např. aplikace tzv. míry čtivosti na texty ruštiny (Mackovskij, 1970), studium percepce mluvených projevů v televizní komunikaci (Bojko, 1972) aj. Důležité práce z této oblasti jsou publikovány ve sborníku *Rečevoje vozdejsťvije — Problemy prikladnoj psiholingvistiki* (1972), který obsahuje rozšířené referáty z III. všesvazového sympozia o psycholingvistice (Moskva 1970).

Druhá hlavní oblast současných výzkumů sovětské psycholingvistiky se týká jazykového vyučování. Kromě rozsáhlého sborníku *Issledovanija jazyka i reči* (1971), připraveného v Laboratoři experimentální fonetiky a psychologie řeči (*I. MGPIIJ*) pod vedením prof. V. A. Artemova, bylo publikováno několik dalších důležitých psycholingvistických prací: *Aktualnyje problemy psihologii reči i psihologii obučenija jazyku* (1970), *Voprosy psiholingvistiki i prepodavanije russkogo jazyka kak inostrannogo* (1971), *Psiholingvistika i obučenije inostrancev russkomu jazyku* (1972) aj. Všechny tyto práce obsahují originální a interdisciplinárně pojaté studie teoretické i experimentální zabývající se procesem osvojování cizího jazyka u individua a zčásti také problematikou metod vyučování cizím jazykům, zjišťováním jazykových schopností a dovedností pomocí testů aj. Obecným teoretickým východiskem těchto prací je pojetí, že teorie řečové činnosti je pro metodiku jazykového vyučování primární vědou, jak to výstižně vyjádřil E. M. Vereščagin (1969, s. 4): „Dříve než učitel cizího jazyka přistoupí k vyhledávání forem a metod výuky, měl by být obeznámen se současnými poznatky o procesu produkce řeči, s biologickými základy jazykové schopnosti člověka, s problematikou vztahu řeči a sociálního prostředí...“

Významné práce vznikly také v jiných oblastech sovětské teoretické a aplikované psycholingvistiky, z nichž upozorníme alespoň na tři: (1) Kolektivní monografie *Semantičeskaja struktura slova — Psiholingvističeskije issledovanija* (1971) dokládá, jak intenzivní výzkum se nyní provádí v sémantice, často s využitím metod tzv. slovních asociací (Klimenko, 1971; Levickij, 1971; Zalevskaia, 1971 aj.).² V této souvislosti je zkoumána také tzv. situační

gramatika (situativnaja grammatika), tj. experimentální zjišťování vztahů mezi mimojazykovými objekty a strukturou jejich slovních denotátů (Gak, 1971 aj.). Zřejmě nejzávažnějším příspěvkem v sb. *Semantičeskaja struktura slova* je rozsáhlá studie A. R. Luriji a O. S. Vinogradovové (1971) pojednávající o neuropsychologickém experimentálním zjišťování sémantických slovních polí. Jak autoři dokazují, objektivní výzkum sémantických slovních polí ukazuje na možnosti využívání získaných údajů při klasifikaci různých skupin uživatelů jazyka, v závislosti na jejich kulturní úrovni, profesionální přípravě aj. a také při diagnostice řečových deficitů a poranění mozku. Celkově tyto práce odrážejí takovou koncepci slovního významu, podle které význam není izolovaný reprezentant (denotát) objektivní skutečnosti, ale element sémantického systému, jehož vnitřní struktura je závislá na jeho vztazích k jiným elementům tohoto systému; sémantická struktura slova je jakýsi mikrokosmos, v němž se odráží struktura lidského poznání (*Semantičeskaja struktura slova*, s. 3).

(2) Zajímavým příspěvkem ke studiu pravděpodobnostních procesů v jazykovém chování je práce moskevské psycholingvistky R. M. Frumkinové (1971).³ Autorka uplatňuje hypotézu, že jazykové chování individua je založeno na principu tzv. pravděpodobnostní prognostikace (verojatnostnoje prognozirovanije), tj. stejným způsobem jako si člověk vytváří pravděpodobnostní obraz o obklopujícím jej prostředí, vytváří si i představy o pravděpodobnostní organizaci řeči. Hlavním účelem práce Frumkinové je ověřit experimentálně tuto hypotézu, především pokud jde o lexikální komponent lidské verbální paměti. „Lze si představit, že každé slovo, uchovávané v paměti individua, má určitý *frekvenční index*, který koresponduje s četností výskytu daného slova v předcházející jazykové zkušenosti individua. Slovní zásoba jako celek je organizována v souladu s frekvenčními indexy jednotlivých slov“ (s. 18).

Frekvenční indexy slov jsou identické s tzv. subjektivními pravděpodobnostmi slov zjišťovanými experimentálně ve výzkumech Frumkinové, ale naopak jsou odlišné od tzv. objektivních pravděpodobností slov obsažených ve frekvenčních slovnících. Vzhledem k tomu zaujímá Frumkinová negativní stanovisko k využívání hodnot frekvenčních slovníků v psycholingvistickém výzkumu; ve výše citované recenzi jsme poukázali na to, že toto stanovisko

² Pokus o vytvoření celistvé teorie a metodologie psycholingvistického studia slovního významu (především s využitím Osgoodovy metody sémantického diferenciatu) je obsažen v knize A. P. Klimenkové *Voprosy psiholingvističeskogo izučeniija semantiki* (1970). — Srov. k tomu zhodnocení a některé kritické výhrady v naší recenzi této práce v *Čs. psychologii*, 16, 1972, s. 70—72.

³ Viz podrobné zhodnocení této práce v naší recenzi v *Čs. psychologii*, 16, 1972, s. 548—549.

není opodstatněné z toho důvodu, že objektivní pravděpodobnosti slov jsou relativně konstantní hodnoty, kdežto subjektivní pravděpodobnosti slov jsou značně proměnné hodnoty (mění se např. v závislosti na čase aj.). V každém případě však vytvářejí experimenty Frumkinové pozitivní analytické předpoklady pro verifikovatelný model percepce řeči, postulovaný v jiné práci této autorky (Frumkina, 1972).

(3) Konečně další významnou prací je monografie E. N. Vinarské (1971) o afázii. Na základě klinických analýz a experimentálního šetření autorka přesvědčivě dokazuje, že výzkum afázie, apraxie, agnózie a jiných patologií řeči není možný jen v rámci fyziologie a medicíny, ale musí být prováděn v těsné součinnosti neuropsychologů, psychiatrů a lingvistů. To vede k rozvoji nové integrované disciplíny vzniklé na hranicích medicíny, psychologie a lingvistiky — neurolingvistiky.⁴ Kniha Vinarské obsahuje také seznam ruských termínů z neurolingvistiky s jejich stručným výkladem.

Celkově lze konstatovat, že jak výzkumy, o nichž jsme zde referovali, tak plánované projekty jasně prokazují, že sovětská psycholingvistika se snaží překonat úzký rámec „tradičních“ modelů jazykového chování a vytvářet nové teorie založené také na sociolingvistickém a sociálně psychologickém přístupu.⁵ Toto nové pojetí je vyjádřeno v programové studii A. A. Leontjeva (1972 b, s. 8 a 20): „Přirozený vývoj aplikovaných výzkumů vedl k tomu, že psychologie řeči, disponující výlučně aparátem tradiční psychologie, a lingvistika, operující jen tradičními jazykovědnými pojmy a metodami, se ocitly v nevýhodném postavení před novými úkoly... Jsou to úkoly, k jejichž řešení nestačí jen znát obecné charakteristiky řeči jako procesu nebo vyšší psychické funkce a nestačí mít model systému jazyka sestavený na základě analýzy textů...“

Vývojová tendence v současné psycholingvistice je do značné míry ovlivněna mohutným rozvojem teorie a praxe masové komunikace (a také výzkumem v oblasti etnografie a kulturní antropologie). To vše vede ke spojení psycholingvistiky se sociologií a sociální psychologií, k zavádění nových teoretických pojmů a metod a k přeměně psycholingvistiky na — vyjádřeno termínem francouzského psychologa S. Moscovice — psychosociologii řeči.“

*Pedagogický ústav ČSAV
Mikulandská 5, Praha 1*

⁴ Základní teoretické problémy neurolingvistiky vymezil A. R. Lurija (1968). O neurolingvistické analýze řečové činnosti viz A. R. Lurija (1973).

⁵ Toto nové pojetí studia jazykového chování se odráží v pracích psycholingvistického sborníku *Soviet Studies in Language and Language Behaviour* (1973).

Bibliografie

Aktualnyje problemy psichologii reči i psichologii obučenija jazyku. Red. A. A. Leontjev — T. V. Rjabova. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1970. 164 s.

BOJKO, V. V.: O vosprijatii televizionnogo soobščeniija v zavisimosti ot tempa čtenija. *Voprosy psichologii*, 18, 1972, s. 47—56.

BRAŽNOKOV, B. CH.: Ličnostnoje i socialno-orientirovannoje rečevoje obščeniije. In: *Materialy IV Vsesojuznogo simpoziuma po psicholingvističke. Moskva, Institut jazykoznanija AN SSSR 1972*, s. 16—27.

DRIDŽE, T. M.: Eksperimentalnoje izučeniije problemy informativnosti publicističeskogo teksta. In: *Psichologičeskije i psicholingvističeskije problemy vladenija i ovladenija jazykom. Red. A. A. Leontjev — T. V. Rjabova. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1969*, s. 116—122.

DRIDŽE, T. M.: Jazyk informacii i jazyk recipienta kak faktory informirovannosti (Opyt ispolzovanija psicholingvističeskich metodik v sociolingvističeskom issledovanii). In: *Rečevoje vozdejstvije. Red. A. A. Leontjev. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1972*, s. 34—80.

FRUMKINA, R. M.: Verojatnost elementov teksta i rečevoje povedeniije. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1971. 167 s.

FRUMKINA, R. M.: Ob otnošenii meždu teorijej, modelju i eksperimentom v psicholingvističeskom issledovanii. In: *Materialy IV Vsesojuznogo simpoziuma po psicholingvistike. Moskva, Institut jazykoznanija AN SSSR 1972*, s. 92—99.

GAK, V. G.: Semantičeskaja struktura slova kak komponent semantičeskoj struktury vyskazyvanija. In: *Semantičeskaja struktura slova. Red. A. A. Leontjev. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1971*, s. 78—95.

Issledovanija jazyka i reči. Učenyje zapiski, tom 60, Moskovskij gosudarstvennyj pedagogičeskij institut inostrannyh jazykov, Moskva 1971. 510 s.

JAKOBSON, P. M.: Emocionálny faktor v propagandističeskom pôsobení. In: *Problémy sociálnej psychológie a propaganda. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1972*, s. 65—75.

JANOUSHĚK, J.: Sociální komunikace. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Svoboda 1968. 172 s.

JERMOLENKO, C. V.: Propaganda a sémantika. In: *Problémy sociálnej psychológie a propaganda. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1972*, s. 48—64.

KLIMENKO, A. P.: Voprosy psicholingvističeskogo izučeniija semantiki. 1. izd. Minsk, Izdatelstvo Vyšejšaja škola 1970. 206 s.

KLIMENKO, A. P.: K ocenke rezultatov kačestvennyh sintagmatičeskich eksperimentov. In: *Semantičeskaja struktura slova. Red. A. A. Leontjev. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1971*, s. 63—77.

KOROBEJNIKOV, V. S.: Obsahová analýza propagandističeských materiálův. In: *Problémy sociálnej psychológie a propaganda. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1972*, s. 76—99.

LEONTJEV, A. A.: K psichologii rečevoego vozdejstvija. in: *Materialy IV Vsesojuznogo simpoziuma po psicholingvističke. Moskva, Institut jazykoznanija AN SSSR 1972 a*, s. 28—41.

LEONTJEV, A. A.: Osnovnyje napravlenija prikladnoj psicholingvistiki v SSSR. In: *Rečevoje vozdejstvije. Red. A. A. Leontjev. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1972 b*, s. 7—24.

LEVICKIJ, V. V.: Eksperimentalnyje dannyje k probleme smyslovoj struktury slova. In: *Semantičeskaja struktura slova. Red. A. A. Leontjev. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1971*, s. 151—168.

LURIJA, A. R.: Problemy i fakty nejrolingvistiki. In: *Teorija rečevoej dejatelnosti. Red. A. A. Leontjev. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1968*, s. 198—218.

LURIJA, A. R.: Neuropsychologická analýza řečové činnosti. *Československá psychologie*, 17, 1973.

LURIJA, A. R. — VINOGRADOVA, O. S.: Objektivnoje issledovanije dinamiki semantičeskich sistem. In: *Semantičeskaja struktura slova. Red. A. A. Leontjev. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1971*, s. 27—62.

MACKOVSKIJ, M. G.: K voprosu o količinstvennom izmerenii trudnosti pečatnogo materiala. In: *Materialy III Vsesojuznogo simpoziuma po psiholingvistike*. Moskva, Institut jazykoznanija AN SSSR 1970, s. 23—26.

Materialy IV Vsesojuznogo simpoziuma po psiholingvistike i teorii komunikacii. Red. A. A. Leontjev. Moskva, Institut jazykoznanija AN SSSR 1972. 182 s.

NEVEROV, S. V.: Nekotoryje osobennosti jazyka massovoj kommunikacii v sovremennoj Japonii. In: *Materialy IV Vsesojuznogo simpoziuma po psiholingvistike*. Moskva, Institut jazykoznanija AN SSSR 1972, s. 69—78.

NOŽIN, J. A.: Verejný prejav ako forma komunikácie. In: *Problémy sociálnej psychológie a propaganda*. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1972, s. 162—184.

Problémy sociálnej psychológie i propaganda. Red. V. N. Kolbanovskij — Ju. A. Šerkovin. Moskva, Politizdat 1971. 181 s.

Problémy sociálnej psychológie a propaganda. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1972. 197 s.

PRŮCHA, J.: Sovětský výzkum v psychologii řečové činnosti. *Československá psychologie*, 15, 1971, s. 62—73.

PRŮCHA, J.: *Soviet Psycholinguistics*. 1. ed. The Hague, Mouton. 1972. 117 s.

Psycholingvistika i obučeníje inostrancev ruskomu jazyku. Red. A. A. Leontjev — T. V. Rjabova. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1972. 230 s.

Rečevoje vozdejstvije (Problemy prikladnoj psiholingvistiki). Red. A. A. Leontjev. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1972. 142 s.

SACHARNYJ, L. V.: Struktura značenija slova i situacija. In: *Materialy IV Vsesojuznogo simpoziuma po psiholingvistike i teorii komunikacii*. Moskva, Institut jazykoznanija AN SSSR 1972, s. 141—153.

Semantičeskaja struktura slova (Psiholingvističeskije issledovanija). Red. A. A. Leontjev. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1971. 215 s.

Soviet Studies in Language and Language Behaviour. Red. J. Průcha. The Hague, Mouton 1973 (v tisku).

TARASOV, E. F.: Socialnoje vzaimodejstvije v rečevom obščeníi. In: *Materialy IV Vsesojuznogo simpoziuma po psiholingvistike i teorii komunikacii*. Moskva, Institut jazykoznanija AN SSSR 1972, s. 8—15.

VEREŠČAGIN, E. M.: Voprosy teorii reči i metodiki prepodavanija inostrannyh jazykov. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1969. 88 s.

VINARSKAJA, E. N.: Kliničeskije problemy afazii (Nejrolingvističeskij analiz). 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Medicina 1971. 215 s.

ZALEVSKAJA, A. A.: Svobodnyje asociacii v treh jazykach. In: *Semantičeskaja struktura slova*. Red. A. A. Leontjev. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1971, s. 96—123.

ДОСТИЖЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ПСИХОЛИНГВИСТИКИ

Резюме

В статье дается обзор важнейших результатов советской психолингвистики за 1971—1972 гг. (Подробную оценку советских психолингвистических исследований см. в работе Я. Пруху, 1972.)

Для современной советской психолингвистики типичны:

а) новая ориентация, ведущая к связи теории речевой деятельности с социолингвистикой, социальной психологией и др. («психосоциология речи»);

б) повышающийся интерес к прикладным исследованиям, особенно в области преподавания иностранных языков и массовой коммуникации.

SPRÁVY A POSUDKY

PROF. VILIAM SCHWANZER ŠESŤDESIATROČNÝ

Univ. prof. dr. Viliam Schwanzer, CSc., ktorý sa 8. októbra 1973 dožíva v dobrom zdraví a v plnom rozvoji svojej **bádateľskej, pedagogickej i organizačnej** činnosti svojej šesťdesiatky, dostal sa k vedeckej práci pomerne neskoro.

Ako bratislavský rodák začal po skončení stredoškolských štúdií na Univerzite Komenského študovať právo, ale po roku (1932) sa preorientoval na germánsku a slovanskú filológiu. Po absolutoriu odišiel z Bratislavy — pôsobil v Nitre a Prievidzi — no napokon sa znova vrátil do svojho rodného mesta. Učil tu najprv na rozličných stredných školách, od r. 1948 pôsobí na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, na jej katedre germanistiky. Habilitoval sa r. 1956 a r. 1970 bol vymenovaný za profesora.

Z povahy študijného odboru i dôvernej znalosti nemčiny a slovenčiny vyplýva dávny záujem V. Schwanzera o problematiku jazykových kontaktov a konfrontačného štúdia jazykov vôbec. Jeho práce z tejto oblasti sú podložené bohatým materiálom a vždy vyúsťujú do širších, všeobecne platných záverov. Všeobecnú platnosť majú i jeho štúdiá o balaste v jazyku, o vzťahoch formy a funkcie i o jazykovej komunikácii.

Za veľký prínos treba pokladať Schwanzerovo úsilie sprostredkovať svetovej lingvistickej verejnosti výsledky slovenských jazykovedných prác, či už v podobe odkazov na slovenskú produkciu vo vlastných štúdiách, či upozorňovaním na naše práce v rozličných orgánoch a inštitúciách, ktorých je V. Schwanzer členom.

Nemožno obísť ani organizačnú prácu V. Schwanzera, ktorú vykonáva predovšetkým ako profesor nemického jazyka na Filozofickej fakulte UK, ale aj ako organizátor a riaditeľ Inštitútu prekladateľstva a tlmočníctva v rámci Univerzity 17. novembra.

Za všetku prácu, ktorú V. Schwanzer vykonal a neprestáva vykonávať v našej jazykovede, patrí mu naša vďaka a želanie dobrého zdravia a dost' pokoja, aby mohol úspešne realizovať všetky svoje osobné i vedecké plány.

J. Horecký

V sérii publikácií, vydaných AN SSSR k päťdesiatemu výročiu vzniku Sovietskeho zväzu, vyšiel v jubilejnom roku 1972 vo vydavateľstve Nauka pod názvom *Problemy dvujazyčija i mnogojazyčija* zborník materiálov z vedeckej konferencie, ktorú usporiadala vedecká rada úlohy „Zákonitosti rozvoja národných jazykov v súvislosti s rozvojom socialistických národov“ spolu s Inštitutom jazykoznanija AN SSSR, Inštitutom ruského jazyka AN SSSR a Inštitutom jazyka a literatúry AN Turkmenskej SSR v Ašchabade v októbri 1969 a na ktorej sa zúčastnili lingvisti, pedagógovia, literárni vedci, sociológovia, filozofi, etnografi, psychológovia a historici z Moskvy, Leníngradu a takmer zo všetkých zväzových a autonómnych republík a oblastí.

Účastníci konferencie podrobili kritike názory niektorých bádateľov, podľa ktorých bilingvizmus je na prekážku pri fungovaní národných jazykov a brzdí rozvoj myslenia detí. Konferencia ukázala neopodstatnenosť takýchto názorov (s. 3). Účastníci konferencie podporili stanovisko sovietskych jazykovedcov o značnom sociálnom význame bilingvizmu v podmienkach mnohonárodného štátu, akým je ZSSR (s. 5).

V otázke vymedzenia bilingvizmu sa nedosiahla jednota názorov. Viacerí bádatelia definujú bilingvizmus ako „dokonalé, resp. viac-menej rovnaké ovládanie dvoch jazykov“ (za kritérium sa pokladá schopnosť „myslieť dvoma jazykmi“) a od bilingvizmu odlišujú diglosiu, t. j. nerovnaké ovládanie dvoch jazykov, ktoré sa používajú v rozličných podmienkach jazykového styku (s. 98). Niektorí účastníci konferencie polemizovali s uvedeným vymedzením a zdôrazňovali sociologický aspekt bilingvizmu: schopnosť porozumieť sa s nositeľmi druhého jazyka. Takéto stanovisko zastáva napr. filozof K. Ch. Chanazarov v príspevku *Kritériá bilingvizmu a jeho príčiny* (s. 119—124, najmä 123) a i. T. A. Bertagajev vymedzuje bilingvizmus ako „aktívne alebo pasívne ovládanie druhého jazyka“ (s. 83). Z pedagogického hľadiska je dôležitá otázka, či sa pri osvojovaní si druhého jazyka možno opierať o návyky z materinského jazyka alebo či tieto návyky pôsobia rušivo. Aj o tejto otázke boli vyslovené protichodné mienky. V metodike vyučovania ruštiny v národných školách ZSSR sa viac uplatňuje zásada vychádzať z materinského jazyka. Táto zásada našla podporu prevažnej väčšiny účastníkov konferencie. Prítom sa poukázalo na to, že materinský jazyk môže mať negatívny, ale aj pozitívny vplyv v procese osvojovania si druhého jazyka. S ohľadom na to sa ukázala potreba rozlišovať konvergentnú a divergentnú interferenciu v štruktúrach dvoch jazykov (s. 8—9).

Vela príspevkov bolo venovaných konkrétnym problémom rozličných typov bilingvizmu. V ZSSR nadobúda stále väčšiu dôležitosť „národno-ruský“ bilingvizmus, súvisiaci so vznikom „nového historického spoločenstva ľudí — sovietskeho ľudu“, ako to formuloval L. I. Brežnev na XXIV. zjazde KSSZ. V jednotlivých sovietskych národných republikách existujú však aj iné typy bilingvizmu, príbuzných i nepríbuzných jazykov. Bilingvizmus napomáha vzájomné pôsobenie jazykov, pri ktorom sa rozširuje spoločný fond slov a rastie váha terminologických a iných výpožičiek z ruštiny a cez ruštinu z iných jazykov (s. 9—10).

Príspevky v recenzovanom zborníku nie sú zoskupené podľa tematických okruhov, ale sú usporiadané tak, že v prvej časti sú umiestené príspevky s najvšeobecnejšou a teoretickou tematikou a potom nasledujú príspevky analyzujúce konkrétnejšie alebo čiastkové problémy jednotlivých typov bilingvizmu. V tejto recenzii nemôžeme ani zaznamenať celú bohatú paletu názorov a prístupov, ktoré prináša recenzovaný zborník. S ohľadom na zameranie nášho časopisu si povšimneme niektoré základné referáty a príspevky, v ktorých prevažuje teoretická problematika.

F. P. Filin v príspevku *Súčasný spoločenský vývoj a problém dvojazyčnosti* (s. 13—25) rozoberá typické črty bilingvizmu zo sociologického aspektu podľa spoločenských formácií. Pozoruhodná je jeho téza, že „pre socializmus ako historickú etapu vo vývine ľudstva je charakteristická masovosť bilingvizmu a harmonická koexistencia jazykov“ (s. 24).

J. D. Dešerijev a I. F. Protčenko v obsažnom referáte *Základné aspekty výskumu dvojazyčnosti a mnohojazyčnosti* (s. 26—42) analyzujú rozličné problémy bilingvizmu zo štyroch aspektov: lingvistického, sociologického, psychologického a pedagogického. Predmetom lingvistického aspektu bilingvizmu je „analýza vzájomného vzťahu štruktúr a štruktúrnych elementov dvoch jazykov, ich vzájomného ovplyvňovania, vzájomného pôsobenia a vzájomného prenikania na rozličných rovinách jazykovej stavby“ (s. 28). Súhrn týchto javov sa zahŕňa pod pojem jazykovej interferencie. Rozlišuje sa interferencia „substrátového charakteru“ (pôsobenie štruktúrnych prvkov prvého jazyka na druhý, neskôr osvojený jazyk) a interferencia „adstrátového charakteru“ (pôsobenie druhého jazyka na prvý v reči bilingvistu cestou lexikálnych prevzatí, kalkovaním, utváraním spoločného lexikálneho fondu a napokon rozšírením vplyvu vnútornej formy jazykových jednotiek). Autori rozlišujú interferenciu na rovine jazyka a na rovine reči. Sociologický aspekt si všima „objem spoločenských funkcií a oblastí používania každého z oboch jazykov dvojazyčného obyvateľstva“ a zisťuje, aký stupeň ovládania oboch jazykov je potrebný na to, aby jeden alebo druhý jazyk mohol spĺňať minimálny počet sociálnych funkcií (s. 33). Psychológovia rozlišujú dva typy bilingvizmu: kombinovaný a súvzťažný (rus. *sootnesennyj*). Kombinovaný bilingvizmus vzniká obyčajne pri ústnom osvojení si dvoch jazykov v ranom detstve. Pri ňom sa utvárajú „dva kombinované lingvistické systémy“, „dva rady jazykových prostriedkov, z ktorých každý sa asocjuje s nezávislým sémantickým radom“ (s. 37). Pri „súvzťažnom bilingvizme“ vznikajú „dva korelované lingvistické systémy, ktorých jazykové prostriedky sa asocujú s tým istým sémantickým radom“, pričom sa prejavuje tendencia stále prekladať z jedného jazyka do druhého (*ibid.*). Úlohou pedagogického aspektu je rozpracovanie a využitie metodiky štúdia a osvojovania si dvoch jazykov v podmienkach bilingvizmu.

Spomenutí dvaja autori patria medzi zástancov názoru, podľa ktorého pri osvojení si druhého jazyka treba sa opierať o jazykové vedomie a návyky z materinského jazyka (s. 40). V podmienkach uskutočňovania leninskej národnostnej politiky v ZSSR sú neopodstatnené obavy, že národno-ruský bilingvizmus povedie k zanedbávaniu a k úplnému vytlačeniu národných jazykov (s. 41). Bilingvizmus má napomáhať zblížovanie národov a komunistickú výstavbu v ZSSR.

Prehľad hlavných smerov vo výskume bilingvizmu na Západe po druhej svetovej vojne podáva N. A. Katagoščina (s. 62—74). Konštatuje tri hlavné smery výskumu: I. Výskum jazykových situácií v dvojazyčných a mnohojazyčných rozvojových ázijských a afrických krajinách v súvislosti so vznikom spisovných jazykov v týchto krajinách. II. Formulácia a výskum jednotlivých problémov, ktoré treba riešiť v súvislosti s niektorými aspektmi bilingvizmu. III. Štúdium výsledkov bilingvizmu v intralingvistickom pláne, t. j. štúdium vplyvu jazykových kontaktov na rozličné roviny jazykového systému. (Výber zo zahraničných prác o problémoch jazykových kontaktov, bilingvizmu, interferencie a konvergencie prináša objemný zborník *Novoje v lingvistike*. Vypusk VI. Jazykovoje kontakty. Red. V. J. Rozenvejg. Moskva, Izdatelstvo Progres. 536 s.)

Viaceré zovšeobecňujúce teoretické konštatácie obsahuje príspevok N. A. Baskakova *Bilingvizmus a problém vzájomného prenikania rozličných rovin pri vzájomnom pôsobení jazykov* (s. 74—82). Pozornosť si zaslúži napr. táto téza: „...výsledky vzájomného

pôsobenia jazykov závisia v značnej miere od stupňa ich funkčného rozvoja. Čím širšie a univerzálnejšie sú funkcie daného jazyka, tým menej preniknuteľný je daný jazyk pri kontakte s inými jazykmi, ktorých funkcie sú užšie“ (s. 76).

T. A. Bertagajev v príspevku *Bilingvizmus a jeho druhy...* (s. 82–88) podáva detailnú klasifikáciu jazykových kontaktov a druhov bilingvizmu. Rozlišuje distálnu a proximálnu formu jazykového kontaktu. Výsledkom distálneho (nepriameho) kontaktu dvoch jazykov môžu byť iba prevzatia. Výsledkom proximálneho kontaktu môžu byť nielen prevzatia, ale aj modifikácia jedného z jazykov, ba aj vznik kvalitatívne nového jazykového systému. Bilingvizmus člení autor na aktívny (ovládanie druhého jazyka v ústnej i písomnej forme) a pasívny (čiasťočné ovládanie druhého jazyka, schopnosť rozumieť, ale nie hovoriť druhým jazykom). Z iného aspektu autor rozlišuje bilingvizmus normatívny (pri ktorom sa zachovávajú normy oboch jazykov), jednostranne normatívny (pri ktorom sa zachovávajú len normy jedného z obidvoch jazykov) a nenormatívny. Bilingvizmus môže byť cielavedomý (napr. bilingvizmus rozhlasových hlásateľov) alebo všedný (rus. bytovoj). Podľa počtu nositeľov možno rozlišovať bilingvizmus individuálny, skupinový, hromadný a všeobecný. Negatívny účinok na existenciu jazyka a dôsledky v jazykovej asimilácii má jednostranne normatívny, skupinový a hromadný bilingvizmus, pri ktorom sa porušujú normy materinského jazyka (s. 87). Maximálne priaznivý pre rozvoj národných jazykov je normatívny bilingvizmus (ibid.).

Problémom jazykovej interferencie je venovaný príspevok L. I. Barannikovovej *Podstata interferencie a špecifika jej prejavu* (s. 88–98). Interferenciou nazýva „zmeny v štruktúre alebo v prvkoch štruktúry jedného jazyka pod vplyvom druhého jazyka“ (s. 88). Interferencia sa prejavuje najskôr na rovine reči, a to odchýlkami od noriem daného jazyka. Iba pri osobitných podmienkach môžu fakty rečovej interferencie prechádzať na fakty jazykovej interferencie (s. 89). Interferenciu treba rozlišovať od preberania. Pri preberaní prenikajú do jazykovej štruktúry cudzorodé elementy, ktoré sa v nej asimilujú. Pri interferencii sa mení sama štruktúra alebo jej jednotlivé elementy pod vonkajším vplyvom. Preberajú sa jednotlivé materiálne elementy jazykovej štruktúry, ale nepreberajú sa vzťahy medzi elementmi. Interferencia je naopak späť práve s pôsobením vzťahov v systéme jedného jazyka na systém iného jazyka. Preberanie je charakteristické pre menej organizovanú roviny jazyka, predovšetkým pre lexikálnu rovinu, kým interferencia zasahuje predovšetkým tie jazykové roviny, ktoré sa vyznačujú presnejšou štruktúrnou organizovanosťou (autorka nepripúšťa možnosť preberania nových foném alebo ich variantov; tie sa do jazyka môžu dostať iba cestou interferencie). Preberanie sa môže uskutočniť aj pri slabých, krátkodobých kontaktoch, ba aj bez priameho styku príslušníkov dvoch jazykov. Interferencia je možná iba pri dlhodobých priamych kontaktoch nositeľov rôznych jazykov. Preberanie nemá podstatnejší vplyv na štruktúru jazyka. Interferencia môže pri priaznivých podmienkach spôsobiť podstatnú zmenu v stavbe jazykového systému, v jej vnútornej organizácii. Najsilnejším stupňom interferencie je jazykový substrát, najslabším porušovanie rečových noriem osvojovaného jazyka.

Viacere závažné teoretické tézy obsahuje príspevok V. Z. Pamfilova *Vzájomný vzťah kategórií jazyka a myslenia pri bilingvizme* (s. 103–111). Autor vychádza z tézy, že štruktúra komunikatívnych jazykových jednotiek je izomorfná štruktúre myšlienkového obsahu, ktorý dané jazykové jednotky vyjadrujú. Pritom sú podstatné rozdiely medzi jazykmi rozlínených typov v spôsobe vyjadrovania logickej štruktúry myšlienky na logicko-gramatickej rovine a vo vzťahu tejto roviny k syntaktickej stavbe vety (s. 104). Podobne aj vo vzťahu slova a pojmu sú medzi jazykmi rozdiely, v čom sa prejavuje národná špecifika jazykov. Autor súhlasí s konštatovaním L. V. Ščerbu, že v obsahovej

stránke zodpovedajúcich slov rozličných jazykov sú podstatné rozdiely, ale odmieta názor, že v takýchto prípadoch ide aj o rozdiely v príslušných pojmoch.

Pozornosť si zaslúžia aj ostatné príspevky recenzovaného zborníka. Jeho štúdium poskytne jazykovedcom aj iným bádateľom závažné podnety v oblasti výskumu problémov bilingvizmu, jazykových kontaktov a jazykovej interferencie.

Š. Peciar

PROBLEMY STRUKTURNOJ LINGVISTIKI 1971. Red. S. K. Šaumian. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1972. 554 s.

Zborníky venované problémom štruktúrnej lingvistiky majú v Sovietskom zväze už vyše desaťročnú tradíciu, pričom ich obsah reprezentuje najmä úsilie nevelkej skupiny jazykovedcov pod vedením S. K. Šaumiana riešiť mnohé metodologické otázky modernej jazykovedy predovšetkým pomocou logických a matematických metód.

V poslednom zborníku z tohto radu, označenom rokom 1971, sa síce zachováva zaužívané členenie na problematiku fonológie, gramatiky a sémantiky, ale do osobitného oddielu sa tu dostali štúdie o aplikovanej gramatike. Štúdie všeobecného charakteru majú osobitné zacielenie, totiž na riešenie matematických otázok jazykovedného modelovania.

Práve na štúdiách z tohto všeobecného oddielu najlepšie vidieť úsilie sovietskej jazykovedy využiť pre výskum jazyka aj matematické metódy a hľadať pre svoje teórie matematické odôvodnenie. Tento cieľ si kladie predovšetkým spoločná štúdia S. K. Šaumiana a Ju. K. Lekomceva *Algebraičeskije aspekty aplikativnoj grammatiki* (s. 5–33). Pracuje sa v nej najmä s pojmami grupa, kvázigrupa, grupoid a ideál; ukazuje sa vzťah medzi týmito pojmami a základnými pojmami Šaumianovho aplikatívneho modelu. Ju. K. Lekomcev v ďalšej štúdii *Derevia neposredstvenno sostavljajuščich i delimitat podstruktury po objedineniju* (s. 34–66) z hľadiska matematiky kriticky posudzuje Chomského procedúru rozkladu vety na bezprostredné zložky a navrhuje opačný postup: východiskom je daná množina koncových symbolov (napr. $a b c d$), ktoré sa na vyšších rovinách spájajú v komplexné symboly (napr. $ab cd$) a koncový vrchol obsahuje zjednotenie všetkých symbolov (teda napr. $abcd$). Takýmto postupom, ako ukazuje autor, možno lepšie vyjadriť štruktúru jazykov s rozvitou morfológiou i jazykov s relevantným poradím prvkov.

V krátkej recenzii nemožno rozobrať všetky štúdie vyše päťstostránkového zborníka. Preto upozorníme iba na state, ktoré sú podľa našej mienky zaujímavé a ktoré aj svojim umiestnením na čele jednotlivých oddielov poukazujú na svoju dôležitosť.

Vo všeobecnej časti je okrem dvoch spomenutých štúdií pozoruhodná ešte aj štúdia Ju. A. Šrejdera *Topologičeskije modeli jazyka* (s. 47–67), lebo sa v nej ukazuje, že na rozdiel od prác založených na zásadách matematickej logiky, v ktorých sa vychádza zo situácií formulovaných „ak x , potom aj y “, metódy topologickej matematiky poskytujú prostriedky aj na skúmanie situácií formulovaných ako „ak x , potom kdesi nablízko aj y “, resp. „okolo x je možné y “. Po výklade základných topologických pojmov rozvádza autor jednoduchý topologický model okruhu (okretnosti) najmä v súvislosti s konfiguračnou teóriou O. Kulaginovej.

Z oddielu venovanému špeciálnej problematike aplikatívnej gramatiky treba uviesť predovšetkým Šaumianovu štúdiu *Genotipičeskij jazyk i formalnaja semantika* (s. 92 až 164), v ktorej sa úvodom znova podáva teoretické odôvodnenie aplikatívneho modelu jazyka ako genotypického, univerzálneho modelu. Neobyčajne závažná je téza, že vzťah

jazyka a myslenia je nielen filozofickým problémom, ale aj ústredným jazykovedným problémom, „srdcom“ jazykovedy (s. 94). Pravda, v konečných dôsledkoch sa tento problém v uvedenej štúdií redukuje na konštruovanie univerzálnej gramatiky, za ktorú S. K. Šaumian prirodzene pokladá práve len svoj aplikatívny model.

Štúdiá P. A. Sobolevovej *Modelirovanije slovoobrazovanija* (s. 165—212) predstavuje dosiaľ najúplnejšiu aplikáciu Šaumianovej teórie na istú oblasť jazyka, konkrétne na oblasť tvorenia slov. Pozoruhodné však je, že tu autorka využíva staršiu, prvú verziu aplikatívneho modelu, založenú na relátoroch, nie novšiu verziu semiónov a episemiónov. P. A. Soboleva rieši aj základné teoretické otázky tvorenia slov, ako je pojem slovotvornej štruktúry a jej objektivizácie, ďalej porovnáva slovotvornú a morfológickú štruktúru slova. Treba však pripomenúť, že jestvovanie morfonologickej štruktúry sa všeobecne neprijíma. Plodnejšie sa ukazuje skúmať vzťah slovotvornej a morfematickej štruktúry a tzv. morfonologickej javy skúmať v rámci morfémy.

Tvorenia slov sa týka i niekoľko ďalších štúdií, v ktorých sa skúma vzťah tvorenia slov a tvorenia tvarov, deverbatívne a substantívne hniezda v ruštine.

Štúdie v oddiele fonológie sa, prirodzene, najviac vymykajú z celkového rámca aplikatívnej gramatiky. Platí to najmä o štúdií V. P. Rudeleva, ktorý skúma typy neutralizácie a klasifikáciu opozícií, ako aj o prehľadnej a široko koncepcovanej štúdií V. A. Vinogradova o synharmonizme ako morfonologickom jave.

V oddiele o gramatike a sémantike treba vyzdvihnúť najmä štúdiu V. G. Gaka *K probleme semantičeskoj sintagmatiki* (s. 367—395). Poukazuje sa v nej na tendenciu svetovej jazykovedy skúmať odraz paradigmatických vzťahov v syntaxi a syntaktických vzťahov v sémantike. Práve v tejto oblasti autor oprávnené kritizuje americký deskriptivizmus, resp. štrukturalizmus, že skúma iba vzťahy medzi sémantémami, neberie do úvahy vzťah sémantém k prvkom mimojazykovej skutočnosti a vzťahy týchto prvkov navzájom.

Podľa V. G. Gaka sémantéma zahŕňa archisémy ako všeobecné sémy s rodovým významom, diferenciálne sémy ako sémy s druhovým významom a napokon potenciálne sémy, ktoré odrážajú vedľajšie, podružné charakteristiky označovaného predmetu (s. 371). Na rozbere sloviess pohybu ukazuje, že sú isté závislosti jazykového pomenovania od iných typov pomenovaní. Pomenovanie (u Gaka nominácia) môže byť podmienená syntagmaticky, situačne, ale môže závisieť aj od predchádzajúceho pomenovania. Sám Gak však skúma iba syntagmaticky závislú nomináciu.

Z ostatných štúdií treba spomenúť aspoň pokus I. A. Meščuka o vymedzenie pojmu supletivizmus, založený na bohatom a rôznorodom materiáli, ako aj lexikologickú štúdiu Ju. D. Apresiana o jednom pravidle skladania lexikálnych významov. Skôr informatívny charakter má prehľad R. G. Piotrovského o súčasnom stave strojového prekladu a inžinierskej lingvistiky.

Záverom treba povedať, že podobne ako predchádzajúce zborníky aj recenzovaný zborník o problémoch štruktúrnej lingvistiky prináša nové pohľady na riešenie mnohých jazykovedných otázok. Sympatické je najmä úsilie o teoretické zdôvodňovanie štruktúrneho pohľadu. Prekvapuje však, že málo pozornosti sa venuje práve základnej otázke jazykovej štruktúry, ktorá sa zreteľne dostáva na program teoretických úvah z hľadiska marxisticky orientovanej jazykovedy.

J. Horeckij

Česká dialektológia už vyše storočia tvorí pevnú a neodmysliteľnú súčasť jazykovednej bohemistiky. Za toto dlhé obdobie vznikli mnohé monografie a štúdiá, opisujúce a spracúvajúce nárečia väčších či menších oblastí. Je pochopiteľné, že prvé nárečové výskumy v minulom storočí i začiatkom tohto storočia boli zväčša živelné a neorganizované; zanedbávalo sa systematické štúdium celého jazykového územia (výnimkou sú vari len súborné práce Šemberove a Bartošove), vznikajúce monografie neriešili teoretické otázky nárečového výskumu a metodicky boli značne nevyrovnané. V tejto situácii mala pre ďalší vývin nárečového bádania zásadný význam programová stať akademika B. Havránka z r. 1924, nazvaná *K české dialektologii*. Autor v nej jasne načrtol hlavné úlohy českej dialektológie, pričom zdôraznil, že v prácach jazykovozemepisných treba smerovať od jednoduchého vymedzenia územných nárečových rozdielov ku skúmaniu vzniku a šírenia týchto rozdielov a ich historických príčin, t. j. postupovať od jednoduchého jazykového zemepisu k „jazykovej geológii“. Tieto teoretické postuláty Havránok neskôr vynikajúcim spôsobom aplikoval vo svojom syntetickom diele *Nářečí česká*, ktoré vyšlo r. 1934 v III. zväzku predvojnovnej *Československej vlastivedy*.

Od vzniku tohto ostatného súborného spracovania českých nárečí uplynulo však už skoro štyridsať rokov; pre záujemcov je dielo ťažko dostupné a pri výklade daktorých nárečových rozličností i zastarané, lebo sa v ňom uplatňuje nesprávna dobová koncepcia jediného československého jazyka.

Vysokoškolská príručka *Nástin české dialektologie* vznikla rozšírením state *Nářečí českého jazyka*, ktorú autor pripravil do 4. zväzku novej *Vlastivedy*. (Je zaiste paradoxné, že tento starší rukopis tlačou ešte nevyšiel.)

Běličova syntetická práca, ktorá si stanovuje za cieľ podať základný obraz o nárečovej diferenciacii češtiny, sa člení do štyroch kapitol. V úvode (s. 9–21) autor určuje český národný jazyk ako komplex spisovného jazyka a dialektov, ktoré ich nositelia pokladajú za české dialekty, t. j. spisovná čeština je pre nich celonárodnou jazykovou formou. Z tohto chápania sa vychádza pri vymedzovaní hraníc českého a slovenského (resp. poľského) jazyka, pričom sa vždy pripomína vplyv mimojazykových faktorov na utváranie týchto hraníc a na vznik prechodných oblastí s nie celkom vydelanou jazykovou príslušnosťou.

V úvodnej časti podáva Bělič aj základnú klasifikáciu českých nárečí. Na základe najcharakteristickejších spoločných znakov vydčuje nárečovú skupinu

1) českú v užšom zmysle (zhruba na území Čiech; spoločným znakom je dvojhláska *ej* proti spisovnému písanému *ý* a dvojhláska *ou* v zhode so spisovným jazykom, napr. *starej bejk, nesou*);

2) stredomoravskú alebo hanácku (proti *ý* a *ou* má hlásky *é, ó*, napr. *staré bék, nesó*);

3) východomoravskú alebo moravskoslovenskú (proti uvedeným spisovným hláskam majú *í* resp. *ý* a *ú*, napr. *stari bík, nesú*);

4) sliezsku alebo lašskú (proti spisovnému *ý, ou* je tu vždy krátke *y*, resp. *i* a *u*, napr. *stary byk, ňesu*).

Okrem týchto štyroch skupín sa v práci vydčuje ako samostatná jednotka poľsko-český zmiešaný pruh v priestore východne od Ostravy, ktorý má zvláštne postavenie v komplexe českého národného jazyka.

Z naznačenej klasifikácie je zrejmé, že pri pomenúvaní všetkých nárečových skupín

sa rešpektuje jednotné historicko-geografické kritérium. V práci sa rozoberajú a opisujú najmä tieto tradičné geografické dialekty, pričom sa vždy prihliada na ich vývinové procesy, t. j. nerovnaký stupeň zachovania jednotlivých nárečových javov v rozličných oblastiach. Nárečové skupiny sa pri rozbere nepredstavujú ako kompaktné, uzavreté a nemenné celky; žiadny čiastkový útvar v rámci národného jazyka nemôže jestvovať bez zmien a izolovane od iných útvarov. Bělič upozorňuje na skutočnosť, že vymedzovanie menších nárečových oblastí (v jeho terminológii podskupín, úsekov a pruhov, no tieto termíny sa na označovanie jednotlivých nárečí nepoužívajú vždy hierarchicky a jednotne) je najmä na území Čiech niekedy problematické a ťažké, lebo hranice výskytu jednotlivých znakov sú väčšinou nepevné a rozptýlené.

Zaujímavé a nové pohľady prináša Bělič pri výkladoch o prechodnej jazykovej oblasti na moravsko-slovenskom pomedzí. Konštatuje, že izoglosa nijakého výraznejšieho diferenčného javu sa plne nekryje s hranicou sféry českého a slovenského spisovného jazyka a českého a slovenského národného povedomia. Presahy starších nárečových javov v oboch smeroch na česko-slovenskom pomedzí vysvetľuje ako prežitky z dôb prednárodných. V oblastiach, kde spolu susedia dva blízko príbuzné jazyky, nie je pre vytvorenie hraníc medzi nimi rozhodujúci nijaký nárečový jav alebo skupina javov sama osebe, ale historické okolnosti mimojazykové, ktoré podmieňujú vytvorenie hraníc medzi oboma národmi. Geografické hranice sféry spisovného jazyka, ktorý dané spoločstvo pokladá za svoj, sú v modernej dobe dôležitejším kritériom než prežitkové izoglosy nárečových javov; sú jediným aktuálne platným kritériom pre určenie hraníc medzi príbuznými národnými jazykmi i z aspektu čisto lingvistického.

Rozsahom najväčšia je druhá kapitola knihy (s. 23—216), v ktorej sa skúmajú a opisujú základné nárečové odlišnosti na území českého jazyka. Najpodrobnejšie sa analyzujú fonetické diferencie, týkajúce sa inventáru hlások v jednotlivých nárečových celkoch a využívania foném. Systematicky sa skúmajú a komentujú aj rozdiely morfológické (odlišnosti v paradigmaticke). Vo väčšine prípadov sa sleduje územné rozšírenie jednotlivých diferencovaných hláskoslovných a morfológických javov, metodicky čisto a inštruktívne sa vysvetľujú príčiny ich vzniku, vzájomné štruktúrne vzťahy javov a určuje sa ich relatívna chronológia v rozličných oblastiach. Paragrafy o rozdieloch v syntaxi, pri tvorení slov a v lexike sú stručné; na vybraných príkladoch sa väčšinou len naznačuje stupeň a charakter nárečovej diferenciacie. Takýto prístup k spracúvaniu je v značnej miere daný aj obsahom rukopisného i publikovaného materiálu, ktorý mal autor k dispozícii; mnohé monografie z menších oblastí či lokalít prinášajú len údaje o najmarkantnejších fonetických a morfológických odlišnostiach a celkovú syntézu o nárečových diferenciách češtiny možno preto robiť iba v týchto jazykových rovinách.

Z Běličových zistení o rozdieloch v slovníku možno na tomto mieste pripomenúť najmä správnu tézu, že územné hranice nárečových rozdielov v lexike bývajú spravidla plynulejšie než hranice hláskoslovných a tvaroslovných javov. Aj pri príprave koncepcie *Slovníka slovenských nářečí* vychádzame z poznatku, že z dvoch alebo viacerých názvov známych vo väčšine alebo vo všetkých nárečiach má v niektorých nárečiach charakter základného, bezpríznačového označenia jeden výraz a v iných druhý; ostávajúce dubletné pomenovania sú nejako špecifikované významovo, štylisticky, emocionálne a pod.

V tretej časti knihy (s. 217—317) sa využíva opis fonetických a morfológických diferencií českých nárečí z predchádzajúcej kapitoly a na jeho základe sa podáva prehľadná charakteristika jednotlivých nárečových celkov i zreteľnejšie sa vydeľujúcich menších nárečových jednotiek. Základná (celková) charakteristika nárečových skupín má vždy dvadsať bodov a je usporiadaná tak, že v každej skupine pod tým istým číslom sú zaradené zodpovedajúce varianty toho istého javu. Takáto štruktúra nesporné zjedno-

dušuje porovnávanie príslušných variantov, pričom orientáciu v knihe uľahčujú aj odkazy na zodpovedajúce paragrafy v druhej kapitole, kde možno potom ľahko nájsť potrebné údaje o rozšírení jednotlivých javov na celom území. Opis zvukovej a gramatickej stavby nárečových celkov dopĺňa výber ukážok súvislých textov.

V rámci veľkej skupiny východomoravských (moravskoslovenských) nárečí Bělíč vydeľuje ako samostatnú podskupinu (tak na mape č. 40; v texte sa však hovorí aj o úseku) kopaničiarske nárečia. Sú to nárečia asi dvadsiatich obcí pri moravsko-slovenskej hranici, ktoré majú zo všetkých východomoravských nárečí najväčší počet zhodných znakov so slovenskými nárečiami. Kopaničiarske nárečia nepoznajú fonému *ř*, majú afrikátu *dz* (< **dj*, napr. *cudzí*) i asibiláty *c* a *dz* (*cetka*, *dzedzina*), zakončenie *-m* v tvaroch 1. osoby jedn. čísla všetkých slovies a pod. Bělíč usudzuje, že ide o pomerne mladú kolonizáciu z rozličných častí Slovenska. Zdá sa však, že preukazný vplyv mali najmä susedné západoslovenské dolnotrenčianske nárečia. V jadre tejto oblasti sú obce, v ktorých neexistuje *ď*, *ť*, *ň*, popri jednoduchých dlhých samohláskach sú v istých pozíciách aj dvojhlásky *íé*, *úó*, obdobná situácia je aj v podobách nepriamych pádov mien (napr. gen. plur. muž. rodu *-óv*), v striedniciach za starú skupinu **čr-* a v mnohých iných znakov, ktoré poznajú kopaničiarske nárečia.

V štvrtej kapitole (s. 319–332) sa hovorí o vývine nárečí v minulosti i v súčasnosti. Bělíč konštatuje, že základná hláskoslovná a tvaroslovná diferenciácia českých nárečí vznikla v historickom období jazykového vývinu; z doby predhistorickej pochádzajú len menej výrazné rozdiely. I v týchto stručných výkladoch o vývine nárečí sa znova pripomína jasná závislosť hraníc niektorých javov od historických faktov mimojazykového charakteru.

Nové procesy vyrovnávania sa nárečí, podmienené vždy sociálno-ekonomickými zmenami, vysvetľuje autor podrobnejšie. Zvláštnu pozornosť venuje otázkam utvárania sa regionálnych interdialektov a miestu tzv. všeobecnej češtiny („obecná čeština“) v komplexe nárečí. Pri rozpracúvaní tejto problematiky Bělíč zužitkuje tézy viacerých svojich parciálnych štúdií a podáva jasný obraz o vzniku a rozširovaní všeobecnej češtiny.

Intenzita nivelizačných procesov je markantná najmä v mestách, ktoré sa rýchlo naplňajú obyvateľstvom s nerovnakou nárečovou bázou. Autor vidí postupujúcu nivelizáciu v celej zložitosti a dochádza k správne mu záveru, že napriek vzájomnej interferencii rozličných nárečových systémov a pôsobeniu spisovného jazyka nemožno očakávať rýchly zánik doterajších nárečí.

Dodatková kapitola o stave a úlohách českej dialektológie (s. 333–348) obsahuje stručný prehľad teoretického výskumu českých nárečí od polovice 19. storočia, informácie o publikovaných monografiách a najmä údaje o organizovaní získavania materiálu po II. svetovej vojne v súvislosti s prípravou českého nárečového atlasu a slovníka. Jednou z hlavných úloh súčasnej dialektológie je podľa autora rozpracúvanie metodiky skúmania mestskej reči a jazyka novoosídlených oblastí.

V bohatom zozname literatúry a prameňov sa uvádza množstvo titulov, ktoré mal autor možnosť preštudovať do jesene 1967, keď bol dokončený rukopis knihy. Z neskoršej produkcie sa uvádza len niekoľko knižných monografií, ktoré autor stačil zaregistrovať. Prekvapuje, že sa v súpise literatúry neuvádza *Atlas slovenského jazyka I.* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968).

Rozsiahly vecný register (s. 384–461) obsahuje súpis štruktúrnych jazykových javov, o ktorých sa v práci hovorí. Register je koncipovaný tak, aby čo najviac sprístupnil vyhľadávanie podrobnej analýzy jednotlivých javov v texte knihy; rozličné nárečové podoby v registri uvádzaných slov sú pospájané odkazmi.

Prílohu *Nástinu české dialektologie* tvorí 40 máp. Väčšina z nich (39) je dvojfarebná (na čiernej podkladovej osnove s vyznačenými orientačnými lokalitami sú zakreslené červené izoglosy); mapa č. 40, podávajúca prehľadný obraz o skupinách českých nárečí je viacfarebná. Dokladom tézy, že v nárečiach na jazykovom pomedzí existuje podobný stupňovitý prechod, aký býva medzi nárečiami vnútri jazykového celku, sú mapy č. 2 a 3. Jedna má názov *Vzájomné presahy na starom pomedzí česko-poľskom*, druhá je označená ako *Vzájomné presahy javov „slovenského“ a „českého“ typu*, pričom sa na nej nie celkom odôvodnene zakresľujú aj izoglosy slovenských nárečových podôb, napr. zsl. *ešče* — strsl. *ešte*, lok. sing. *o dobrém* — *o dobrom*, ktoré netreba interpretovať ako presahy.

Na viacerých mapách je dakedy zakreslených až 15 izoglos rozličných javov, a preto sa ich čitateľnosť (zaiste aj vinou nie vždy dokonalej tlače) znižuje. Technicky nedokonalá je napr. mapa č. 19 (rozmazané a prekrývajúce sa izoglosy), nezvyčajne zakreslené (resp. zvolené) sú izoglosy určujúce hranicu daktorého javu na mape č. 18 a pod. Zdá sa, že v niektorých prípadoch (najmä vtedy, keď mapa ilustruje jav, o ktorom sa hovorí iba na jednom mieste práce) by bolo bývalo užitočnejšie zaradiť schematickú mapu — a možno by to nebol technicky neriešiteľný problém — priamo do textu knihy. Inak mapy aj v predloženej podobe podávajú presvedčivý dôkaz o tom, že členenie českých nárečí sa vykonalo na celkom ňom základe (podľa iných diferenciujúcich znakov) ako členenie slovenských nárečí.

Nástin české dialektologie je v každom ohľade reprezentatívne dielo. Bohemistika v ňom získala významnú a základnú príručku pre sledovanie jazykozemepisnej diferenciácie hláskoslovných a tvaroslovných javov českých nárečí. Dielo podáva dobré svedectvo o precíznosti a spoľahlivosti práce českých dialektológov a o jej vysokej teoretickej úrovni. Niet pochýb o tom, že metodologický prínos recenzovaného diela treba využiť aj v slovenskej dialektológii.

I. Ripka

THE HUNGARIAN LANGUAGE. Red. L. Benkő a S. Imre. Budapest, Akadémiai Kiadó 1972. 379 s. + 16 faksimilií.

Skupina vedúcich ugrofinistov a hungaristov napísala zborník štúdií, ktoré sa dobre dopĺňajú a ako celok podávajú ucelený pohľad na pôvod, vývin, súčasný stav maďarčiny ako národného jazyka, na systém spisovnej maďarčiny a končia ho krátkym prehľadom maďarskej jazykovedy. Neslobodno obísť ani zaujímavý opis maďarských nárečí, ani stručný výklad o vzniku a systéme maďarských vlastných mien (osobných aj geografických), ba ani peknú informáciu o najstarších glosách a jazykových pamiatkach maďarských. Pri takej rôznosti autorov (je ich vedno sedem) a pri takej šírke tematického záberu je samozrejmé, že sa uplatnili rozmanité metódy opisu a výkladu: od stručného konštatovania faktov až po funkčnú analýzu subsystémov. Preto nemožno túto príručku charakterizovať ako metodologicky vyváženú a redakčne zjednotenú, hoci je evidentné, že sa väčšina autorov usilovala pracovať celkom moderne (ba miestami až módne). Autori však mali na myslí aj iný cieľ: podať zahraničnej odbornej verejnosti základné výsledky doterajšieho výskumu, čiže akúsi prvú vedeckú informáciu o maďarčine. Tomuto cieľu slúžia veľmi užitočné bibliografické poznámky na konci každej ucelenej kapitoly: uvádzajú sa najmä knižné publikácie kompilačného a výskumného charakteru, oveľa zriedkavejšie aj štúdie základného vedeckého významu. Uvedený cieľ sa podarilo

dosiahnuté v plnej miere; vznikla tak príručka, ktorou sa dobre nauradila už značne zastaraná kniha Simonyiho *Die ungarische Sprache* (z roku 1907).

V krátkej recenzii nemožno sa dotknúť všetkého, čo by si zaslúžilo pozornosť. Preto uvedieme iba niekoľko poznámok, ktoré sú dôležité pre poznanie metód práce.

Tak napríklad historická fonológia maďarčiny je ako celok veľmi podarená kapitola. Veľmi pekne sa opisujú zmeny zoradené podľa relatívnej chronológie. Azda iba pre stručnosť sa neuvádzajú príčiny zmien, takže celý výklad sa neusiluje rešpektovať ani systémovú determináciu (resp. motiváciu) jednotlivých zmien. Pritom je zaujímavé, že sa pri mnohých zmenách konštatujú výnimky, ale osobitne sa uvádzajú onomatopoické slová, ktoré veľmi často majú iný vývin (nepodliehajú vývinovým zmenám nociónálnych slov). Zriedkavo sa nájdu také vtipné analýzy, ako je to v prípade vývinu, resp. splynutia dvoch krátkych *e*-ových samohlások. Hoci sa ich protiklad dá dobre využiť na rozlíšenie slov a tvarov, rozličné vnútroštýmové ako aj mimosystémové impulzy vyústili do splynutia týchto dvoch foném (aspoň v realizácii štandardu v úze mnohých používateľov spisovnej maďarčiny). Ide o prípady ako *hegyes* — vyslov hedeš (= špicatý) : vyslov *hedäs* (= hôrnatý), alebo *mentek* — vyslov mentek (= idete) : vyslov *mentäk* (= išli) : vyslov *mäntek* (= zachraňujem).

Takisto zaujímavé sú aj štatistické údaje o fonematickom inventári súčasnej spisovnej maďarčiny, napr. základný údaj, že pomer vokálov a konsonantov je 14 : 25 a že v texte je percentuálny pomer vokálov a konsonantov asi 42 : 58. Obidva údaje svedčia o prevažne vokalickej charaktere maďarčiny, ako na to poukazujú aj pomerne časté monovokalicke slabiky typov *a-ka-rat*, *fi-a-tal*, *fi-a*, pravdaže aj slová takéhoto slabičného skladu: *fi-a-i*, *ki-es*, *ri-aszt*, *fi-unk*, *á-ri-a*...

Opis gramatického systému maďarčiny je výsledkom podrobného prieskumu vedeckého z rozličných metodologických hľadísk. Autor tejto rozsiahlej kapitoly (s. 85—170) sa však pokúsil o generatívny výklad systému súčasného jazyka, pričom iba sporadicky uvádza poznámky z vývinu maďarčiny. Preto sa v tejto kapitole píše aj o tvorení slov (zložené slová a odvodené slová). Tu chceme podotknúť, že niektoré konštatácie mohli byť aj presnejšie, keby sa boli využili skúsenosti z konfrontačného štúdia maďarčiny s inými (nepříbuznými) jazykmi (výnimočne sa poukazuje na stav vecí v ruštine). Napríklad hneď pri otázke prominálneho subjektu v nominálnej vete vzhľadom na využitie slovosledu ako formálneho prostriedku na vyjadrenie vetnočlenskej platnosti slov. V tejto súvislosti možno poznamenať, že sa mohlo venovať viac pozornosti celej problematike kopuly, teda nielen slovesu *van* (= byť), lež aj iným kopolatívnym slovesám: bola by sa tak získala väčšia úplnosť výkladu. Oproti tomu treba pokladať výklad o slovesnom rode (genus verbi) za skutočne vynikajúci: ide pritom o vec, ktorá je veľmi dôležitá pre aglutinačný jazykový typ, a preto jej chápanie má význam aj pre typológiu, aj pre teoretické chápanie gramatickej kategórie vôbec. Podobne je to aj s posesivitou. Isté nedostatky by sa dali vyčítavať niektorým syntaktickým kapitolkám. Napríklad v rámci koordinácie sa preberá osem typov príčinných súvetí. Zdá sa však, že by bolo vhodnejšie, keby sa bol býval aplikoval rozdiel medzi pravou a nepravou parataxou. Bol by z toho azda vyplynul iný pohľad na súvetie typu *Nagy a hőség, úgyhogy a fő kizáradt*; spojka *úgyhogy* zodpovedá slovenskej spojke *takže*, a to aj pôvodom, aj funkčne.

Slovná zásoba maďarčiny sa opisuje takisto z rozličných hľadísk. Veľa pozornosti sa venuje prevzatým slovám (spomínajú sa aj výpožičky zo slovenčiny, napr. *kasza*, *kazal*, *poloska*; s. 182), ako aj sémantickej analýze a vývinu celej slovnej zásoby. Zaujímavé je napríklad konštatovanie, že vo vývine maďarčiny pribudli dlhšie slová, najmä troj- a viac- slabičné, čo súvisí s bohatým využívaním odvodzovacích postupov v terminológii, napr.: *össze + fér + het + etlen + ség* = inkompatibilita, *jel + ent + és + vál + to + z + ás* =

zmena významu... Pravda, veľa slov sa aj skrátilo, napr. *utu* > *út*, resp. často sa uplatnilo skrátenie ako slovotvorný postup, napr. *álladalom* > *állam*, *termelőszövetkezet* > *téesz*... Zdá sa však, že je silne nadsadené tvrdenie, že celá slovná zásoba súčasnej maďarčiny môže mať až vyše milión slov (uvádza sa dokonca počet 1 000 000 až 1 200 000 slov).

Pri periodizácii dejín spisovnej maďarčiny sa uplatňujú fakty z vonkajších aj vnútorných dejín jazyka. V novších dejinách (t. j. v 19. a 20. storočí) prevládajú pritom uzlové body z dejín národa; tak sa vyčleňuje obdobie 1920 až 1948, alebo aj súčasné obdobie od polovice dvadsiateho storočia čiže „od povojnovej demokratickej revolúcie“ podnes. Pri utváraní súčasného stavu spisovnej maďarčiny citelne pomáhali aj jazykovedci, a to výskumom aj výchovou, samozrejme aj preto, lebo maďarská jazykoveda rástla v ostatných desaťročiach kvantitatívne aj kvalitatívne: dnes dosahuje vynikajúcu úroveň, ako sa na to poukazuje aj v ostatnej kapitole recenzovanej knihy a ako to dokazuje metodologická úroveň a vedecká hodnota samotnej tejto práce.

Kniha *The Hungarian Language* (ktorú zredigovali L. Benkő a S. Imre) bude dlho vyhľadávanou studnicou poznatkov o maďarčine, a možno povedať aj to, že po dlhých desaťročiach bude pýchou maďarskej jazykovedy.

J. Ružička

KRÁMSKÝ, J.: *THE ARTICLE AND THE CONCEPT OF DEFINITENESS IN LANGUAGE*. 1. ed. The Hague — Paris, Mouton 1972. 212 s.

Autor si v recenzovanej knihe kladie za cieľ podať typologickú klasifikáciu jazykov podľa spôsobov formálneho vyjadrenia člena, resp. širšie kategórie určenosti a neurčenosti (determinedness vs. indeterminedness) a doplniť tak bohatú literatúru o člene komplexným pohľadom, ktorý by obsiahol čo najväčší počet jazykov. Na splnenie tejto úlohy bolo potrebné vymedziť rozsah a obsah tejto kategórie a riešiť istým spôsobom i viaceré iné teoretické problémy, ako napr. vzťah určenosti k determinácii, indikácii, aktuálnemu vetnému členeniu. Postoj k doterajším teóriám člena a svoj výklad o podstate kategórie určenosti podáva autor v prvej časti práce (s. 7—69). Druhá, rozsiahlejšia časť knihy (s. 73—199) obsahuje vlastnú typologickú klasifikáciu jazykov. Autor sa najprv zaoberá otázkou, do akej miery možno pri určenosti hovoriť o kategórii v zmysle gramatickej kategórie. Cituje pritom V. Mathesia, ktorý rozlišuje medzi kategóriou a aspektovou modifikáciou (sekundárnou kategóriou) v závislosti od toho, do akej miery je obmieňaním slova zasiahnutý jeho význam. Aspektová modifikácia je také obmieňanie významu slova, pri ktorom základný význam slova ostáva nedotknutý, kým kategoriálne rozdiely plne zasahujú význam slova. Napr. tranzitívnosť v protiklade k intranzitívnosti je v češtine kategoriálnou zmenou, kým určenosť v protiklade k neurčenosti v angličtine je aspektovou modifikáciou. J. Krámsky nepokladá Mathesiov výklad za dosť presvedčivý; jednak termín „základný význam“ je vágny, jednak v protiklade určenosti a neurčenosti mena vidí väčšiu významovú zmenu, než akú mu pripisuje V. Mathesius.

Viacerí bádatelia (R. de la Grasserie, K. Horálek, J. Kurz a iní) vidia základnú funkciu člena v individualizácii daného subjektu (individualizačný význam člena) a dávajú ju do opozície s generalizačnou funkciou (generický význam člena) spočívajúcou v tom, že subjekt zastupuje celú triedu, t. j. rod subjektov v protiklade k inej triede alebo skupine subjektov. Existujú však rozdiely v pomenovaní základnej funkcie člena a terminologické rozdiely väčšinou znamenajú aj isté rozdiely v chápaní podstaty člena. Tak L. Hjelmslev definuje člen pomocou pojmu konkretizácie, pokladá člen za

konkretizačnú morfému, ktorá ukazuje, že subjekt (alebo jeho povaha) je pravdepodobne počúvajúcejmu známy. K. Bühler a P. Christophersen používajú v súvislosti s členom termín substantivizácia. Nazdávame sa, že z terminologického hľadiska je dôležité vymedziť voči sebe navzájom termíny určitý/neurčitý (definite/indefinite), určenosť/neurčenosť (determinedness alebo definiteness/indeterminedness) a determinácia. Podľa Christophersena, ktorého J. Krámsky cituje, sú termíny „definite“, „determinative“ a „defining“ takmer ekvivalentné. J. Krámsky sa vo svojej knihe zaoberá dost podrobne vzťahom určenosti a determinácie, ktorý sa vo výrazovej rovine javí ako vzťah člena a ostatných determinátorov mena, ale terminológiu dost presne nevymedzil. Sám dakedy používa promiskue termíny určenosť (determinedness) a determinovanosť. Bolo by podľa nášho názoru vhodné rozlišovať spomínané termíny podľa jazykových rovín. Určenosť a neurčenosť ako logicko-sémantické termíny pre logicko-sémantickú kategóriu, ktorá je voči determinácii ako syntaktickej kategórii vo vzťahu hierarchicky vyššej, alebo „hlbšej“ kategórie k „povrchovej“ kategórii. Určitosť a neurčitosť sú morfológickými (slovnodruhovými) termínmi. V sémantickom opise môže mať istá jednotka príznaky z týchto rozdielnych rovín, ale dôležité je zachovávať určitú hierarchiu. Na inú terminologickú ťažkosť späť s kategóriou určenosti poukázal nedávno Z. Hlavsa (*K protikladu určenosti v češtine*. Slovo a slovesnosť, 33, 1972, s. 199—203). Táto ťažkosť vyplýva z toho, že neexistuje termín nadradený obidvom členom opozície určený/neurčený, a preto Z. Hlavsa používa termín určenosť (determinedness) v dvojakom zmysle: raz ako termín pre pozitívny člen opozície, raz ako termín pre celú kategóriu. My používame termín určenosť takisto. J. Krámský používa najčastejšie na pomenovanie tejto kategórie obidva členy opozície, hovorí sústavne o kategórii determinedness vs. indeterminedness. Rozpaky však vzbudzuje to, že v názve práce je použitý termín definiteness (ktorý sa v americkej literatúre často používa ako termín pre určenosť), ale vo vlastnej práci sa tento termín vôbec neuplatnil.

J. Krámský chápe pod určenosťou fakt, že mená sú klasifikované podľa toho, či obsah v nich vyjadrený je jasný a identifikovateľný konkrétnym spôsobom alebo nie. Autor pokladá za dôležité vymedziť člen ako formálneho nositeľa kategórie určenosti voči determinátorom mena. Viacerí bádatelia, najmä transformacionalisti, pokladajú člen za súčasť väčšej triedy — determinátorov, kam zahrňujú okrem členov aj ukazovacie zámená, posesívne zámená a iné ukazovatele príslušnosti, ukazovatele poradia subjektu (radové číslovky) a rozličné atribúty a apozície k menu. Členy sa niekedy zaraďujú aj medzi tzv. indikátory (pojmem indikátor rozpracoval W. E. Collinson a definuje ho ako výraz, ktorého jedinou funkciou je upriamiť pozornosť na nejaký bod). Podľa J. Krámskeho medzi členom a inými determinátormi alebo indikátormi je dôležitý kvalitatívny rozdiel. Tento rozdiel zhrňa autor do týchto bodov: 1. Určitý člen naznačuje singulárne alebo všeobecné meno, neurčitý člen naznačuje neidentifikované singulárne meno. Ukazovacie zámeno iba ukazuje a naznačuje, pričom jeho primárnou funkciou je deiza. 2. Člen je obligátny, zámeno je iba fakultatívne. 3. Člen je determinácia plus nejaký prvok, ktorý modifikuje význam slova, kým ukazovacie zámeno vnútorne nemodifikuje význam slova. Člen ovplyvňuje meno priamo v jeho podstate, kým ukazovacie zámeno iba ukazuje zvonka, pričom nevkladá do mena nič vlastného. Z uvedených rozdielov je vidno, že J. Krámský vyberá z ostatných determinátorov ako najviac protikladné členu ukazovacie zámeno a člen charakterizuje v protiklade k nemu. Je to pochopiteľné nielen z genetického hľadiska, ale najmä preto, že vymedzovanie istej kategórie a určovanie jej výrazových prostriedkov sa musí začať z miesta, kde táto kategória hraničí s inou najbližšou kategóriou, a tou je bez sporu deiza a jej výrazový prostriedok — demonštratívum. Je, pravda, istý rozpor medzi tým, že v teórii je autor zástancom ostrejšej

hranice a výrazného kvalitatívneho rozdielu medzi demonštratívami a členmi, a tým, že v aplikácii svojej teórie pri typologickej klasifikácii bol pri viacerých jazykoch nútený priznať postupný, kvantitatívny prechod medzi demonštratívami a členmi. Prechodným prvkom sú napr. deiktické členy v polynézskych a indonézskych jazykoch.

J. Krámský venoval jednu kapitolu svojej práci logickým teóriám člena a transformačnej gramatike, ktorá na logickú teóriu člena nadviazala. Autor uznáva úspechy transformačnej gramatiky, ktoré dosiahla v rozpracovaní distribučných zákonitostí člena, ale nevidí v tom nijaký prínos pre pochopenie podstaty člena. Pri opise vzťahu kategórie určenosti a aktuálneho vetného členenia sa J. Krámský pridáva výsledkov, ku ktorým dospel v tejto oblasti J. Firbas.

V druhej časti monografie podáva autor typologickú klasifikáciu jazykov na základe formálnych prostriedkov vyjadrujúcich kategóriu určenosti. Rozdelil jazyky do týchto siedmich skupín: typ *A* — jazyky vyjadrujúce kategóriu určenosti nezávislými slovami; typ *B* — jazyky, z ktorých sa jeden člen tejto kategórie vyjadruje nezávislým slovom, druhý člen je enklitické alebo proklitické slovo; typ *C* — jazyky vyjadrujúce obidva členy tejto kategórie enkliticky alebo prokliticky; typ *D* — jazyky, v ktorých je kategória určenosti inherentná v mene samom; typ *E* — jazyky, v ktorých sa kategória určenosti vyjadruje flexiou; typ *F* — jazyky s prozodickými prostriedkami; typ *G* — jazyky s nulovou kategóriou určenosti. V rámci týchto skupín rozlišuje J. Krámský podskupiny podľa rozličných kategórií (napr. výskyt iba jedného člena opozície, obidvoch členov, partitívneho člena atď.). Prednosťou práce je to, že autor sa usiloval zahrnúť do nej čo najviac jazykov. I keď nemohol všetkým jazykom venovať rovnakú pozornosť, jeho kniha je dobrým a zaujímavým zhrnutím problematiky kategórie určenosti, najmä problematiky jej formálneho vyjadrovacieho prostriedku — člena. Menej pozornosti venoval autor skúmaniu obsahovej stránky tejto kategórie, skúmaniu sémantických protikladov, ktoré sa v rámci tejto kategórie uplatňujú. Je pochopiteľné, že pri opise toľkých jazykov, v ktorých sa kategória určenosti vyjadruje explicitne (členom), mu ostalo menej miesta na jazyky, v ktorých sa táto kategória uplatňuje menej nápadným spôsobom. Tu ostáva ešte stále veľa nepreskúmaného a azda len bohato rozvinutý konfrontačný výskum jazykov s členmi, ale aj jazykov, z ktorých jeden má člen a druhý ho nemá, bude môcť dať definitívnejšiu odpoveď na otázku univerzálnosti kategórie určenosti a na otázku, koľkorakým spôsobom sa v jazyku uplatňuje.

K. Buzássyová

VOPROSY FRAZEOLOGII V. Časť prvaja. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi. Samarkand, Ministerstvo vyššego i srednego specialnogo obrazovanija Uzbekskoj SSR 1972. 256 s.

V recenzii *Voprosov frazeologii III* (r. 1972, s. 85—89) sme upozornili, že ide o súbor referátov na sympóziu o frazeologickej jednotke (ďalej len *FJ*) a slove (január 1971). *Voprosy frazeologii V* sú teda vlastne pokračovaním 3. zväzku, lebo obsahujú prvú časť koreferátov a diskusných príspevkov zo spomínaného sympózia. Je v nich 53 zväčša stručných príspevkov. Niektoré z nich priamo nadväzujú na referáty z predchádzajúceho zväzku, kým iné zase prichádzajú s riešením ďalších čiastkových problémov. Keďže vo viacerých prípadoch ide iba o stručné doplnenie istej myšlienky z publikovaných referátov, resp. aj z tu uverejnených príspevkov, nebudeme v týchto poznámkach uvádzať v každom prípade plné znenie titulu príspevku, ale sa budeme odvolávať iba na stranu a meno autora príspevku.

Hoci sa spomínané sympóziu tematicky orientovalo na hľadanie vzťahov medzi *FJ* a slovom, publikované príspevky sa — podobne ako aj referáty obsiahnuté vo *Voprosch frazeologii III* — nevyhli aj niektorým ďalším témam. Jednou z nich je problematika štatútu frazeológie ako osobitnej jazykovednej disciplíny, resp. aj osobitnej jazykovej roviny. Aspoň implicitne sa tejto otázky dotýka väčšina príspevkov, niektoré sa ňou zaoberajú explicitne. A. V. Kunin v azda najrozsiahljšom príspevku zborníka, v príspevku, ktorý je akýmsi koreferátom k najzávažnejším referátom *Voprosov frazeologii III* a zároveň aj úvodom do diskusie (*Za dalnejšeje ukreplenije pozicij frazeologii kak lingvističeskoj disciplíny*, s. 3—17), odmieta nielen prístupy tých lingvistov, ktorí pokladajú frazeológiu za časť — hoci aj dosť samostatnú — lexikológie, ale aj prístup V. N. Teliovej, ktorá navrhovala vo svojom referáte hodnotiť frazeológiu ako nejaký interdisciplinárny oddiel jazykovedy. Podobne ako v samostatnej vlastnej práci *Anglijskaja frazeologija* aj tu Kunin zastáva osobitnosť a samostatnosť frazeológie v pomere k iným jazykovedným disciplinám. Vedľa frazeológie však zároveň vyčleňuje frazeomatiku (s. 17) ako náuku o ustálených výrazoch nefrazeologického charakteru. Naproti tomu Z. G. Uraksin zdôrazňuje odvodenosť, druhotnosť frazeológie vo vzťahu k lexikológii (s. 131), vychádzajúc z toho, že *FJ* vzniká zo slov, resp. zo spojení slov. G. Ch. Achunzianov (s. 69 n.) zasa hovorí, že lexikológia a frazeológia sú paralelné jazykovedné kategórie a disciplíny. Svoje konštatovanie opiera o fakt, že v obidvoch oblastiach sú paralelné a analogické vnútorné kategórie (s. 69). Treba vyzdvihnúť, že autor hovorí iba o paralelnosti alebo analógii jednotlivých kategórií v lexikológii a vo frazeológii, nie o ich totožnosti. Ak tieto príspevky sledujú súvislosti medzi frazeológiou a lexikológiou, S. G. Gavrin (*Slovo, frazeologizm i frazeologičeskaja sistema jazyka*, s. 21—32) vychádza pri výklade frazeologizmu zo slovného spojenia vôbec. Klasifikuje sémantické operácie, podľa ktorých sa všeobecne môžu slová spájať do slovných spojení. Tým autor čiastočne nadväzuje na staršiu myšlienku L. I. Rojzenzona, podľa ktorého frazeologický zvrät vzniká ustálením, frazeologizáciou aktuálneho slovného spojenia, syntagmy, a zároveň buduje sémantickú teóriu slovných spojení, na nedostatok ktorej upozorňoval v úvodnom koreferáte Kunin.

Viac príspevkov sa venovalo hľadaniu relevantných príznakov *FJ*. Už v doterajšej literatúre sa uviedlo veľa črt, ktorými sa mali charakterizovať *FJ*, napr. ustálenosť, prenesenosť, idiomatickosť, expresívnosť, hotovosť celého spojenia pred vlastným rečovým uplatnením, emocionálnosť, obraznosť, zmeravenosť a i. Aj tu sa najviac hovorilo o sémantických príznakoch *FJ*. Kunin v citovanom koreferáte zdôrazňuje, že sémantický príznak sám nestačí (s. 5). A. G. Nazarian upozorňuje, že hoci sú sémantické príznaky pre *FJ* najdôležitejšie, nemusia byť všetky relevantné pri vymedzení *FJ* (s. 46, 47). L. I. Rojzenzon pokladá za takýto príznak „vosproizvodimost“ (reprodukovanosť, hotovosť *FJ* už pred rečovým procesom — s. 18). S. G. Šuležkova pridáva k tejto vlastnosti aj ustálenosť (s. 135). Rozporne sa hodnotí aj expresívnosť v platnosti relevantného príznaku *FJ*. Kým S. B. Berlizon, domýšľajúc postrehy viacerých predchádzajúcich bádateľov o tomto probléme, hodnotí expresívnosť a emociálnosť ako výrazné črty *FJ* (emociálnosť chápe ako prevládajúci konštituent v štruktúre sémantického významu *FJ* — s. 246), V. N. Čekman v stručnom, ale závažnom príspevku (*K voprosu o prirode frazeologizmov*, s. 65—68) konštatuje, že expresívnosť je vo frazeologizme až druhotnou vlastnosťou. V tejto súvislosti píše: „Net osnovanij sčítať odnako, čto imenno ekspressivnost i javljajetsia tem modifikatorom, kotoryj slovosočetanje prevraščajet vo frazeologizm. Ekspressivnost frazeologizma vznikajet už kak rezultat modifikacii dopolnitelnogo značenija... značenijem sostavnych frazeologizma“ (s. 67). Podobne sa polemicky vyhrotili aj mienky o ustálenosti ako relevantnom príznaku *FJ*. Kým napr. V. D. Uša-

kov, pokračujúci v kritizovanom Melčukovom prístupe k frazeologizmom (za jedinú relevantnú črtu *FJ* sa pokladá „jediný preklad“ istého výrazu v danom jazyku), nepripisuje ustálenosti vážnejšiu úlohu pri charakterizovaní *FJ* (s. 95), iní lingvisti (aj niektorí z tých, čo sú uvedení pri predchádzajúcich bodoch) naopak ustálenosť pokladajú alebo za jedinú relevantnú vlastnosť *FJ*, alebo za jednu z relevantných vlastností frazeologizmov (napr. Kunin ustálenosť spolu s prenesenosťou významu celého spojenia). Celkovo možno povedať, že aj napriek viacerým rozdielom, ba i protikladným prístupom pri určovaní relevantných črt frazeologizmu badať zreteľný pokrok v riešení tejto problematiky. Počet príznakov, ktoré možno pokladať za relevantné pre *FJ*, sa značne zúžil, spresnil, je tu teda istý náznak, že frazeológovia už zväčša vylúčili spomedzi uvažovaných vlastností viaceré síce časté, ale predsa nesystémové, príležitostné príznaky frazeologizmov a postupne prichádzajú k jednotnejšiemu pohľadu na *FJ* a jej relevantné vlastnosti.

Podobný trend sa zreteľne prejavil aj pri analýze ústrednej otázky celého sympózia, vzťahu medzi *FJ* a slovom. Ak sa vo *Voprosoch frazeologii III* spomína súvzťažnosť (sootnesnosť) ako skutočný vzťah medzi *FJ* a slovom okrem Kuninovho referátu len celkom výnimočne, v koreferátoch a príspevkoch tohto zväzku sa už bežne pracuje s týmto termínom. Celé rokovanie sa vlastne nieslo v tejto línii: kritizovala sa nedôslednosť ballyovsko-vinogradovskej koncepcie ekvivalentnosti slova a *FJ* a načrtávali sa špecifické prejavy súvzťažnosti (nie totožnosti!) medzi *FJ* a slovom: expresívnosť slova a *FJ* (S. B. Berlizon, s. 241 n.; 251 n.); sémantická stránka vzťahu medzi slovom a *FJ*, rozdiely medzi typmi lexikálnych významov slova a typmi lexikálnych (alebo frazeologických — Kunin) významov frazeologizmu (Z. G. Uraksin, s. 129 n.; F. A. Litvin, s. 156 n.; L. V. Ševeleva, s. 185 n.; V. I. Zimin, s. 199 n.; M. F. Palevskaja, s. 222 n.); internacionálnosť slova a *FJ* (V. V. Akulenko, s. 139 n.); vzťah slova a *FJ* k termínu a terminológii (A. D. Chaťunin, s. 111 n.; Je. A. Moldatajev, s. 115 n.); slovo a *FJ* v kontexte (Ch. S. Ibragimova, s. 212 n.; Ju. Ju. Avaliani, s. 166 n.; Je. A. Malinovskij, s. 215 n.). Ak sa zosumarizujú analogické i rozdielne vlastnosti slova a *FJ* z rozličných pohľadov, vychádza, že téza o ekvivalentnosti týchto dvoch jednotiek sa neopierala o skutočný stav v jazyku a že aj nové určenie a pomenovanie tohto vzťahu — súvzťažnosť — treba ešte v ďalšom výskume overovať. Mnoho príspevkov však už načrtlo aspoň základnú predstavu o povahe tohto vzťahu.

Druhý rozmer skúmaného vzťahu možno skrátene označiť takto: Slovo ako komponent *FJ*. Alebo: Je komponent *FJ* slovom? Táto časť celej problematiky vzťahov medzi slovom a *FJ* sa doteraz skúmala len ojedinele. Na tomto sympóziu sa jej venovalo niekoľko príspevkov. Riešenia sa celkom rozchádzajú. Kým napr. A. I. Alechina (s. 109) dokazuje, že komponenty *FJ* sú skutočnými slovami, nie nejakými „slovnými elementmi“, A. L. Oniani sa výrazne stavia proti tomu. Vychádza z konštatovania, že komponent *FJ* nemá vlastný denotát („ne obladajet referentom“ — s. 88). Rozdiel medzi slovom a komponentom *FJ* je podľa neho vo významovom pláne, kým rozdiel medzi slovom a celou *FJ* je zasa na rovine formy. Oniani upozorňuje, aké dôsledky môže mať stotožňovanie komponentov *FJ* so slovami: „Jesli komponent frazeologizma javlajetsia slovom, to u frazeologii ne ostajetsia sobstvennogo objekta izučeniija... Ved v frazeologizme ničeho ne dano, krome komponentov i ich vzaimosvazi. ... Itak priravniavanie komponenta frazeologizma k slovu privodit k otricaniju frazeologizma i frazeologii“ (s. 87–88). Podobné názory vyslovil Oniani už vo svojom referáte, ktorý je v 3. zväzku *Voprosov frazeologii*, a vyvolal polemické príspevky (okrem iných niektoré poznámky v Kuninovom koreferáte). Onianiho argumentácia zjednodušuje trochu celú problematiku. O frazeologizme nemožno povedať, že sú v ňom iba komponenty a ich vzájomné vzťahy. Je v ňom

aj niečo viac, napr. prenesenosť významu, istý stupeň ustálenosti, rozličné funkčné zataženie komponentov (oporné slová — fakultatívne členy) atd. Niektoré ďalšie príspevky ukázali, že ani najzávažnejšia výhrada Onianeho proti slovnej povahe komponenta *FJ* (strata denotácie) nie je celkom na mieste. Napr. I. V. Dubinskij konštatuje, že slovo stráca svoj nominatívny význam nielen vo *FJ*, ale aj v aktuálnej metafore (s. 153). Ďalej zisťuje, že rozvitie komponenta *FJ* sa môže opierať o jeho priamy, prenesený alebo frazeologizovaný význam (s. 155). Popri uvedených protichodných mienkach sa tu napokon objavil aj názor (R. L. Lando—N. M. Malkina, s. 162), že komponenty *FJ* nie sú ani slová ani „neslová“, že sú to osobitné jazykové javy. Otázka teda ostáva aj naďalej otvorená, hoci — ako sám Oniani konštatuje v úvode svojho príspevku — väčšina bádateľov sa prikláňa k názoru, že komponent *FJ* nestráca celkom povahu slova.

Z mnohých ďalších závažných otázok sa dotkneme ešte aspoň jednej — otázky frazeologickej metódy. Problém metódy síce nebol ústredným bodom rokovania, ale aj tak sa objavil vo viacerých príspevkoch. Hovorilo sa napr. o Tagijevovej metóde „okruženija“. M. M. Kopylenko ju hodnotí jednak ako veľmi nákladnú a neprehľadnú (Tagijev vo svojej monografii zostavil súpis 142 konfigurácií, spojení *FJ* s kontextom), jednak ako metódu zužujúcu hranice frazeológie (s. 36). Je. B. Chatunceva ju naopak pokladá za perspektívnu metódu, a to z praktického i teoretického hľadiska, avšak zároveň naznačuje, v ktorých bodoch sa stretá s ťažkosťami pri výskume frazeológie konkrétneho jazyka (s. 39 n.). E. Ch. Rott rozvíja Amosovovej kontextologickú metódu a svoj variant označuje ako kontextematickú metódu (s. 123 n.), S. G. Šuležková zase pokračuje Archangelského metódou (s. 134 n.). Ukazuje sa, že v sovietskej frazeologickej teórii došlo v posledných rokoch k závažnej diferenciacii, takže tu už možno hovoriť o osobitných metódach a osobitných školách frazeológie. Táto otázka si zaslúži samostatný rozbor.

Zborník *Voprosy frazeologii V* nevyčerpáva celý materiál zo sympózia o *FJ* a slove. O jeho publikovanej časti možno zhrnúť povedať, že je vážnym príspevkom do rozvoja frazeológie. Vzťah slova a frazeologizmu sa tu rieši vo viacerých takých dimenziách, o ktorých sa doteraz v teórii ani neuvažovalo. Príspevky sú zároveň dobrou konfrontáciou rozmanitých metód frazeologického výskumu.

J. Mlacek

JUHO-SLOVANSKÝ SRBOCHORVÁTSKO-ANGLICKÝ KONTRASTÍVNY PROJEKT (THE YUGOSLAV SERBO-CROATIAN-ENGLISH CONTRASTIVE PROJECT)

V kooperácii s Centrom aplikovanej lingvistiky vo Washingtone (*Center for Applied Linguistics*) sa v súčasnosti vo viacerých európskych krajinách rozvíja kontrastívny výskum, ktorého cieľovým jazykom je angličtina a východiskovým jazykom je jazyk, ktorým sa hovorí v príslušnej krajine. Tak existuje nemecko-anglický, poľsko-anglický, maďarsko-anglický, rumunsko-anglický kontrastívny výskum. O srbochorvátsko-anglickom kontrastívnom projekte (jeho vedúcim je prof. Rudolf Filipović z jazykovedného ústavu na filozofickej fakulte v Záhrebe — *Institut za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*) sme sa už v tomto časopise stručne zmienili (roč. 22, 1971, s. 160—174). Teraz prinášame podrobnejšiu správu o tomto výskume, lebo medzitým vyšlo viacero publikácií, ktoré si zaslúžia pozornosť.

Ako sme už uviedli v spomenutom príspevku, čiastkové výsledky z kontrastívneho srbochorvátsko-anglického výskumu vychádzajú po anglicky pod názvom *The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project* v troch sériách: A. Reports (správy obsahujú-

ce ešte nie celkom definitívne spracované témy); *B. Studies* (štúdie, ktoré sú konečným spracovaním danej témy); *C. Pedagogical Materials*. (Zatiaľ máme k dispozícii 6 zväzkov *Reports*, 5 zväzkov *Studies*; zo série C vyšiel iba jeden zväzok.) Okrem toho existuje publikácia *Prilozi i gradja* (Príspevky a materiály) určená juhoslovanským čitateľom zaujímavým sa o kontrastívnu analýzu srbochorvátčiny a iných jazykov. Všeobecná informácia o projekte vyšla r. 1968 pod názvom *The Organization and Objectives of the Project* (Zagreb 1968. 177 s.). Podrobnú informáciu o srbochorvátsko-anglickom projekte obsahuje referát R. Filipovića: *The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project So Far* prednesený na konferencii o kontrastívnych projektoch v Záhrebe (december 1970). Materiály z tejto konferencie vyšli ako 4. zväzok *Studies* pod názvom *Zagreb Conference on English Contrastive Projects* (Papers And Discussion. Red. R. Filipović. Zagreb 1971, 242 s.). Okrem referátu R. Filipovića obsahujú správy o poľsko-anglickom, maďarsko-anglickom a nemecko-anglickom kontrastívnom projekte, ďalej diskusné príspevky, ktoré odzneli k jednotlivým projektom a správu W. Nemsera o činnosti Centra aplikovanej lingvistiky vo Washingtone v oblasti kontrastívnych výskumov.

Juhoslovanský srbochorvátsko-anglický kontrastívny projekt má dva hlavné ciele: pedagogický a všeobecnolingvistický. Pedagogický cieľ spočíva vo vypracovaní nových podkladov na vyučovanie cudzích jazykov, predovšetkým na vyučovanie angličtiny na rozličných stupňoch škôl v Juhoslávii, ale aj na vyučovanie srbochorvátčiny v USA a Veľkej Británii. Všeobecnolingvistická hodnota srbochorvátsko-anglickej kontrastívnej analýzy je v tom, že so zisťovaním korešpondujúcich a rozdielnych znakov týchto dvoch jazykov sa zároveň prediskutujú mnohé dôležité otázky súčasnej teórie gramatiky, vypracúva sa spoločný metajazyk, prehľadá sa pohľad na obidva skúmané jazyky a zisťujú sa i také jazykové javy, ktoré pri izolovanom skúmaní jazykov unikajú pozornosti bádateľov.

V projekte sa hneď od začiatku, a najmä v prípravnom období (1966 — 1968) venovala veľká pozornosť metodologickým a metodickým otázkam. Príspevky metodologického charakteru sú predovšetkým v prvých publikáciách, t. j. *Prilozi i gradja* (P. Ivić: *Nekoliko reči o problemima metoda*; Ž. Bujas: *Primjena kompjutera i fleksorajtera u radu na projektu „Kontrastivna analiza hrvatskosrpskog i engleskog jezika“* a i.); ďalej v *Reports* 1. (W. Nemser — V. Ivić: *Research Guide for Project Workers. Morphology and Syntax*; R. Bugarski: *Direction and Continuity in Contrastive Analysis*); *Studies* 1. (W. Nemser: *Approximative Systems in Foreign Language Learners*; V. Ivić: *Contrasting via Translation. Formal Correspondence vs. Translation Equivalence*; L. Spalatin: *Approach to Contrastive Analysis*; R. Filipović: *The Choice of the Corpus for the Contrastive Analysis of Serbo-Croatian and English*). P. Ivić porovnáva tradičný, štrukturalistický a generatívny prístup a dochádza k presvedčeniu, že najvhodnejšie bude kombinovať klasičský štrukturalistický prístup s generatívnym. Takáto metodológia sa v ďalších zväzkoch projektu skutočne uplatňuje. Pri výbere vlastnej metódy kontrastívnej analýzy sa bral zreteľ na zacielenosť do vyučovacej praxe i zacielenosť na teóriu jazyka. Preto bola vybraná metóda prekladu založená na korpuse (súbore textov). V citovaných štúdiách V. Ivira a L. Spalatina sa rieši otázka vzťahu medzi kontrastívnou analýzou a prekladom. Zvažujú sa výhody zisťovania formálnych korešpondencií a výhody prístupu ku kontrastívnej analýze prostredníctvom prekladových ekvivalencií (sémantický prístup). Autori projektu značnú pozornosť venovali otázke korpusu. Hoci sa pôvodne uvažovalo o tom, že by korpus mal obsahovať aj srbochorvátske preklady anglických textov aj anglické preklady srbochorvátskych textov, nakoniec zreteľ na to, že cieľovým jazykom v srbochorvátsko-anglickom kontrastívnom projekte je angličtina, viedol k tomu, že korpus obsahuje iba srbochorvátske preklady anglických textov.

Využil sa už existujúci Brownov korpus (*Standard Sample of Present-Day Edited American English*) obsahujúci 500 súborov po 2 000 slovách. Tento korpus bol podľa istých kritérií skrátený na polovicu. Materiál sa spracoval na počítači tak, aby sa získali „kontrastívne konkordancie“, úryvky anglických textov a ich srbochorvátske ekvivalenty. V konkordanciách sú pre každý jazyk oddelene vyznačené skúmané slová v príslušných vetných kontextoch.

Juhoslovanský srbochorvátsko-anglický kontrastívny výskum je dlhodobou úlohou, ktorej konečným cieľom bude kontrastívna analýza srbochorvátskeho a anglického jazyka zahrnujúca štyri jazykové roviny: fonologickú, morfológickú vrátane tvorenia slov, syntaktickú a lexikálnu. Práca je rozvrhnutá do viacerých tém (*Topics*). V syntaxi ktorá, zdá sa, bude v tomto projekte najviac zastúpená, sa témy členia do dvoch veľkých oblastí: predikát a problematika slovesa (s centrom v Záhrebe), subjekt a problematika mena (s centrom v Belehrade). Tieto témy sa členia ďalej: napríklad subjekt sa člení podľa toho, či je zložený z mena alebo mennej vety, zo zámena alebo zámennej vety a pod. Predikát sa člení podľa toho, či je vyjadrený slovesom, slovesom a predikátivom, slovesom a objektom atď. Hranice medzi témami sa robia na formálnom základe. Tak v rámci témy „predikát vyjadrený iba slovesom“ sa skúmajú všetky takéto predikáty bez ohľadu na hĺbkovú štruktúru alebo bez ohľadu na to, či možno vetu s takýmto predikátom transformovať na vetu, v ktorej sa vyskytuje objekt.

Do prvého tematického okruhu patria napríklad tieto príspevky: Dubravčić: *The English Present Perfect Tense and Its Serbo-Croatian Equivalents*; O. Hadžiselimović: *English Intransitive Verbs vs. Serbo-Croatian Reflexive Verbs*; D. Kalogjera: *The Primary Auxiliaries BE, HAVE, DO and Their Equivalents in Serbo-Croatian* (Reports 3.). Z príspevkov venovaných verbálnemu doplneniu a objektu vyberáme: O. Hadžiselimović: *Intransitive Verbs + Adverbials or Complements Containing Non-Finite Verb-Forms*; L. Vojnović: *Adverbial Modifiers in Intransitive Sentences in English and Serbo-Croatian* (Reports 4.) a napokon D. Pervaz: *Verbs with One Object in English and Serbo-Croatian* (Reports 5.).

Z druhého okruhu je najviac rozpracovaná problematika adjektív a zámen, pravda, predovšetkým zo syntaktického hľadiska. Zaujímavé sú najmä štúdie V. Ivira o atributívnom a predikátovom postavení adjektív (*Case Frames and Transformations for Clause-Expanded Adjectives — Studies 5.*).

V sérii *Studies* vyšli viaceré zaujímavé teoretické štúdie, ktoré majú dosah nielen pre srbochorvátsko-anglický kontrastívny výskum, lež pre kontrastívny výskum vôbec. Takáto je napr. štúdia R. Berndta o vzťahu syntaxe a sémantiky v hĺbkovej štruktúre jazyka (*Recent Approaches to Grammar and Their Significance for Contrastive Structure Studies — Studies 3. a i.*).

Výsledky, ktoré doteraz pracovníci srbochorvátsko-anglického kontrastívneho projektu publikovali, ukazujú, že sa tu realizuje pozoruhodné dielo ako rozsahom problematiky, tak i dôkladnosťou spracovania.

K. Buzássyová

Odvtedy, čo začal slovinský slavista tvorivo rozširovať panorámu vedeckého výskumu slovanských jazykov, najmä slovinčiny, uplynulo už vyše pol storočia. Jeho prenikavé štúdie zostali však roztrúsené po rôznych, dnes ťažko dostupných časopisoch a zborníkoch. Treba preto pozitívne hodnotiť rozhodnutie Ústavu slovinského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení vydať Ramovšove práce vo forme zbraných spisov. Prvý zväzok, ktorý obsahuje Ramovšove štúdie z obdobia rokov 1913—1918, pripravili Tine Logar a Jakob Rigler.

Redaktori včlenili do prvého zväzku 6 štúdií, 8 recenzií a kritik, dve práce sú publikované prvýkrát z rukopisnej pozostalosti.

Prvá časť obsahuje štúdiu o slovnej zásobe Trubarových diel (s. 9—16), o etnonyme *Neuroi* (s. 17—20), o výskume slovinských nárečí (s. 21—29), o niektorých špecifických črtách v slovnej zásobe a vo fonologickom vývine slovinčiny (s. 30—45), štúdie o redukcii vokálov v slovinčine (s. 46—139) a štúdiu o revízii Dalmatinovej biblie (s. 140—179).

Ramovšov vedecký temperament sa najvýraznejšie prejavuje v jeho kritikách a recenziách. Z obdobia rokov 1912—1918 to boli recenzie dvoch prác A. Breznika (*Izreka v poeziji; Začetna poglavja iz slovenske srjednješolske slovnice*), ostrá kritika práce Fr. Hešiča *Izgovor slovenskega knjižnega jezika*, rovnako ostré odsúdenie toponomastickej práce R. Merkha *Deutsche Ortsnamen in Friaul*. Pravda, tam, kde Ramovš nachádzal vedecké hodnoty, nebol skúpy na slová chvály. O štúdiu zázračného jazykovedca — samouka, františkána Stanislava Škrabca *O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi*, ktorá bola publikovaná v 1. zväzku Škrabcových jazykovedných spisov z roku 1916, Ramovš napísal, že by ju „moral znati vsak izobražen Slovenec na pamet“ (s. 202).

Z rukopisnej pozostalosti zaradili redaktori do tohto zväzku dve Ramovšove práce, a to jeho prvý náčrt dejín slovinskej jazykovedy *Zgodovina slovenske slovnice* (s. 213—250) a krátku štúdiu o slovinskom pravopise *Slovenska grafika* (s. 251—257).

Nie sme si celkom istí, či bolo treba do prvého zväzku Ramovšových spisov popri originálnom nemeckom znení troch veľkých štúdií (s. 21—139) dávať aj slovinský preklad týchto štúdií (s. 261—345). Tieto štúdie budú totiž aj dnes čítať iba profesionálni lingvisti, a tí, najmä v Slovinsku, bez nemčiny pracovať nemôžu.

Na koniec zväzku dali redaktori krátku informáciu o vydávaní Ramovšových spisov (predpokladá sa vydanie šiestich, resp. siedmich zväzkov), vysvetlivky k jednotlivým štúdiám (s. 350—354), vecný index (s. 355—356) a slovný index (s. 357—372).

Štúdium Ramovšových diel z obdobia prvej svetovej vojny prináša aj dnešnému slavistovi mnoho podnetov a užitočných poznatkov. Preto pokladáme vydávanie jeho zbraných spisov za záslužný čin slovinských jazykovedcov. V Ramovšových štúdiách je iba málo názorov všeobecného slavistického rázu, ktoré si neudržali svoju vedeckú hodnotu až dodnes. Za taký pokladáme napr. jeho chápanie etnonyma *Neuroi*, resp. jeho výklad rozdielu medzi slovesami *noriti* a *nuriti* ako druhotnú zmenu *o* na *u* (s. 18). Rovnako ani odvodzovanie špecificky slovinského slova *dežela* „kraj, krajina“ od slovesa *držati* a jeho genetické stotožňovanie *dežela* a *država* (s. 120—121) je pre nás neprijateľné, hoci sa v slovinskej jazykovede drží dodnes.

Hlbšou sémantickou a hláskovou analýzou sa dá dokázať, že slovinské *dežela* „kraj, krajina“ má praslovanský základ *deg-* zo staršieho *dweg-* vo význame „biť, sekať, rúbať“. Vzťah medzi derivátom *deg-el-a* „kraj, krajina“ a slovesným základom *deg-<dweg-*

„bit, sekat“ rúbat“ je ten istý ako medzi slovom *kraj*, *krajina* a slovesom *krojiti*, *krajati* v slovančine, medzi derivátom *temenos* „kraj, krajina“ a slovesom *temno* „sekám, rúbem“ v gréčtine. Širší výklad o etymológii slovinského *deželá* budeme publikovať v osobitnej štúdií.

Š. Ondruš

ŠIMUNOVIĆ, P.: *TOPONIMIJA OTOKA BRAČA*. I. vyd. Supetar 1972. 318 s. + mapy.

Monografia o toponymii najväčšieho dalmátskeho ostrova Brač (s rozlohou do 395 km²) vyšla ako 10. zväzok Bračského zborníka. Je to vlastne súbor štyroch samostatných monografických štúdií o štyroch chronologických vrstvách bračských zemepisných názvov. V prvej časti analyzoval autor toponymiu z najstaršej listiny písanej chorvátskym jazykom, z tzv. *Povlaške listiny* (osada Povlja leží v severovýchodnej časti ostrova na mieste starého benediktínskeho kláštora), v druhej názvy z tzv. *Bračského razvodu*, obsahujúceho metácie — opisy hraníc stredovekých bračských osád, a zo súpisu chránených pasienkov na ostrove zo 14. a z 15. storočia. V tretej časti sa spracúva toponymia z prvých katastrálnych máp z 19. storočia a v štvrtej súčasné bračské toponymia, ktorú priamym terénnym výskumom zozbieral sám autor. Z prvej chronologickej vrstvy (12. storočie) sa dokladá 81 názvov, z druhej (14. a 15. storočie) 271, z katastrálnych máp (19. storočie) 988 názvov, ale priamym terénnym výskumom zozbieral autor 3260 názvov z katastrov jednotlivých obcí a 389 názvov z pobrežnej (prímorskej) toponymie, čiže dovedna 3649 živých, v súčasnosti používaných zemepisných názvov.

Porovnávanie toponymického materiálu v štyroch chronologických vrstvách umožnilo autorovi takrečeno ideálne podmienky dobrej a hlbokkej analýzy bračskej toponymie. Jadrom monografie je štvrtá časť, v ktorej autor rozpracoval a vyložil aj svoje teoretické východiská. Treba povedať, že jeho teoretické a metodologické východiská sú na solídnej úrovni zodpovedajúcej súčasnému stavu onomastického bádania v slovanských krajinách, k jednotlivostiam však možno mať poznámky a pripomienky.

Tak napr. autor pri analýze vzťahu medzi názvami a zemepisnými objektami zisťuje, že v prvej chronologickej vrstve sa názvami pomenúvajú najviac úrodné doliny a nivy, v druhej kopce a pasienky, v tretej obrábaná pôda; z toho potom uzatvára, že každé obdobie preferuje názvy iných druhov objektov (s. 146). Možno namietať, že tento uzáver skresľuje, lebo vyplýva iba z konkrétneho materiálu, ktorý sa v monografii analyzuje, a že rozhodujúcim činiteľom nie je čas, ale charakter prameňov.

Možno mať výhrady aj voči formulácii, že názvy malých zemepisných objektov sú štruktúrne slabé a niektoré sú iba na ceste stať sa propriom (s. 147). Autor ju prevzal od sovietskeho onomastika V. A. Nikonova. Pri funkčnom hodnotení zo synchronného hľadiska sú však aj názvy malých zemepisných objektov propriami rovnako ako iné triedy zemepisných názvov (vlastných mien). Hoci svojím pôvodným apelatívnym významom sú názvy malých zemepisných objektov obyčajne najbližšie k apelatívnej zložke slovnej zásoby daného jazyka, predsa ich spomedzi apelatívnych výrazov vylučuje špecificky propriálny príznak sociálnej (spoločenskej) a topografickej identifikácie. Autor napokon ďalej sám hovorí, že pri priamom výskume je možné bez ťažkostí odlišiť, či sa názov na konkrétny objekt viaže, alebo či sa tým slovom iba ako zemepisným apelatívnym termínom označuje istá konfigurácia terénu (s. 147).

V monografii je dôkladná klasifikácia názvov z významového (sémantického) i morfológického (štruktúrneho) hľadiska. Z významového hľadiska (v podstate podľa V. Šmilauera) člení názvy do týchto základných skupín: 1. názvy podľa fyzickozemepisných

vlastností terénu, 2. z iných zemepisných názvov, 3. hydronymá, 4. pobrežné (prímorské), 5. kultúrnohistorické a hospodárske, 6. vlastnícke názvy. Jednotlivé základné skupiny sa členia ďalej. Zo slovtvorného hľadiska (v zásade podľa A. V. Superanskej) delí názvy na 1. bezafixálne, 2. afixálne (sufixálne, prefixálne, prefixálno-sufixálne) a 3. zložené (kompozitá, syntagmatické). Chýba zaradenie predložkových názvov, ktoré vlastne nie sú zložené, lebo netvoría syntagmu.

Monografia obsahuje aj zoznamy názvov podľa jednotlivých chronologických vrstiev s lokalizáciou a náčrty mapiek celého ostrova i jednotlivých katastrov s lokalizovanými historickými i súčasnými názvami. Škoda, že sa v týchto zoznamoch alebo aspoň v slovníčku súčasnej toponymie, získanej priamym terénnym výskumom neuvádza, aký fyzickozemepisný (vrch, dolina, potok atď.) alebo hospodárskozemepisný (pole, lúka, pasienok atď.) objekt sa názvom pomenúva, a to aspoň v prípadoch, kde to nie je súčasťou názvu. Lepšie poznanie slovnej zásoby bračskej toponymie by umožnilo aj rozpisanie viacslovných (predložkových a syntagmatických) názvov v slovníčku. Takto napr. slovo *smòkva* nemožno nájsť na jeho prirodzenom mieste, lebo sa vyskytuje iba v názve syntagmatického typu *Glùha smòkva*.

Publikácia je vynikajúco graficky upravená, dobre ju dopĺňajú fotografie Povalskej listiny a viacerých bračských kultúrnohistorických objektov. Aj vkusný prebal zvyšuje celkový dobrý dojem z tejto podnetnej a vo viacerých ohľadoch vzornej monografie.

M. Majtán

SLAVISTICKÉ SYMPÓZIUM V LIPSKU

Zásluhou Ústavu sorabistiky pri Sekcii teoretickej a aplikovanej lingvistiky na Univerzite K. Marxa v Lipsku sa konalo od 10. do 12. októbra 1972 pod vedením známeho slavistu *NDR* prof. H. Schustra-Šewca medzinárodné sympóziu o etymologickom a historickom výskume slovanskej slovnej zásoby. Na sympóziu sa okrem väčšieho počtu slavistov z *NDR* zúčastnili bádatelia z 8 štátov, a to z Anglicka, Bulharska, Československa, Maďarska, Poľska, Švédska a Zväzu sovietskych socialistických republík.

Centrom tematiky prednášok a diskusií bol slovanský etymologický výskum v najširšom zmysle. V menšej miere sa traktovali otázky historických slovníkov slovanských jazykov.

Základný referát na tému *Význam sémantického modelu pre etymologické bádanie* predniesol H. Schuster-Šewc, vedúci Ústavu sorabistiky na Univerzite K. Marxa v Lipsku. Autor postavil svoju prednášku na teoretických zásadách a praktických skúsenostiach, ku ktorým došiel pri práci na historickom a etymologickom slovníku hornosrbského a dolnosrbského jazyka. Na základe teoretického traktovania sémantického modelu, resp. sémantického pola postavil niekoľko nových etymológií slovanských slov, najmä z oblasti botaniky (pomenovanie stromov), z ktorých niektoré sa zaiste stanú pevnou súčasťou slovanských etymologických slovníkov. Účastníci sympózia mali k dispozícii ukážkový zošit autorom chystaného historicko-etymologického slovníka hornej a dolnej lužičtiny. Popri referáte bol predmetom diskusie aj tento autorov ukážkový zošit.

Vedúci autorského kolektívu v Moskve spracovávaného slovanského etymologického slovníka O. N. Trubačev prednášal o problematike odvodzovania slov, semaziológie a etymológie v tomto veľkom diele moskovských slavistov. Autor poukázal na niektoré prekvapujúce derivačné zhody slovansko-iránske, slovansko-latinské, ktoré doterajšia

slavistika nepostrehla. Z toho, čo O. N. Trubačev doteraz publikoval, ako aj z jeho referátu v Lipsku sa dá usúdiť, že traktovanie lexikálnej derivácie a lexikálnej stratifikácie bude podstatným prínosom moskovského slovanského etymologického slovníka.

Vedúci kolektívu staročeského slovníka v Prahe T. Němec hovoril o diferenciácii slovnej zásoby slovanských jazykov vo vzťahu k ich špecifickému hláskovému vývinu. Vo výklade tvorivo uplatnil funkčné a štruktúrne princípy pražskej lingvistickej školy.

Berlínsky slavista K. Müller v referáte *Význam motivácie pre etymológiu* traktoval klasifikáciu a druhy motivácie pri pomenovaniach húb. Zostal však viacej v mimolingvistickej, ontologickej a gnozeologickej sfére, bez bližšieho dosahu pre jazykový etymologický výklad.

Baltológ Univerzity K. Marxa v Lipsku R. Eckert prednášal o význame baltských jazykov pre slovanskú etymológiu, pričom osobitne zdôraznil, že sa doteraz nedoceňuje slovná zásoba lotyštiny pre slovanskú etymológiu.

Vedúci kolektívu bieloruského etymologického slovníka v Minsku V. V. Martynov vo svojom referáte zdôrazňoval požiadavku, aby etymologické slovníky jednotlivých slovanských jazykov koncentrovali svoje výklady hlavne na špecifické prvky v slovnej zásobe týchto jazykov. Svoju požiadavku demonštroval na „panoráme“ bieloruskej etymológie.

Známy bádateľ v oblasti onomastiky NDR E. Eichler poukázal na význam onomastiky pre etymologické výklady. Na príkladoch niektorých starých zemepisných názvov u najzápadnejších severných Slovanov (napr. *Jark*) nastolil otázku, či je správny doterajší názor o orientálnom pôvode apelatívnych základov týchto názvov.

Švédsky slavista G. Jakobsson na príklade ruského slova *akula* rozvádza širokú a zložitú problematiku požičiavania, preberania a sprostredkovania slov medzi jazykmi.

Maďarský slavista L. Kiss v zaujímavom referáte *Problém starých slovanských kalkov v maďarčine* ukázal, ako sa staré slovanské slová, najmä štátoprávna, remeselnícka a poľnohospodárska terminológia dostávala do maďarčiny nielen lexikálnym preberaním, ale aj sémanticko-morfematickým prekladáním, napr. slov. *šiti* : *šывць* → maď. *varr* : *varga*; slovan. *država* → maď. *tartomány* atď.

Slavista NDR F. Hinze v materiálovom referáte poukázal na lexikálne zhody pomorančiny s poľštinou a inými slovanskými jazykmi.

Mladý anglický sorabista G. Stone osvetľoval kritériá pre určenie lexikálnych prevzatí a kalkov z češtiny do lužickej srbčiny.

Obdobne mladý bulharista NDR K. Gutschmidt osvetľoval ruské prevzatia v bulharskej spisovnej slovnej zásobe.

Š. Ondruš na základe Benvenistovej teórie o hláskovej štruktúre indoeurópskeho koreňa a fonetického procesu straty bilabiály *w* po iných spoluhláskach postavil vyše 20 etymologických rovníc takých slovanských slov, ktoré doteraz zostávali temné alebo neuspokojujúco vysvetlené.

Spolupracovníčka kolektívu slovanského etymologického slovníka v Moskve V. A. Merkulova analyzovala vývin ľudovej medicínskej terminológie v slovanských jazykoch, najmä v ruštine.

Vedúci brnenského etymologického centra Fr. Kopečný traktoval vznik slovanských predložiek z pronominálnych adverbíí s koreňmi *k-*, *t-*, *s-*, *on-*, *ov-*, *j-*.

Ž. Ž. Varbotová z Moskvy, ktorá má v slovanskom etymologickom slovníku na starosti slovenskú a českú slovnú zásobu, osvetľovala prípady dezintegrácie morfolgiekej štruktúry slovanských deverbálnych substantív a dosah tejto dezintegrácie pre etymologické bádanie.

Mladý poľský slavista z Opoľa J. Borek poukázal na význam toponymie pre re-

konštrukciu slova *šwierkla*. Sorabista NDR Fr. Michalk oboznámil účastníkov sympózia s problematikou lexikálneho atlasu lužickej srbčiny.

Tretí deň sympózia boli účastníci na exkurzii po Hornej Lužici. Pozreli si hradisko predhistorickej lužickej kultúry, zoznámili sa s pamätníkmi osídľovania Lužice slovanskými kmeňmi, navštívili kultúrne inštitúcie v Budyšine a zúčastnili sa na oslavách 60. výročia Domowiny.

Ako ukazuje uvedený zoznam prednášok a autorov (z prihlásených referentov neprišli F. V. Mareš, V. Polák, E. Havlová, A. E. Suprun, Fr. Bezla), slavistické sympóziu v Lipsku venovalo pozornosť všetkým základným otázkam súčasného stavu slovanského etymologického výskumu. Jeho vedecký i politický prínos hodnotíme veľmi pozitívne. Ukázalo sa, že tematické sympózia majú pre vedu väčší význam ako všeobecné slavistické kongresy. Prednášky a diskusie zo sympózia vyjdú v osobitnom zborníku, ktorý vydá lužické nakladateľstvo Domowina.

Š. Ondruš

SVETOVÁ ONOMASTICKÁ BIBLIOGRAFIA

Zvyšujúci sa výskum vlastných mien, predovšetkým osobných mien a zemepisných názvov v celosvetovom meradle sa prejavil vo vzniku viacerých spoločných medzinárodných organizácií a iných podujatí. Najvyšší medzinárodný onomastický orgán predstavuje *Medzinárodný komitét onomastických vied (International Committee of Onomastic Sciences)*, ktorého generálnym sekretárom je dr. H. Draye, profesor na univerzite v Leuvene (Belgicko). V Leuvene zároveň pracuje *Medzinárodné onomastické stredisko (International Centre of Onomastics)* a tu aj vychádza časopis *Onoma* ako bibliografický a informačný bulletin, založený prof. dr. H. J. van de Wijerom. Prvý ročník tohto časopisu vyšiel r. 1950, teraz vyšlo už 1. a 2. číslo zo 16. ročníka (1971). Časopis pravidelne prináša bibliografiu onomastických prác z celého sveta pod názvom *Bibliographia Onomastica*. Táto pravidelná bibliografia je z nášho hľadiska dôležitá aj preto, lebo prináša tiež súpis slovenských onomastických prác.

Túto bibliografiu možno pokladať prakticky za úplnú bibliografiu onomastických prác, aj keď sú tu isté obmedzenia. Zaujímavejšie je triedenie materiálu. Z tohto hľadiska možno označiť 14. a 15. ročník časopisu za prelomové. V 14. ročníku sa ešte uplatňuje v zásade delenie materiálu podľa jednotlivých krajín. Tu uverejnená *Bibliographia Onomastica 1964—1965*, ktorú zredigoval pracovník Medzinárodného onomastického strediska v Leuvene dr. Willy van Langendonck, prináša súpis prác týkajúcich sa onomastiky v týchto základných skupinách: I. *General Onomastics*, II. *European Onomastics*, III. *Soviet Onomastics*, IV. *African Onomastics*, V. *American Onomastics*, VI. *Asian Onomastics*, VII. *Oceanian Onomastics*. Ako vidieť, po súpise prác všeobecného charakteru (s pododdeleniami *International Onomastics*, *Biblical Onomastics*; *Methodology and Terminology*; *Cognate Disciplines*; *Grammar and Semantics of Proper Names*) zachytávajú sa onomastické práce z jednotlivých kontinentov, pričom osobitne je vydelená sovietska onomastika. V rámci jednotlivých kontinentov (a Sovietskeho zväzu) sa ďalej práce triedia podľa jednotlivých krajín. Prizerá sa aj na štátne útvary. Napr. skupina *Germany* sa delí na podskupinu A. *German Federal Republic* a B. *German Democratic Republic*. Delenie podľa jednotlivých krajín sa však prísne nedodržiava, lebo napr. popri skupine *Sweden* a *Finland* je tu aj skupina *Swedish Onomastics in Finland*.

V úvode k uvedenej bibliografii za r. 1964—1965 sa uvádza, že v ďalších bibliografiách

sa bude materiál triediť podľa vzoru medzinárodnej jazykovednej bibliografie (*Linguistic Bibliography*), vydávanej Medzinárodným komitétom lingvistov a pripravovanej J. J. Beylsmitom a jeho spolupracovníkmi. Toto nové triedenie sa už uplatnilo v 15. ročníku, v ktorom vyšla *Bibliographia Onomastica 1966—1968*. Ide o delenie podľa jednotlivých jazykov, resp. jazykových oblastí. Delenie skupiny *Slavic* nie je jednotné. Na jednej strane sa tu vyčleňujú do samostatných skupín jednotlivé slovanské jazyky, napr. bulharský jazyk, poľský, ruský, ukrajinský, bieloruský, na druhej strane sa materiál zoraduje podľa štátov, ako ukazujú skupiny *Czechoslovakian* a *Serbo-Croatian, Slovenian, Macedonian*. Nazdávame sa, že ak sa vydelujú do osobitných skupín bulharská, poľská, ruská, ukrajinská a bieloruská onomastika, že by sa rovnako mali do osobitných skupín na tej istej úrovni vyčleniť aj česká a slovenská onomastika a podobne aj onomastika srbochorvátska, slovinská a macedónska. V tejto súvislosti možno pripomenúť, že napr. v anglickej bibliografickej ročenke *The Year's Work in Modern Language Studies* (vydáva ju *The Modern Humanities Research Association*) sa v rámci skupiny *Slavonic Languages* vyčleňuje do osobitných skupín čeština (*Czech Studies*) a slovenčina (*Slovak Studies*).

Terajšie triedenie materiálu napriek všetkým výhradám treba v každom prípade pokladať za lepšie, než bolo staršie, predchádzajúce triedenie. V jednotlivých prípadoch budú však potrebné ešte niektoré menšie korektúry, aby celé triedenie dostalo jednotný a pritom správny profil.

V bibliografii, ako už vidieť z názvov jednotlivých skupín, sa ako základný jazyk používa angličtina. Názvy prác, ktoré vyšli v inom jazyku ako anglickom, francúzskom, nemeckom, španielskom, talianskom, latinskom alebo gréckom, sa prekladajú do angličtiny, francúzštiny alebo nemčiny. Nepostupuje sa však v uplatňovaní tejto zásady úplne dôsledne. Napr. v bibliografii za r. 1966—1968 sa názvy prác publikovaných v lotyštine alebo v litovčine neprekladajú do niektorého z uvedených jazykov; podobne je to pri dánskych, islandských alebo afrikánskych prácach (ale už názvy holandských prác v skupine *Netherlandic* sú preložené). Práce uverejnené v azbuke sú uverejnené v prepise do latinky, práce publikované v gréckom písme ostávajú v pôvodnom pravopisnom znení. Do latinky sú prepísané aj práce uverejnené v niektorých iných pravopisných sústavách (napr. japonské práce).

K jednotlivým prácam sa podľa potreby uvádzajú stručné anotácie. V tomto prípade je však zrejme rozhodujúci individuálny postup jednotlivých prispievateľov (spracovateľov). Napr. v skupine *Estonian and Livonian* obsahuje takmer každá práca (záznam) aj anotáciu v nemčine.

Medzi spolupracovníkmi tejto bibliografie nachádzame mnohých u nás známych pracovníkov z oblasti onomastiky, napr. R. Fischer a E. Eichler z *NDR*, I. Duridanov z Bulharska, W. Taszycki z Poľska, K. K. Cilujko a O. N. Trubačov z *ZSSR* a i. Práca takto široko založeného kruhu spolupracovníkov kladie zvýšené nároky na redakčné práce, najmä na prácu dr. W. van Langendoncka.

Bibliographia Onomastica sprostredkuje výsledky slovenskej onomastiky celej svetovej onomastickej verejnosti. Časopis *Onoma* prináša okrem tejto bibliografie aj spravodajstvo z rozličných onomastických podujatí, ako sú konferencie, sympóziá, kongresy, ako aj profil onomastikov pri príležitosti ich životných jubileí a pod.

L. Dvonč

OBSAH

O marxistickú jazykovedu v ČSSR	121
Vincent Blanár: Mechanizmus zmenenia významu leksickej jednotky	3
Ferdinand Buffa: O slovotvornej diferenciacii v slovenských nárečiach	60
Ján Doruľa: Slováci a ich reč (Príspevok k starším dejinám slovenčiny)	131
Adriana Ferencčíková: Slovenská časová spojka <i>než, lež</i> v slovenskom kontexte	63
Anton Habovštiak: Názvy zemiakov v slovenských jazykoch	71
Katarína Habovštiaková: K otázke významu lexikálnej jednotky	34
Emil Horák: Významový protiklad <i>smere</i> — <i>miesto</i> v predložkovom systéme slovenčiny	142
Rudolf Krajčovič: Dva byzantinoslavizmy v starej slovenskej toponymii	27
Viktor Krupa: O niektorých problémoch skúmania jazyka	124
Zora Lišková: Distribúcia slovných druhov a zrozumiteľnosť novinárskeho prejavu	50
Jozef Mistrík: K procesu internacionalizácie slovenčiny	40
Jozef Mlacek: Frazeologická jednotka a zámena	168
Šimon Ondruš: Lingvistický príspevok k dejinám slovenskej architektúry (<i>sěň</i> — <i>syně</i> ; <i>věža</i> ; <i>korm</i> → <i>chorm</i> / <i>króm</i> / <i>kremj</i>); <i>koťja</i>)	18
Ján Sabol: K morfonologickej interpretácii slovesných relačných morfém	45
Ján Sabol: Frekvencia nesonánt v spoluhláskových skupinách	153

Diskusie

Ladislav Dvonč: Fonéma <i>dž</i> v spisovnej slovenčine	77
---	----

Rozhľady

Jan Průcha: Pokroky v sovětské psycholingvistice	189
Jozef Ružička — Eva Ružičková — Ján Horecký: XI. medzinárodný kongres jazykovedcov	83
Ella Sekaninová: Obsah „aspektuálnosti“ ako funkčno-sémantickej kategórie	184

Správy a posudky

Bauer, J. — Grepl, M.: Skladba spisovné češtiny. J. Ružička	98
Beloded, I. K.: Leninskaja teorija nacionalno-jazykovogo strojitelstva v socialističeskom občestve. J. Ružička	94
Bělič, J.: Nástin české dialektologie. I. Ripka	202
Brozović, D.: Standardni jezik. I. Kotulič	95
Budagov, R. A.: Jazyk, istorija i sovremennost'. S. Ondrejovič	116
Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. J. Doruľa	107
Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. V. Uhlár	105
Furdík, J.: Zo slovotvorného vývoja slovenčiny. K. Buzássyová	103
Juhoslovanský srbochorvátsko-anglický kontrastívny projekt. K. Buzássyová Krámský, J.: The Article and the Concept of Definiteness in Language. K. Buzássyová	212
Mlacek, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. G. Horák	100
Mučník, I. P.: Grammatičeskije kategorii glagola i imeni v sovremennom russkom literaturnom jazyke. I. Kothaj	114
Nilsson, B.: Old Russian Derived Nominals in <i>-nie, -tie</i> . K. Buzássyová	111
Problémy štruktúrnej lingvistiky 1971. J. Horecký	200
Prof. Viliam Schwanzer šesťdesiatročný. J. Horecký	196
Ramovš, F.: Zbrano delo. Š. Ondruš	215
Schuster-Šewc, H.: Historisch-etymologisches Wörterbuch der Ober- und Niedersorbischen Sprache. Š. Ondruš	110

Slavistické sympóziium v Lipsku. Š. Ondruš	217
Solncev, V. M.: Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije. J. Horecký	92
Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. K. Habovštiaková	118
Svetová onomastická bibliografia. L. Dvoně	219
Šimunović, P.: Toponimija otoka Brača. M. Majtán	216
The Hungarian Language. J. Ružička	205
Voprosy frazeologii V. J. Mlacek	209
Významná sovietska publikácia o problémoch bilingvizmu. Š. Pečiar	197
Z polskich studiów slawistycznych. M. Paněčková	119

СОДЕРЖАНИЕ

За марксистское языкознание в Чехословакии	121
Винцент Бланар: Механизм изменения значения лексической единицы	3
Фердинанд Буффа: К проблематике словообразовательной дифференциации в словацких говорах	60
Ян Доруля: Словаки и их язык (Проблематика прошлой истории словацкого языка)	131
Адриана Ференчикова: Словацкой временной союз <i>pež, lež</i> в славянском контексте	63
Антон Габовштиак: Названия картофеля в славянских языках	71
Катарина Габовштиакова: К проблеме значения лексической единицы	34
Эмил Горак: Семантическое противопоставление <i>направление — место</i> в системе предлогов словацкого языка	142
Рудольф Крайчович: Два византинославизмы в старой словацкой топонимии	27
Виктор Крупа: О некоторых проблемах исследования языка	124
Зора Лишкова: Дистрибуция частей речи и понятность журналистических текстов	50
Й. Мистрик: Об интернационализации словацкого литературного языка	40
Йозеф Млачек: Фразеологическая единица и местоимения	111
Шимон Ondruš: Лингвистические наблюдения над историей славянской архитектуры	18
Ян Сабол: Проблема морфонологической интерпретации реляционных морфем глагола	45
Ян Сабол Частотность несиллабических фонем в группах согласных	153

Дискуссия

Ладислав Двонч: Фонема <i>dž</i> в словацком литературном языке	77
---	----

Обзор

Ян Пруха: Достижения советской психолингвистики	189
Йозеф Ружичка—Эва Ружичкова—Ян Горечки: XI международный конгресс лингвистов	83
Элла Секанинова: Содержание «аспектуальности» как функционально-семантической категории	184

Сообщения и рецензии

Бауер, Й.—Грепл, М.: Синтаксис чешского языка. Й. Ружичка	98
Белодед, И. К.: Ленинская теория национально-языкового строительства в социалистическом обществе. Й. Ружичка	94

Белич, Я.: Очерк чешской диалектологии. И. Рипка	202
Брозович, Д.: Стандартный язык. И. Котулич	95
Будагов, Р. А.: Язык, история и современность. С. Ондрейович	116
Буффа, Ф.: Возникновение и развитие ботанической номенклатуры в словацком языке. Я. Доруля	107
Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae В. Углар	105
Фурдик, Ю.: Из истории словообразования в словацком языке. К. Бузашишова	103
Югославский сербско-хорватско-английский сопоставительный проект. К. Бузашишова	212
Крамски, И.: Артикль и понятие определенности в языке. К. Бузашишова	207
Млацек, Й.: Из синтаксиса фразеологических единиц. Г. Горак	100
Мучник, И. П.: Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке. И. Котхай	114
Ниллсон, В.: Отглагольные существительные на <i>-nie</i> , <i>-tie</i> в старом русском языке. К. Бузашишова	111
Проблемы структурной лингвистики 1971. Я. Горецки	200
К шестидесятилетию проф. В. Шванцера. Я. Горецки	196
Рамовш, Ф.: Избранные сочинения. Ш. Ондруш	215
Шустер-Шевц, Г.: Историческо-этимологический словарь долно и горносербского языков. Ш. Ондруш	110
Симпозиум по проблемам этимологическо-исторических исследований лексики в славянских языках. Ш. Ондруш	217
Солнцев, В. М.: Язык как системно-структурное образование. Я. Горецки	92
Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae К. Габовштиакова	118
Мировая ономастическая библиография. Л. Двонч	219
Шимунович, П.: Топонимия отока Брача. М. Майтан	216
Венгерский язык. Й. Ружичка	205
Вопросы фразеологии V. Й. Млацек	209
Значительный советский сборник по проблемам билингвизма. Ш. Пециар	97
Из польских исследований по славянскому языкознанию. М. Панчикова	119

CONTENTS

For Marxist Linguistics in Czechoslovakia	121
Vincent Blanár: The Mechanism of Change of Meaning of Lexical Unit	3
Ferdinand Buffa: On the Derivational Differentiation of Slovak Dialects	60
Ján Doruľa: The Slovaks and Their Language (A Contribution to the Older Development of the Slovak)	131
Adriana Ferencíková: The Slovak Temporal Conjunction <i>než, lež</i> in Slavonic Context	63
Anton Habovštiak: The Names of Potato in Slavonic Languages	71
Katarína Habovštiaková: On the Problem of Meaning of Lexical Unit	34
Emil Horák: Semantic Opposition <i>Direction — Place</i> in the Prepositional System of Slovak	142
Rudolf Krajčovič: Two Byzantinisms in Old Slovak Toponymy	27
Viktor Krupa: On Some Problems of Linguistic Research	124
Zora Lišková: Distribution of Word-Classes and Readability of Newspaper Texts	50
Jozef Mistrík: On the Process of Internationalization of Slovak	40
Jozef Mlaček: The Phraseological Unit and Pronouns	168
Šimon Ondruš: A Linguistic Contribution to the History of Slavonic Architecture (<i>sěň-synъ; věža; korm->chorm-/krom-/kremj-; kotja</i>)	18
Ján Sabol: Concerning the Morphological Interpretation of Relational Morphemes of the Verb	45
Ján Sabol: Frequency of the Non-Sonorous Consonants in Consonant Clusters	153

Discussion

Ladislav Dvornč: The Phoneme <i>dž</i> in Literary Slovak	77
---	----

Review articles

Jan Průcha: Advances of the Soviet Psycholinguistics	189
Jozef Ružička — Eva Ružičková — Ján Horecký: XIth International Congress of Linguists in Bologna	83
Ella Sekaninová: Content of „Aspectness“ as Functional and Semantic Category	184

Reports and reviews

Bauer, J. — Grepl, M.: Syntax of Literary Czech. By J. Ružička	98
Beloded, I. K.: Lenin's Theory of the Forming of Nation and Language in the Socialist Society. By J. Ružička	94
Bělič, J.: Outline of Czech Dialectology. By I. Ripka	202
Brozović, D.: Standard Language. By I. Kotulič	95
Budagov, R. A.: Language, History, and the Present. By S. Ondrejovič	116
Buffa, F.: The Origin and Development of Botanical Nomenclature in Slovak. By J. Dorula	107
Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. By V. Uhlár	105
Furdík, J.: From the Derivational Development of Slovak. By K. Buzássyová	103
The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project. By K. Buzássyová Krámský, J.: The Article and the Concept of Definiteness in Language. By K. Buzássyová	212
Mlacek, J.: Concerning the Syntax of Phraseological Units. By G. Horák	100
Mučník, I. P.: Grammatical Categories of Verb and of Name in Contemporary Standard Russian. By I. Kothaj	114
Nilsson, B.: Old Russian Derived Nominals in <i>-nie</i> , <i>-tie</i> . By K. Buzássyová	111
Problems of Linguistic Structure 1971. J. Horecký	200
Prof. Viliam Schwanzer Sixty Years Old. By J. Horecký	196
Ramovš, F.: Selected Writings. By Š. Ondruš	215
Schuster-Šewc, H.: The Historical-Etymological Dictionary of Upper and Lower Sorbian. By Š. Ondruš	110
The Symposium on the Etymological and Historical Research of Words in Slavo- nic Languages. By Š. Ondruš	217
Solncev, V. M.: Language as a Systematic and Structural Form. By J. Horecký	92
Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. By K. Habovštiaková	118
A World Onomastic Bibliography. By L. Dvonč	219
Šimunović, P.: Toponymy of the Island Brač. By M. Majtán	216
The Hungarian Language. By J. Ružička	205
Problems of Phraseology V. By J. Mlacek	209
An Interesting Soviet Publication on Bilingualism and Polylingualism. By S. Peciar	197
From the Polish Slavonic Studies. By M. Pančíková	119